

Luka Perković

Novele

Sadržaj

Svirale sviraju	3
Prijatelj iz spavaćeg vagona	14
Jutro očišćenja i grijeha	22
Djed	27
Škrinja	32
Svjetla u daljini	38
Još jednom život	47
Ženidba u kući Mate Gavana	58
Rječnik	71

Svirale sviraju

I

Blago silazi večer na zemlju, i tamno treperi njeno prisustvo na stvarima. Ništa nije sačuvalo svoju boju ni oblik, pred poplavom tame svaki se predmet spasava u svoju samoću, i počinje se razgovor sa samim sobom. U tami misli postaju svjetlije, i taj unutarnji život, koji tajnom muči, biva shvatljiviji i bliži. Plaši li nesigurnošću izlaza bolest, straši li bljedoća ruku koje mršave, a upozoravaju na se dlanovi i tabani duboko sakrivenom potkožnom vatrom tuberkuloze, u mraku će biti sve jasno kao broj. Znat će se svršetak, i svijet će se prikazivati onakav kakav i jest — postajat će sve uži i uži, a svijet bolesti i tame, što struji iznutra, sve širi i vidljiviji. Izvadi se iz džepa sat, da se vidi vrijeme, i njegov metalni oklop prestraši neobičnom toplinom. To gori tijelo, i pogađa se: termometar će se uspeti do 37,5, do 37,6, a možda i koju desetinu više. To je opasno, kroz to se javlja smrt, pa ako se ne uspostavi ravnoteža u organizmu i živa ne spadne ispod one crvene crte, kraj se približava. I zato tama naokolo biva sve gušća, svijeta nestaje sve više u njoj, samo misli svjetlucaju sablasno oštro i glava se čini kao svjetionik.

Na tom uskom prostoru termometra, između 37. i 38. stupnja, gdje je stegnut život i sputana sloboda i kuda se putuje 5—6 puta svaki dan kad se traži očima u strahu gdje se zaustavila živa, može se lako desiti da će čovjek ili zamrziti ljude oko sebe i zaželjeti da sav svijet propadne s njime, ili će ravnodušno odmahnuti rukom na sve, za znak da mu nije više stalo ni do čega; pritegnut će oko sebe ogrtač da mu se večernja vlaga ne probija do tijela, uzet će harmoniku pa će svirati. Muzika je čudesan lijek protiv bolesti i blagotvorno sredstvo za produženje života. A ako čovjek još ima koga da ga voli u bolesti, muzika će mu biti najvjerniji pomagač u ljubavi i svijetliti mu u mraku bolesti, da se nađe s onim koga voli.

Izbrisala je večer sve sa zemlje: i cestu, i vrtove, i ljude, i horizont; ostala je samo nedogledna crna ploha, puna mrlja. Večer je izbrisala sve, jedno samo nije: tiho, tiše i još tiše griska bolest.

Toma sjedi pred kućom i drži u rukama harmoniku. Zastale su mu od umora ruke i dršću na harmonici koja je puna zraka i tromo diše naborima rastezljiva tijela. Večeras ju je on smiono i zanosno razvlačio, ona ga je slušala, disala je na sva svoja usta i pjevala, svi su je susjedi čuli, i polje je odjekivalo od nje. Bila je s njim daleko, kod Ivke, pa su se oboje umorili, i sad se odmaraju. Leži mu na koljenima, kao ptica koja je klonula na kamen u večernju tamu, niz nju vise njegove ruke, kao slomljena krila.

Bili su kod Ivke. Plavim je očima gledala pred sebe, i kao uvijek, sve je pred njom, zbog nje, postajalo bezazleno i meko. Vidjeli su je kako naslonjena na okvir prozora gleda u

vrt i misli na njih. Sabire u sebi osjećaje ljubavi kojima joj pupa duša, kao što pupa proljećem i ta trešnja pred njenim prozorom, i sutra će ih sve prenijeti na papir i poslati njima. Pisat će: Ja vjerujem u tvoje ozdravljenje, i zbog te nade život mi je još uvijek lijep, kakav je bio i onda kad si ti bio sam svaki dan uz mene, kad sam te mogla očima gledati i rukama se uvjeriti da si to zaista ti. Ja ne sumnjam da li me nada vara ili ne. Hoću da ti pomognem da ozdraviš, i da mi što prije dođeš, što prije, već kad voćke koje sada cvjetaju budu gotove za branje. Tako će mu pisati, a on će sve svoje sumnje i neugodne podatke koje mu daje termometar zaboraviti, neće se osvrutati ni na mršavost, ni na umor, ni na gubitak apetita, i kad joj bude odgovarao, pisat će: Pomalo ozdravljujem, draga. Tvoja me ljubav liječi kao i ovaj gorski zrak. Tvoja me pisma okrepljuju kao i ovi obroci jela, koje mi mati s ljubavlju gotovi i u koje bi najvoljela, čini se, priliti svoje krvi, da mi tako po drugi put dade život, jači nego prvi put. Volim te, i što više ozdravljujem, ljubav više raste. Ona mi ovdje u samoći svijetli tako da preko svih daljina svaki dan vidim tebe i tiho ti se približavam sjenom ptičjeg krila što leti iznad tebe.

Takvim će riječima podržavati njenu vjeru, a sam će sumnjati u ono u što hoće da ona vjeruje. A zašto sve to? Možda je to taština koja ga plaši. Jer ako prizna, ako i nju ispuni sumnjama i nepouzdanjem, prestat će njezina ljubav, a ona mu tako treba u ovoj samoći i ostavljenosti. Na što bi se podupirao da nema nje? Zar može ovo onemoćalo tijelo samo da izdrži u ovoj tami koja gusta struji iz duše i plaši upitnicima? Kako će od stida priznati tolik poraz ženi koja ga voli i koju on voli? Kako bi mogao da podnese njeno razočaranje, pa makar i ovako iz daljine, samo u mislima. Ona bi iznenađena rekla: voljela sam, a on je lešina, ufala sam se, a on je trulež.

— Ali bit ću kriv ako joj ne kažem sve — kori sam sebe. — Ona na temelju mojih pisama sanja planove koji će joj se jednoga dana raspasti, i to će joj zadati bol.

— Ali iz ovakve bolesti, kakva je moja, izlaz nije nikad unaprijed jasan — odgovara iz njega iskustvo i znanje što ga je stekao iz knjiga za vrijeme bolesti. — Svaki organizam ima svojih tajnih snaga, i nitko ne može znati kako će se svršiti borba između njih i bolesti. Svaki se organizam bori na svoj način i svojim oružjem.

— Svejedno, ipak njena ljubav počiva na obmami. Ako se bolest još otegne, a ne dođe ozdravljenje, neće li ona početi sumnjati i nastojati da dozna istinu. Zar se može dugo ljubiti naslijepo?

— Svejedno, ja nemam razloga da se korim. Ja nju volim, i ona mene. A zar bolestan čovjek ne smije voljeti? Zar on ne smije biti voljen? Zar i sama ljubav nije naročita jedna bolest?

Ispitujući tako svoju savjest osjeća u očima večernju groznicu, i kako tamna pojava svijeta počinje sve više i usplahireno titrati. Svijet je bezbroj nejasnih predmeta koje je progutala noć, i nazočnost se svake stvari više naslućuje nego vidi. Mjesec je, putujući nebom između razasutih oblaka, baš izašao na čistinu, i lice se zemlje začas promijenilo. Sve je na njoj dobilo svoju sjenu, sve je zasjalo svojom bojom. Ljepota je zemlje ljepša kad poslije tame dođe iznenada svjetlo. I pokazao se čega prije nije bilo: u polju skup kamenja, kao stado ovaca koje su legle na zemlju i osluškuju padanje rose, i site njuše mirise trava; izađe iz dotadašnje sakrivenosti put koji se penje prema bunaru gdje se još vidi kako blago prilazi da pije, i odlazi; dolazi tamnozelenom plohom polja žena u crnini, na glavi joj se mućka kabao vode i ona oprezno korača; na rubu ceste čeka mačak, ljubavna mu vatra sja u očima, i kad stigne zov, on će znati odakle dolazi i kuda mora poći, da dođe. U valu svjetla, koji tako pada s otkrivena mjeseca i pokazuje sve što ima svoj oblik i svoju

boju, čovjek se nada i sam sebi govori: da, da, živjeti se mora, pa makar i u varkama. Onda mjesec opet uđe pod debeo oblak, i tama siđe nanovo na zemlju i na sve što je na njoj. Telegrafske žice zašumješe jače, i lišće krošanja zašušti u sjeni čujnije, možda zato što je sad teže doći do njih okom samim, pa ih i uhom treba otkrivati. Ali još je nebo posuto oblacima, i može se zaključiti da nije prestala igra mjeseca sa svijetom i da će se još nastaviti izmjena tame i svjetla. A onda će ipak vjetar razagnati oblake, nebo će ostati čisto, i svatko će, tko je dotad gledao sa zemlje njihovo putovanje u krugu i nemir mu u krvi rastao, sabrati u sebe svoje rasijane misli, da pođe, a tko je bolestan, ušutkat će bolest nadom u sutrašnje sunce, reći će: treba ići večerati i leći, i uputit će korake prema kućnom pragu koji, obasjan iznutra vatrom ognjišta, sja kao međa dvaju svjetova.

II

Došlo je od nje pismo. Piše: Košak je umro na selu, kod svojih. Čitala sam u novinama, i prenerazila se. Pobjerala sam se za te, ne znam zašto. Možda zato što su vam bile iste sudbine u zatvoru, pa mi je došla sama od sebe nametljiva misao da bi lako mogle biti i iste posljedice. I tebi su, kao i njemu, tvrdi bili tamnički ležaji, zidovi studeni, zrak neprovjetren i smrdljiv, hrana maćuhinska. Požuri se zato da mi pišeš da se varam. I tako blagom ženskom rukom nastavlja da puni retke, guste i zbijene, kao da se boji da će joj ponestati papira za sve što ima da kaže. Igra ulogu zaljubljene djevojčice iz školskih kupa, a već joj je 25 godina, već šestu godinu hrani sebe i majku u potkrovnoj sobi koja se stisnula kao kocka pod trokutom krova. U sredini je pisma prešla na ulogu zrele ozbiljne žene koja kori, a iz riječi se vidi da misli da ima pravo na to. Ne bi mi ni žao bilo — nastavlja — da te nisam toliko opominjala da ne pohranjuješ onih prokletih letaka kod sebe. Nisi mi htio vjerovati da se može zlo svršiti, a ja sam to predosjećala. Nisam li pravo imala kad sam govorila: sebe ćeš upropastiti, a nikom nećeš pomoći. Nije vrijeme kad se može takovom akcijom što postići. Ne žrtvuj svoje sreće, jer su i drugi egoisti. Egoizam je životni zakon, i svi ga se drže, samo što neki znadu vješto glumiti da se žrtvuju za druge, pa vrijede kao takvi, i slave ih. Jer tko će biti za tebe ako si ti sam protiv sebe? Govorila sam ti: ako nastradaš, zaboravit će te i oni koji danas s tobom surađuju i traže da se izlažeš opasnosti. I pogodila sam. Znadu da si kod nas stanovao, i da si bio u zatvoru, i da se sada liječiš, i nitko ne dolazi da pita za te. Svatko ima svoje brige i poslove koji su mu preči nego ti.

— Odakle odjednom takva promjena kod nje — čudi se Toma kad je pročitao pismo. — Pa ona nije prije bila takova. Ja sam je i zavolio što sam u njoj našao ženu koja je bila spremna da se bori za povrijeđena prava čovjeka, i što sam vjerovao da ću u njoj naći druga za borbu, a ne samo družicu za ljubav. Istina, govorila mi je u svoje vrijeme, ali to nije bila zabrana: ne smiješ; to je bila opomena: čuvaj se, radi oprezno. A sada odjednom neki egoizam, neko povlačenje u samu sebe i isticanje svojih uskih prava i interesa. Jadna žena! Draga Ivka! Voli, pa je uvrijeđena ljubav istrčala pred razum i pokazuje u njoj samo ženu, a zasjenjuje čovjeka. Zato joj ne smijem zamjeriti. Morala ju je zaista smrt Košakova potresti. Poznavala ga je dobro. A osim toga i uspoređivanje njegove sudbine s mojom!

U rukama mu šuška razmotani papir. To je od vjetra! Smata ga i stavlja u omot. Ali što je to? Zar to njemu dršču ruke? Da nije i njega vijest o Košakovoju smrti uplašila? Istina, ako

ga je iznenadila i rastužila, to je posve razumljivo, s njim je surađivao i na slobodi i patio u tamnici; ali zar bi ga mogla toliko preplašiti da mu ruke dršču?

Sjećanjem vraća prošlost. Na zadnja mu dva pisma Košak nije odgovorio. On je pogađao da ga sprečava bolest, ali nije mislio (nije se usuđivao misliti) da bi takva šutnja značila da se približava kraj. I sad odjednom iznenađenje od koga mu je svijet potamnio. Koliko je energije i čovječanske ljubavi otišlo s Košakom u zemlju? I u očima mu se pojaviše suze, kroz žile zastruji nemir, strah, žaljenje za izgubljenim drugom. U tom uzbuđenju temperatura mu raste, otrovi u krvi postaju aktivniji i razorna im snaga veća. Zgrozio se nad prazninom koja je zijevnula pred njim. Zašto se počeo osjećati toliko sablasno sâm? Zar je to u njemu ranjena čista, nesebična ljubav? Gdje se to dotiču granice njegova i Košakova svijeta, odakle tolik nemir, žaljenje, bol? Da to nije ona opća ljudska slabost koja na tuđu nesreću odgovara saučešćem i bolom iz straha za svoju vlastitu sudbinu, da to nije ganuće onog fizičkog, životinjskog, koje je podvrgnuto smrti i raspadanju, pa kad ugleda tuđu smrt, vidi u njoj i mogućnost svoje, pa stane žaliti, patiti? I pred nagađanjem da bi njegova žalost za Košakom mogla imati svoj korijen tu, ona mu je izašla odjednom niska i malovrijedna, izgubila je onu maloprijašnju boju uzvišenosti, i on je sam sebi postao manjim, bezbojnijim. Da, da, sve živi za se i zbog sebe; a ipak takva spoznaja boli i čini se divlja, gruba. Mora doći život da je preinači, da je podvrgne zakonu koji traži da se boriš, da radiš i da stvaraš, a da ne pitaš tko će imati koristi od toga. Moraš živjeti na dva kraja u isto vrijeme — i u blatu, i u oblacima.

Iz vrta je zapuhnuo hladom lišća, travama, vlagom. On se ushodaio pred kućom. Cestom su prošla ciganska kola, puna šarenih Cigana. Cigančad su pružala ruke za milostinjom svakom koga bi mimoilazila, molila su, zaklinjala, pomagala im je i mati, i sve se pretvaralo u žalosno, ružno deranje. On je osjećao da je jako umoran, i pošao je prema počivaljci da legne.

Pletena se stolica, kad se bez suzdržavanja spustio u nju, protegnula, zaponac je popustio, i ona se sklopila. Jedva se mogao suzdržati rukama da se ne nađe na zemlji. Dok ju je popravljao, u sagnutom držanju tijela, probudio mu se kašalj, lajav i isprva suh, a istom poslije mučenja od minutu-dvije završio se ispljuvkom žuto-gnojnim, i malo krvavim. "Eto, kako samo teško kašljem i mučno izbacujem", uzdahnuo je. Uvalio se ponovno u počivaljku i stao otegnuto izgovarati bilo što, po imenu biljku, stablo, pticu, samo da sluša svoj glas, njegovu jačinu, da mu gleda boju. I pokazalo se da mu je glas odebljao, ohrapavio, potamnio. Kao da govori prazna cijev u kojoj nema vibrirajućih opna ni mišića. Trune meso, trune, a s njim i u njemu um, i misao, i vjera.

— Bome sam se ja dobro uplašio! — stao se čuditi u ležaju kad mu se vratilo više snage i mira. Trebat će odgovoriti na njezino pismo, a što ću joj znati i moći pisati u ovakvom raspoloženju? Kako ću joj učvrstiti poljuljanu vjeru kad se i moja ljulja? Da uzmem harmoniku i da sviram? Da zaboravljam tu surovu sumnju koju mi je izazvala Košakova smrt? Ruke su mi umorne i vise kraj mene kao da su tuđe, uz mene samo prilijepljene.

Na zidu, pod strehom, visjela je harmonika. Gledao je ukočeno i žalosno u nju. Danas mu još nije došao njegov mali prijatelj. Negdje se zadržava, a on bi tako rado da je tu, pa da mu bar on svira. On znade lijepo svirati na svoju citru. On svira u nju što nije nigdje ni od koga naučio. On je još ptica, iz njega svira šuma, livada, grm, živica. Samo da što prije dođe! Poslao bi po njega, da vidi koga. Negdje u blizini čuje dječje glasove na cesti, viču, dozivaju se. Čekat će, mali ne pozna vremena ni zakona. Doći će kad mu na um padne.

I došao je. Dotrčao je cestom zaduhan, musav, neopran i prašan, i bio jako lijep u toj toaleti koja nije bila nigdje kupljena, ni od koga naučena. Prije bi se moglo reći da ga je rodila sama zemlja i ostavila na njemu tragove svoga rađanja — komadiće zemlje, travčice, listiće. Sjeo je na zemlju i raspričao se. Bio je kod Anice. Gledao je kako je njezina mati češlja. Ona plače, kose su joj zapletene, češalj zapinje. Uh, on voli što nije curica, bar se ne mora tako češljati ni rediti.

U ruci je držao citru. Toma ga je podsjetio kako je zadnji put lijepo svirao. To mu je polaskalo, oči su mu zaigrale žvrlje, i tijelom je nekako postao veći. Požurio se reći: Pa znam ja uvijek, i danas znam, danas ću još i bolje — i zagrizao usnama u citru, veselo i spremno, kao u komad kruha ili medena saća.

Razlio se zrakom lelujav sladak val. Stao se rađati svijet kome zemlja nije bila ni kolijevka niti će mu biti grob.

Čovjeku se u počivaljci mijenja lice: sve što je njegovo, bolesno u njemu, tamni i zaboravlja se. On se prenosi u dječaka i ulazi u zvukove. Zapuhao se dječak, zacrvenjeli mu se obrazi i nabuhli, oči je prilijepio o citru i ne skida ih, noge je prekrizio i na njima više čuči nego sjedi na zemlji, glavu je sagnuo prema grudima. A iz citre, iz onih dvadesetak otvora, pišti, struji, razliva se srebrn potocić zvukova, širi se u svijetao val i teče iznad šljivika, iznad djeteline koja počinje crveno glavati, iznad heljde i pčela koje u njoj zuje. On u počivaljci zaboravlja da živi svojim tijelom i za njega. Uvukao se u tamu podsvijesti, tu zvukovi zvone kao slatko praštanje i zaboravljanje. Nestalo mu je tijela i onoga što mu se u njemu i na njemu gadi, dobio je drugo ljepše tijelo — saliveno od zvukova. Život koji je podvrgnut smrti i propasti ne postoji više. Muzika mu poklanja slađi, nedohvatniji, i u taj ne dosiže bolest. Gle, pomalo mu se vraća snaga, osjeća da je jači. I on bi zasvirao. Da skine harmoniku? Prebacit će remen preko vrata, namjestit će se zgodno, pritisnut se na puceta, i neka svira. Harmonika je poslušan i skroman instrument. Ne ostavlja čovjeka ni u bolesti, ne stidi se ni siromaštva. I ustao je, skinuo ju je sa zida i donio. Dječak ga je pratio pogledima, sve dok nije legao natrag u počivaljku. Onda je opet oborio oči na svoju citru i sav se predao onome što je ona davala. Ali je zapjevala i harmonika, zapjevala sporo i široko, razlilo se s nje glasom otegnutim i tamnosjajnim kao po novo preoranoj zemlji. Čovjek se u počivaljci povukao u se kao da moli. O blagoslovena bila, harmoniko, što natpjevavaš i uštkavaš glasove bolesti i sumnja, odnosiš iz tijela što je tjelesno i postaješ bolesniku prijateljicom. O blagoslovena da si, varko, kad nas obmanjuješ sve do zadnjeg daha, i staraš se da ne doznamo što je život.

Još je žvrlje dječak zapuhao kad je došla djevojčica. Donijela je drvenu fućkalicu. Dobila ju je od njega. Čula je svirku pa se požurila da i ona dođe. Glas je u njene fućkalice tanak i prozračan, jedva se zamjećuje uz tamno grlo harmonike i svijetlo pištanje citre. Harmonika poskakuje kao ranjena ptica, sve uza zemlju, uza zemlju, i sa svojim dubokim glasom zove neka se skače, udara po zemlji, slavi život i ljubav. Ali sve je selo gluho za njezin zov. Svatko je zaposlen svojim brigama, muzika ide pustim selom, obilazi praznim kućama i uzalud potiče: malo života, malo više života. Citra i sviralica lepršaju lagašne kao leptiri i mirisi. Dvorište je postalo predio ptičjega svijeta. Dječak i djevojčica dobili su krila i plove, smješkaju se svojoj lakoći i lebde. Pristizava ih harmonika s nizine. Čini se da se zaduhala i da zastaje, teško joj je ponijeti taman i gust svijet bolesti i ljubavi, spor joj je i iscrpen let, posrće, diže se i opet posrće. Citra i sviralica slivaju se u njezino razliveno sviranje kao potocići u široku rijeku koja od svoje težine i nabujalosti oprezno diše i ne žuri joj se, stići će! Umorno diše harmonika, diže se, polijeće, još bi! još bi!

Utihnulo je. Ruke leže na harmonici umorne, klonule. To je opet zemlja! Kašalj se probudio i svira. To je opet tijelo! Vatra pod kožom javlja: temperatura!

Nebo je široko, napeto. U dubini je njegova plavetila sunce kao crven cvijet usred polja. Sa sredine njegova kruga žari se podne. Još je jedan glas, visok i svečan, zastrujao u valovima nad zemljom i titanski nadvikao sve što se živo u kraju javlja glasom. Bilo je podne.

Toma je u počivaljci razmišljao. Još će danas pisati Ivki! Još danas! Kazat će joj da mu je dobro, da će na jesen doći da je vidi.

Dječaka je netko zvao. On je otro rukom citru, turio ju je u njedra i otrčao. Djevojčica se požurila da kaže: Idem i ja, i izgubila se iza kuće.

III

Prvih je nedjelja njegovo prisustvo bilo neobično i privlačivo za susjede. Bolest i zatvor bili su događaji koji su mirne seljane doveli da ga vide, da ga požale i da mu požele ozdravljenje. Ali njihova priprosta čud nije znala sakrivati čuđenja ni zabrinutosti nad njegovom bolešću, pa su mu ti posjeti, iako im nije nedostajalo iskrenosti i topline, postali doskora dosadni, i on je poželio da bude sam. Nije trebalo dugo čekati da se to zbude. Ljudi imaju svoga posla, priviknu se na to da imaju među sobom bolesnika, znadu da od njega neće ništa novo doznati sve ako ga i dođu vidjeti, pa prestanu dolaziti u pohode bolesniku. Dođu kad koga naročit posao dovede u kuću i kad ne bi bilo lijepo ne propitati se kod bolesnika kako mu je; ili čak ni to — već samo izmijeniti s njime par riječi kao sa zdravim čovjekom, a o bolesti ni riječi. Kad se tko, došavši, tako ponio, Toma ga je prijazno primio i ispraćivao i nije želio da mu više ne dođe. Čak je mislio: čim se prvi put prošeće cestom, svratit će mu se u kuću, da vidi gdje se nekad kao dječčić igrao, pod krevete skrivao, po tavanu kokoši vezao za stupove, da ne siđu kad ih budu sazivali na zobanje.

Najteže mu je bilo pomiriti se s činjenicom da se u njemu nastanila bolest. Nije mogao vjerovati, kad se ujutro on budio iza sna, da i ona ustaje i zakoračuje nesigurna koraka u život, da s njime jede i omražuje mu hranu, da iz iste čaše s njime pije i nahlađuje mu grlo, da se danju vuče za njim kao sjena, i uveče da se s njime uvlači pod isti pokrivač, a on s gađenjem sklapa oči, kao da je to ružna žena prilegla uz njega i nudi mu svoje znojne milosti. A kad se noću, prenuvši se znojan iza sna, osvješčuje, dolazi mu u sjećanje da to i ona uz njega diše, mrski gost, nametnica požudna, i da uživa njegovo tijelo kao pijavica. Teška je bila ta borba s njome, to međusobno upoznavanje i izmirivanje. Mislio je da će on nju prisiliti da ode, ali je ona prisilila njega da joj prizna pravo da ostane dokle ona sama bude htjela. Bolest je počela trajati, od toga joj je hod postao usporen i nije više upozoravala na se kao u početku. Navika je otupila oštrinu osjetila.

Živeći u samoći, odijeljen od ljudi, i kretajući se u uskom prostoru vrta, dvorišta i ceste ispred kuće, naučio se da od malih, gotovo nevidljivih stvari i događaja slaže život, kao nekad u djetinjstvu, kad je od malena kamenja zidao kuće veće nego škola, nego plovanija.

To se desilo i s Ivkinim pismima.

Svako je, kad bi stiglo, dočekivao s veseljem kao samu Ivku. "U pismima su ljudi često nazočniji nego kad sami glavom dođu", mislio je kad je polako otvarao omot a da prije toga nije propustio ogledati svaku riječ naslova, otkrivajući u svakom slovu jedan živi Ivkin pokret ili pogled. Kad bi otvorio omot, najprije je u nj radozno zavirio, kao da hoće vidjeti kako je smotano i nije li još šta priloženo osim pisma, i uživao u tome suzdržavanju od kojega je rasla radoznalost i salijetala ga uznemirena ljubav. Bio je nalik na kartaša koji malo-pomalo otkriva zadnju kartu, kad zna da mu od nje ovisi sudbina igre. I već razmotavši papir koji mu je svojim oblikom predočavao njene ruke kako ga savijaju, zamišljao je da su one same nazočne taj čas negdje nad papirom i same ga njemu u ruke spuštaju, te se hrabro opirao radoznalosti koja ga je nukala neka počne čitati odmah — u početku, pa redom dalje, kako to čine i drugi ljudi. Samo je lovio očima na pojedinih stranama ovdje-ondje retke i radovao se mučeći sebe nagađanjem i nadostavljajući na ono što bi pročitao svoje misli, da kasnije vidi slaže li se to njegovo dodano s napisanim njezinim... soba tvoja... pusta... drage uspomene..., ... ti kraj mene... mi nekad skupa..., ... sama šutim, mati se ljuti... Takve nepotpune rečenice, istrgnute iz svoga teksta, davale su mu velika uzbuđenja, i on je smio zamišljati da doživljuje neobične avantire. Čitajući svako pismo najprije tako iskidano, doživljavao je svaki put isto: kao da se rastaje s Ivkom u žurbi, prije odlaska vlaka, kad je sve što se govori i radi skraćena daha, u svakoj rečenici ima mnogo kao u naslovu knjige, svaki je čas mnogo skuplji, i to mu je dopuštalo da Ivku osjeti jače.

Sadržaji su tih pisama bili kamenovi iz kojih je on sebi gradio neobičnu kuću, tihu i nevidljivu za druge, a da ni sam nije znao kad će je dovršiti niti kakav će joj biti lik kad je podigne. Uvjeravao je Ivku da ozdravljuje, jer mu je trebalo da ima nekoga uza sebe koji će vjerovati u ono što je on želio, i koji će mu svojim prisustvom pomoći da zadrži u sebi što cjelovitiju sliku života. Ali je s vremenom, po moći navike i prostora koji ih je razdvajao, zaboravio da je sva Ivkina vjera u njega osnovana na fikciji, on ju je primao kao dokaz da zaista ima pravo vjerovati u život i ljubav, i tako varao i sebe i nju.

— Trebalo bi početi što čime bih Ivki naročito dokazao kako mislim na nju — znao je govoriti sam sebi. — Da počnem učiti za ispite? Ta to ću ionako morati jednom kasnije. Pa zar nije bolje da već sada svladam jedan dio posla? Ivka će se veseliti tome, jer ona zna: što god ja radim, da je to i zbog nje i zbog mene podjednako. Da, da, treba početi. Ako ozdravim (gle, kako sam samo malodušan!), kad ozdravim, pokazat ću ja svima da sam zaista zavrijedio da provedem 7 mjeseci u zatvoru. Nije to bilo samo slučajno, nisu mene gurnuli u zatvor drugi bez moje volje. Znam da su se neki i radovali mojoj nesreći, pa i njima treba da pokažem da se ja ne dam samo tako lako izbaciti iz života.

I u časovima takvog junaštva i nadahnuća prihvaćao se knjige. "Zbog Ivke to treba, i zbog mene, i zbog drugih", hrabrio je svoju neodlučnost i da odbije od sebe mrskost koja je na nj navaljivala iz otvorene knjige. Sadržaji paragrafa kaznenog prava bili su mu kao gorke pilule, pa im je zato, da mu budu slađi, dodavao svoje misli: Radom se jača pouzdanje u se, dobro raspoloženje treba da pomogne prirodi svladati bolest, uspjeh okrep-ljuje. I takva je odlučnost znala potrajati po nekoliko dana, tiskajući mu knjigu u ruke kao kad mati djetetu silom tura u usta žlicu s hranom. "Prešao sam već 50 strana. Dosta je! Memorija mi je nešto tromija nego prije, ali dobra je. Pisat ću Ivki", takve je razgovore vodio sa sobom kad bi prelazio s paragrafa na paragraf, kad bi okretao novu stranu ili se odmarao. I u te dane nije mjerio temperature, da ga ne bi uzbuđivala, nije htio misliti zašto mu jabučice jako gore, jeo je silom iako se iza nekih nasilnih zalogaja želudac prijetio da će ih izbaciti napolje. Ali onda je redovito dolazilo nešto pred čime se nisu mogle

zatvoriti oči. Pljune — krvavo! Vrućina ga jako umara i uspavljuje, stavi samo načas termometar u usta — temperatura! I oči se same od sebe odvrću od bjeline papira i traže odmora u hladu zelenila, knjiga sklizne i neopazice iz ruke. "Zar bi ti mogao suditi ljudima po tim paragrafima? Ta oni kažnjavaju samo male krivce, a veliki ostaju nekažnjivi", pita se u strahu i odmah nastavlja s odgovorom: "Ne, to je glupost. U tim se paragrafima osjeća apsurd, kao u morskoj vodi sol. Ako već treba da opterećujem pamćenje, operetiti ću ga pametnijim stvarima." To mu je bila zaštita, ograda iza koje se skrivao pred strahom koji je izazivala krv ili temperatura. I grčevito se trudio da ostane iza te ograde. Iza nje sakriven imao je pravo uvjeravati sebe da mu se učenje tih paragrafa gadi zbog njegova životnog stava, posve oprečna stavu onih ljudi koji su te paragrafe stvarali, a ne valjda zato što mu to fizički škodi. Jer da se usuđivao otkriti podrijetlo svojoj mržnji na knjige u slabosti tijela, satrlo bi to njegovu kržljivu vjeru u život, pa je trebalo da joj nađe uzrok izvan tijela: ono je bilo za nj strašilo, ponor nad kojim ga je hvatala vrtoglavica ako je dugo ostajao nad njime.

I kad bi na taj način sam sebi opravdao svoj uzmak kao svojevolumno povlačenje iz borbe, jer tobože hoće da štedi snage za drugi put i za drugo mjesto gdje će se on ozbiljnije boriti, i kad bi sve te rane i ranice s kojima je izišao iz borbe pozamatao i pozaboravljao, kad bi korake toga povlačenja izbrisao i sve još lijepo iskitio i poljepšao, imao je pravo misliti da se nije ništa desilo što on nije već predviđao, i nastavljao je na staro, ondje gdje je prekinuo. Čekao je da mu dođe Ivkino pismo, pa da joj odgovori, ili ako je došlo, slagao joj je u mislima odgovor.

Juče joj je pisao: Polako mi se vuče vrijeme kao karavana pustinjom. Naidem na oazu samo onda kad mi se tvoje pismo nađe u rukama. A kako bi istom bilo kad bi mi ti sama došla, kako će biti kad ja tebi sam dođem! I kad je ponovno čitao pismo, ta ga je zadnja rečenica iznenadila. Čudio se kako mu je došla pod pero i kako je izmakla pažnji dok je pisao. Jer što bi bilo kad bi ona zaista zaželjela da dođe, ili pisala njemu: dođi, a ako ne možeš ti k meni, doći ću ja k tebi. Zato ju je htio precrtati, ali se dosjetio da bi time sam sebi priznao malodušnost, a osim toga Ivka bi mogla pomisliti da on ima misli koje sakriva pred njom, i ta bi je izmjenila, kad bi je tako tumačila, mogla uvrijediti. Zato je ostavio sve onako kako je bilo napisano. Još je usklik na kraju one rečenice malo podebljao, kao da je njime sam sebi htio pokazati kako se ništa ne boji, a Ivki kako čezne za njom.

IV

Prije dva dana desilo mu se ono što ga je tako smelo i preplašilo.

Došlo mu je od nje pismo. Zaspao je prije podne u počivaljci, i kad se probudio, našao ga je kraj sebe na stolcu. Dirnula ga je pažnja te nečije geste (pogađa on — materine!) koja je pismo tako namjestila da ga je morao odmah opaziti. Pridigao se, dohvatio ga i otvorio. Pale su oči na rastvoren papir požudno, grozničavo, jer je već tjedan prošao što nije bilo vijesti. I eto, već na početku srce zaigra, uzbuni se, zatitra. Ona javlja da će doći. Došao je na nju red s godišnjim dopustom. Iskoristit će tu priliku da se vide. Da znaš — piše mu — kako željno čekam taj čas! Da znaš kolika je u meni žeđ ljubavi! A i Ti si nestrpljiv, vidi se iz Tvoga zadnjega pisma. Ali strpi se još tih desetak dana.

Čim je poslije toga prešla na druge stvari, on je prekinuo. Nije mogao dočitati do kraja. Bilo je to previše da odjednom primi u se.

— Ona će doći da me vidi! — zalivao ga je val čuđenja i uzbuđenja. — A zašto baš sada dolazi? Da nije što posumnjala? I sada dolazi da vidi.

Pismo mu je skliznulo iz ruke na zemlju. Kad je segnuo za njim, opazio je da mu prsti dršću, i da se to prenosi na ruke, na cijelo tijelo.

— Ona će doći da me vidi! A što će vidjeti? — bulazio je, i pogledi su mu bili prilijepljeni na prste, na ruke — mrtvački blijede i prozirne. Zurio je kao u samu smrt. Oči su mu u tom naporu iskočile ispod čela.

— Ne, ona neće, ona ne smije doći — branio se od te okrutne vijesti. Treba joj pisati da ne dolazi. Bolje je da dozna istinu iz pisma nego da je sama vidi. Ja sam to dosad odgađao. Ja sam se bojao pogledati u lice istini. A sad sam eto pogledao. Ona me prisilila pismom.

Tako se u njega zabadala spoznaja istine oštro kao nož, do korijena samog života. I kao što iza noža poteče krv, zalog života, tako je iz njega potekla krv njegova života — obmama. On je osjećao da teče, ali je i vidio da je nema čime zaustaviti. I to je bilo ono glavno. To je sve srušilo.

— Kako je naglo do toga došlo? — snebivao se. — Jedan čas je bio dosta te se iluzija prometnu u goli život. Zar su oni tako blizu? Tako srodni?

Složio je pismo i stavljao ga u džep. Činilo mu se da je to njegova smrtna osuda. Sve je tako jasno. Ništa se ne može ni oduzeti ni dodati. I sad istom, prvi put otkako boluje ovdje na selu, on potpuno vidi sebe, život — sada kad se više ništa ne može dodati ni oduzeti.

Nemir ga je primorao da se digno s počivaljke. Počeo je hodati ispred kuće. Izgledao je sebi kao drugi čovjek. Eto on ispituje svoje korake — mislio je, uči se hodati, priučava se na dodire zemlje. Ova je nova za njega. Ova je tvrda, tvrđa nego je bila ona dosad. Noge su mu lomke i nesigurne. Kao da je on dosad imao krila koja su mu skinuli, pa se to on, još nepriviknut na se, pobojava zakoraknuti. Sav je na zemlji, zima mu je od te blizine. Naslonio bi se na koga. Ako ne tijelom, a ono bar pogledom. I od toga bi bilo lakše.

Cestar je pred kućom razvozio šljunak po cesti, posipavao ga lopatom po jamama i poravnavao željeznim grabljicama. Sunce je jako peklo, bilo je blizu podne. On je prišao cestaru, da gleda, kao za razonodu, kako teče posao.

"Cesta vam je kao čovjek", tvrdio je cestar i poravnavao veliku jamu koja mu je pojela cijele jedne tačke pijeska. "Troši vam se, i treba je neprestano hraniti. Kadra vam je u životu pojesti i brdo kamena."

Pričao je s lulom u ustima, pa mu je od toga govor bio tvrd, i jako su se u riječima osjećale stisnute vilice i zubi.

Toma je gledao niz cestu. Bijela i osunčana ravnina, obrubljena zelenilom, pružena u daljinu, izazivala je u njemu i udivljenje i žalost. Pripravljati put da se hoda, da se vozi, da se juri njime! Kako je to lijepo gledati onome za koga se put pripravlja! Otići! Putovati! Zar ima što divnije nego otići? Ma gdje bio, samo otići, u nemiru svoje krvi, kao u vjetru. Da li tko i za njega sprema cestu? Gdje je njegova cesta, kuda vodi i gdje se svršava? Mladost i srce ponijeli su ga cestom borbe protiv tirana, u pomoć potlačenima, ali na toj cesti nabasao je na duboku crnu jamu — na tamnicu.

I tu je odjednom na bijelu ravninu — cestu niz koju je zurio, stala padati pomrčina, na nj je navalila neodoljiva želja da legne, ili bar sjedne, šum u krvi opio mu je glavu i pomeo ravnotežu, noge su izgubile kontakt sa zemljom, i oko njega se zavrtjelo. Potražio je oko sebe, u onom neočekivanom mraku, za što bi se primio, ali je zahvatao rukama samo u

prazan zrak, i bez bola se našao na cesti. Kasnije ga je, sjeća se, cestar držao čvrsto privita uza sebe i vodio kući. Čim je vidio da hoda uz pomoć tuđih nogu, pogodio je što je to bilo, i molio cestara neka ne kaže u kući nikome što je bilo, ako nije tko već vidio. To je bilo samo od sunca, predugo je stajao na njemu.

Razmišlja danas o tome događaju, i nalazi mnogo sličnosti između njega i sna. Prestravio se od toga, kao što se prestravi čovjek koji sanja da ga netko davi, i kasnije, otevši se tom tužnom snu, polako se snalazi, razgoni oblake straha i smiruje uzburkano srce. Cijelu prošlu noć nije mogao spavati od toga. Pa još ni danas eto ne može da se oslobodi od straha i nemira. A što se više uzrujava, sve mu je teža glava, sve mu je nemirnije srce, i temperatura (valjda) raste, odonda je još nije mjerio. Juče je ostao cijeli dan u krevetu, a i danas je u njemu. Nekako je jutros bio slab i bojao se da ode u vrt na svoje uobičajeno mjesto. A u sobi je kao u zatvoru. Nema čime da se rastrese. Što da radi? Boji se mjeriti toplinu. A ipak, možda bi ga, kad bi je izmjerio i ako ne bi bilo mnogo, to ohrabrilо. Samo da se bar čime zabavlja.

Vani se spremalo na kišu. Zbog toga je sunce u sobi utrnulo, i ona je izašla malena, tijesna. Njemu se činilo da mu zidovi smetaju disanju, da ga strop guši. Zaželio je ustati i poći do prozora, kad već danas ne može van. Na prozoru bi lakše disao, utješilo bi ga prostanstvo neba, širina zemlje. Pomaknuo se da ustane, ali su se noge nećkale da ga odnesu, i on im se pokorio.

Slušao je s kreveta.

Na cesti je bilo živo. Ljudi su prije kiše htjeli posvršavati započete poslove na polju, na gumnu, pa su se žurili da preteku kišu.

I njegov je mali prijatelj na cesti. Čuje mu glas. Nešto uzvikuje. Sve je bliži. Eto ga! Pred kućom je, u dvorištu. Zauzdao je djevojčicu špagom, krajeve drži u lijevoj ruci, u desnoj zamahuje korbačićem, pucka i goni svoga konja. Eh, tko mu je sad jednak! Jamačno se ne bi ni s kime zamijenio. Ali neće proći mimo. Prilazi prozoru, diže se na prste i zaviruje unutra. Traži njega! Odlazi. Kuda će? Eto se čuje u prvoj sobi, vidio ga je valjda na krevetu, pa mu dolazi. Ušao je sam. Zadihao se. Umoran je. U njedrima nešto nosi — košulja mu odskače od tijela. Zna Toma, to je citra. Ali nekako se teško snalazi. Danas je "stric" šutljiv i žalostan, gleda samo pred sebe, pa on ne zna što bi počeo. Nije on naučen na takva strica, nije naučen da ga vidi ležati u krevetu. I zato samo griska nokte.

— Više ne svirate? — odvažuje se napokon. — Već dugo ne svirate.

— Nije mi dobro. Ali kasnije ću opet svirati.

— Jako ste bolesni?

— Tako, ne puno.

— To je od zatvora?

— Da, od zatvora.

— Tamo su bili zločesti s vama? — sjeća se prema onome što mu je stric već prije pripovijedao o tome. Žalostan je. Oči su mu se zasjenile, ne gledaju široko i radoznalo oko sebe kao u druge dane. — A oni se nikoga ne boje zbog toga? — čudi se. — Ali kad bi tko njih? uh ima moj otac gramp. Ima on i dinamita, čitava bi gora mogla od njega u zrak frknuti. Kazat ću ja njemu. Ali ne, neću mu sada kazati. Znam ja njega, bi on. Nego najprvo ću ja njih. Imam ja kod kuće korbač, puca kao grom. A meni će moj otac i konje kupiti. Jurit ću cestom kao lastavica. Uh, kolika će samo prašina ostajati iza nas!

— Hoćeš ti, hoćeš! Znam ja tebe — povlađuje Toma gotovo šapćući.

— Pa da, oni su vas.

Raskuražio se mali: stisnuo je šake i zube, grozi im se. Misli da već unaprijed ima pravo biti ponosan zbog svoga junaštva, zbog svojih konja. Izvadio je iz njedara citru, kao da će zasvirati, ali nije. Bit će da se sjetio da ne smije biti veseo gdje je drugi bolestan i žalostan. Da, njemu je stric prije mnogo pripovijedao, i zajedno su svirali. On je volio gledati harmoniku kako se rasteže i šareni između nabora, i sam je koji put pokušao svirati na nju, ali za njega je ona preteška. Danas je eno na ormaru. Kraj nje je mačak, hrče kao stari djed. Uh, kad bi stric sad rekao, neka je donese! Skinuo bi on nju već. Ima tamo stolac, popeo bi se on na nj. Ali danas je stric žalostan. Bolestan je. Uh, sve su to oni krivi, oni tamo. Sve su to oni... I citra mu se našla u ustima a da nije ni mislio na nju. Ne, neće svirati. Puhnut će samo, onako kao za probu. Ali što će stric? I požurio se odmah da pogleda. Leži mirno. Ne srdi se. Neće mu biti žao ako zasvira. Ne, neće. Čini mu se da mu se još i nasmijao, da mu je kimnuo: sviraj, sviraj, mali moj. Pa zašto onda ne bi?

U svečanoj jednoličnosti šuma prve kiše, u stravičnom šuštanju lišća pred prozorom, u zasjenjenom odsječku dana koji leži na bolesničkom krevetu, odjednom odlanu. Onaj na krevetu slobodnije dahnu, i ne zabolji. Dječak svira uz podnožje. Tako, tako! Muziko! Mirisi! Ljubavi! živote! Teče, rasipava se, raste, pada, prska kao vodoskok. On na krevetu sav se predao neodoljivom valu muzike, ona ga, zavodnica, svega zarobljuje. Sve je tanji, sve ga je manje. Plove zajedno — jedno su. Ona ga nosi u sebi kao voda, što protiče, sjenku. Susreću tople ruke, nježno ga one glade, uskrsavaju prošlo. Nad njima su plave oči. Dolazi mu iz njih lijek, ljubav. Ti si to, draga! To ti mirišeš djetelinom, lanom i konopljom, jabukom na grani. Budi uz mene! Moje korake slijedi smrt. Ja znam da je iza mene. Ja se bojim okrenuti.

Umorno mu počivaju oči na harmonici. Ona je, vidi, žalosna što joj je grlo sapeto i što ne može zapjevati. Pa šta, danas me nećeš, moj prijatelju? čudi mu se što ne dolazi po nju. Dođi, pjevat ću ti. Dođi, ja sam Ivka. Pjevat ću ti o zdravlju, o životu, o ljubavi. A on joj se ne može odazvati, mora joj poručivati: Ne, draga, bolestan sam. Znaj, bolestan sam jako. To ti danas prvi put kažem.

On ne može svirati. On ne može ni iz kreveta.

Dobro je da bar mali svira! Hoće on, hoće!

Kao lan žute su mu kose (vjetar im je češalj, a kiša pralja), kao različkov cvijet u lanu plave su mu oči.

Hrabro, hrabro, dečko moj! Bit će tvoji konji kao lastavica, a korbač kao grom.

Glava propada u vrući jastuk i tamu. Da li to glava grije jastuk, ili jastuk glavu? U prsima škriplje, kao suha grana na vjetru. Ne slušaj, to bolest grize, pili.

Muziku slušaj!

Prijatelj iz spavaćeg vagona

Fabijan Skok priča zgodu iz svoga života:

Upoznao sam ga kod objeda u pučkoj kuhinji. Na prvi mi je pogled bilo jasno da je tu novajlija, jer se teško snalazio u novom miljeu. Zato sam mu se rado našao pri ruci kad mi se obratio, i jamačno je radi toga kasnije u blagovaonici prisio uz mene na prazan stolac.

Taj je dan bila na redu kukuruzna kaša. On kao da je nekako oklijevao da se prihvati jela. Stao sam ga nutkati, držeći da bar prva dva dana moram igrati prema njemu kao gostu ulogu gostoprimca. Pri tome sam mislio u sebi, ne bez svake ironije: Već ćeš se ti, brajko moj, priučiti. U siromaštvu se može čovjek istrenirati kao u trčanju na 1000 m. Može dotjerati čak i do rekorda, da mu jednoga dana osvane ime u policijskoj kronici.

Međutim sam se za čas-dva poslije toga uvjerio da je to moje rezoniranje neopravdano: on je naime s toliko slasti i hrabrosti ispraznio prvi tanjur da sam morao zaključiti kako se kod njega ne može ni pomisliti na kakovu izbirljivost. Ono što je u početku nešto kao oklijevao, bit će da je u sebi mislio: kako bi bilo dobro da je ova cijela zdjela za mene samoga. I nisam ga trebao dvaput pozivati da ponovi: odazvao se na prvu moju riječ.

— Kako vam se sviđa ovdje? — upitao sam ga.

— Koliko se plati, i ne može biti bolje — odgovorio mi je. — Za besplatno je dobro.

— Sjutra će biti grah, prekosjutra repa i tako dalje, svaki dan novi raspored — tumačio sam mu jelovnik, da ga samo što više obradujem.

— Neka bude što bude, naučen sam ja na sve — hvalio mi se. — Ni tvrdi krevet ni tvrdi zalogaj nisu mi nepoznati.

Pogledao sam ga s mnogo radoznalosti. On je to opazio, pa je nastavio sam od sebe:

— Bio sam ja već triput u zatvoru. Amo sam došao odatle. Idejni delikvent, bolesni ideolog, nepoželjni buntovnik: to su imena koja su mi tamo podrugljivo prišivali. A ja sam se samo smijao i govorio u sebi: zovite vi mene kako hoćete. Vi ste za mene bezidejni dvo-nošci.

Gledao sam ga: njegov mirni i tvrdi izraz na licu bio se podlio žarom kakvog znade izazvati vino, žena ili zanos. Odmah toga časa počeo je rasti u mojim očima do poze junaka. Iskreno sam požalio što sam ga na početku dočekao s ono malo ironije u duši.

— Istina, on je već bio u redarstvenoj kronici, ali ne kao tat ili ubojica, već evo kao pošten čovjek — korio sam sâm sebe, da u isti mah dadem njemu zadovoljštinu.

Kad sam vidio da je gotov s jelom, pozvao sam ga da izađemo. Tad mi se predstavio kao student prava treće godine, dakle je bio za nekoliko godina stariji od mene koji sam polazio prvu godinu filozofije.

Išli smo praznim popodnevnim perivojem. On je šutio, a ja sam opet čekao da on prvi započne. Napokon sam se odvažio te ga prvi upitao:

— A zašto su vas baš zatvarali?

— Bunio sam radnike protiv poslodavaca — odgovorio je. — Tako je bar glasila formula optužbe. Bio sam naime namješten u tvornici, pa sam radnike nagovarao na štrajk, jer su im plaće bile nikakve. Na osnovi toga bio sam uhapšen kao socijalni agitator i odsjedio pola godine. A tko je jednom već proveo u zatvoru neko vrijeme, vjerujte da se vrlo lako opet nađe tamo. Često i nije kriv ili mora zamijeniti koga drugoga, koji nosi sličan šešir ili hlače. Spava ujutro mirnim snom, i odjednom eto mu u sobu pretrage. Gdje ste sinoć bili? — Kod kuće. — Dakle niste sudjelovali u sinoćnjim demonstracijama? — Nisam. Ja sam baš u to vrijeme bio sa svojom zaručnicom u kinu. — Lako za to, znamo mi dobro takve zaručnike i zaručnice. Bili ste, i to u ovim hlačama i ovom šeširu. Obucite se i hajdete s nama. — Eto tako se desilo i sa mnom po drugi i po treći put.

Pričao je nekako ravnodušno i hladno, kao da je sve to prešlo preko čije druge kože, a ne njegove, ili kao da tih događaja, kojih se sjeća, ne proživljuje do samog njihovog dna.

— A zašto bi se onda šetao iz zatvora u zatvor, kad ne bi toga osjećao i kad ne bi vjerovao u ono zbog čega strada? — pokušavao sam odmah ispraviti svoju hipotezu koja mi se učinila pogrešnom. — Ta to nije plivački sport ili jahanje preko zapreka, da bi se možda zabavljao time.

Išli smo ulicom koja je vodila u šumu izvan grada. Bio je vruć ljetni dan, pa smo i bez jedne riječi dogovora krenuli tim smjerom.

— Ali ja uza sve to nisam izgubio vjere u čovjeka i njegovu pobjedu — počeo je iznova.

— Teško mi je uopće da vam suhim riječima pričam kako volim čovjeka u svakoj njegovoj akciji i pokretu; ili kad mu se nategnu mišići pri radu, ili kad mu navali krv u glavu pri mišljenju ili kad u naponu strasti stvara novo biće. Svi su mi bez razlike jednako dragi: i onaj što stoji mrk i ozbiljan zaposlen uz cirkularnu pilu i pazi da mu ne uhvati prsta, i onaj što na raskršću ulica pokazuje dignutom rukom kuda će auto i tako čuva tuđe živote, i onaj što pincetom kopa po mozgu čovječjeg leša i istražuje kroz kolike li to sve kanale i zavoje vijuga ljudska misao prije negoli se pojavi na jeziku, u srcu ili u oku. I vidite, za sreću svih tih ljudi ja bih se stoput dao zatvoriti, a oni eto neće da im dobro želim. Jedan djelić onoga nemira što tutnji pod cijelom zemljom sad iza rata, nosim i ja u sebi; ona groznica koja trese vaskolikom našom zemljom prelazi i u moju krv.

Pozorno sam i pažljivo slušao kako njegove riječi zvone dostojanstveno u mojoj duši koja je bila jednako nastrojena i kako se tamo rađaju topli i meki osjećaji prema njemu. — Daj, brate, da te zagrlim! — eto takvo me raspoloženje podilazilo.

Dok je govorio, živo je gestikulirao rukama, kao da su mu trebala još jedna usta za obilje misli, pa ih zato izražuje i drugim putem, ili kao da se preslabo može ustima postići ona slikovitost fantazije koju nosi u sebi, pa zato kruži rukama zrakom i vuče one pravce i krivulje.

Bili smo u šumi. Poklapao nas je debeli mir. Zemlja je mirisala drevnim zdravljem. Korijenje je, i pojedince i spleteno u gužve, sisalo iz nje vlagu. Moj je drug bio za neko vrijeme ušutio, dok je pripaljavao cigaretu, a onda je opet nastavio:

— I prije bih se odrekao svega na svijetu nego te svoje vjere. Ona mi je potrebna kao zrak i voda. Nemojte reći da je to preuzetnost, jer je meni ta vjera urasla u sam temelj bića i može samo da s njim zajedno propadne.

— O dapače, dapače, ja duboko poštujem takova neslomljiva uvjerenja — umirivao sam ga. — Lični se obziri ne mogu uzimati u račun kad se radi o principu i ideologiji. Da se dođe do velikih stvari, treba troje: ići ravnim putem, imati neslomljivu vjeru i izgrađenu ličnost. Svaka potpuna ličnost nosi kao os čitav mali svijet na sebi.

— I ja se slažem s vama — potvrdio mi je. — Ako čovjek nema ličnosti, neće značiti mnogo, pa ma posjedovao ne znam kakove druge sposobnosti. Takav bi čovjek bio sličan dobro oružanom vojniku kojemu bi nedostajala hrabrost.

Tu se pred nama otvorio širok i ravan šumski proplanak odakle se pružao nesmetan vidik na grad i njegovu okolinu. Kad smo stigli na nj, izvalili smo se u travu. Ona se, gusta i meka, ulegla pod nama i napravila nam ugodan ležaj. Pričali su kukci, ptice i cvijeće. I nama je došla u ljepoti svega naša mladost draga kao žlica blistavog meda na dlanu. Mislili smo da za doživljaj toga sretnoga časa dugujemo mjestu na kojem se nalazimo. Nije bilo pogleda u bijedu, glad ni bolesti: nije bilo blizu ljudi koji bi u nama stvorili predodžbe pohlepe, želje za usmrćenjem tuđe slobode i za gradnjom svoje sreće nad grobovima drugih.

— Prijatelju, što mislite? — pitao sam ga.

— Mislim kako je naša zemlja dobra, i kako bi ljudi morali da joj se više priklone; kako bi im ona mogla pokazati put do sreće i kako bi im moglo biti lijepo...

Opet smo zašutjeli. Nastavili smo misliti o sreći. Utapali smo oči u visine nad sobom. Sreća? sreća? I gle, kao da nam se odazivlje: Ovdje! ovdje! Posižemo rukama za njom, i osjećamo kako još samo pedalj treba da je imamo. I pružamo još dalje ruke, ali se taj pedalj udaljenosti ne smanjuje. Na dohvat je ona, ali nikako da je uhvatimo. Srećo! srećo! — Tu sam! tu sam! Dođi, srećo, nećemo te zadržati za sebe ni kod sebe. Poklonit ćemo te drugima. Poslat ćemo te širom svijeta, gdje god ima čovjeka. — Tu sam! tu sam! — pjevala je ona i dalje, kao nevidljiva ptica, ali nikako da nam sjedne na ruku, da je pogladimo i da joj u oči zavirimo, da možemo i drugima pričati kakva je.

Vrijeme teče u sitnim trenucima. Oblak sjenom prelazi preko nas. Prelomio sam među prstima maslačak, i on je prokrvario bijelom krvlju.

— Prijatelju, nešto ste umukli. Na što mislite? — upitao sam ga.

— Da, zamislio sam se — odgovorio mi je on, nagnuvši se na bok. — Gledam pod gradom one tvornice i kao da čujem kako izbijaju glasovi miliona kroz njihove dimnjake. A gore je nebo prazno, i nikoga nema da ih čuje. Pusto je nebo, i kad ne bi bilo ovo kutića raja u nama samima i kad ne bi bilo ove vjere i nade da će se jednom bolja sreća nastaniti među ljudima, kako bi strašno bilo! Jer da u čovjeka nema te spoznaje, po čemu bi se razlikovao od životinje, i kakvu bi svrhu imao njegov život?

Prestao je, kao da je očekivao od mene odgovor. No ja mu nisam znao odgovoriti, pa se tako šutnja produžila. Ja sam počeo osjećati zahvalnost prema njemu za to pitanje i, da mu se odužim, uvjeravao sam sebe da se neću nikad odreći te njegove vjere koja je i moja. A on mi je za to vrijeme postao tako blizak te mi se činilo da i u njemu čujem isti zavjet.

Takav je bio prvi dan našega poznanstva.

Od toga dana prvoga susreta naša su dva života pošla naprijed uporedo. Što dalje, to su se više sraštavale i naše radosti i naša stradanja. Sve smo dijelili: i imaštinu i neimaštinu. Tek smo se u večeri rastajali radi spavanja. Ja sam naime noćio u nekoj kuhinji gdje za njega nije bilo mjesta, a od njega iz početka nisam mogao doznati gdje spava. Uvijek sam ga pratio do neke stalne točke i tu smo se morali rastajati, jer je on dalje želio sam. Pogađao sam da se tu radi o nekom stanu za koji želi da ostane tajna, ali meni nije ni na kraj pameti bilo da bih to mimo njegovo znanje i pristanak rješavao. Njegovo odijelo, koje ne bi nijedan staretinar ni zabadava primio, bilo je jutrom uvijek zgužvano i zaležano, po čemu sam sudio da spava obučen.

Ipak je jedne noći, kad sam ga po običaju pratio, pristao da mi to otkrije. Poveo me sa sobom da vidim. Bio je to razbit vagon kraj kolodvora na sporednoj pruzi, na kojoj i nije bilo ništa drugo nego red takovih razbitih i neuporabljivih vagona koji su čekali na popravak ili na konačnu ropotarnicu.

Taj njegov spavaći vagon bijaše nekad garnitura prvoga razreda. Vidjelo se to po ostacima samta i crvenog baršuna na jastučastim sjedalima koja su bila sva oguljena i oderana. U jednom gornjem uglu bio je rastavljen i otvoren, jamačno od sudara pri željezničkoj katastrofi. Kroz taj se otvor, dok bi čovjek u njemu boravio ili ležao, vidio komad neba, a mogle su se i kiše nesmetano spuštati u nutrinu.

— Kako ti se sviđa moja spavaonica? — pitao me je, tobože ponosan njom. — Zar to nije pravi wagon-lit? Izvoli sjesti, pa ćeš se i sam uvjeriti: sjedi se u njemu kao u fotelji u ministarskoj sobi. Vidiš, nekad su se u njemu vozili baruni, tvorničari i rentijeri, a danas spava spokojnim snom pravednika čovjek iz puka. Svake zore odlaze mimo mene s kolodvora krcati vagoni i svake me zore bude. Najprije lokomotive rokću otegnuto i lagano, bacajući pred sebe željezne noge i hvatajući prostora, a onda se zahuču i jurnu zapjenjene gubice. Ja dotle ležim potrbuške na svom barunskom sjedalu, preda mnom se otvaraju daljine i dolazi mi da skočim i da viknem mašinisti: prijatelju, uzmi i mene sa sobom! Teško je, druže, gledati kako se tuđi vagoni miču, a tvoj razbit neprestano stoji. A osim toga, siromašni ležaj silno budi fantaziju. Ja mislim da svaki koji spava na jastuku od morske trave ili na svom smotanom kaputu, gleda sebe jednom u budućnosti kao sretnika ili velikog čovjeka, a ni jedan koji spava na svilenim jastucima i pod baldahinom ne može zamisliti sebe kao budućeg siromaha. Baš zato se i boje mogućnici nas, ljudi odozdo, jer znadu da bi naša sreća bila njima na štetu. Zar nije ona slavna lozinka: "Svi su ljudi od prirode jednaki. Čovjek se svagdje rađa slobodan, a u životu ga uvijek nalazimo neslobodnim" — zar nije ona djelo fantazije čovjeka odozdo i zar već nije jednom potresla Evropom? Eto, zato i ja sebe uvijek tješim: neka moje fantazije, zasjat će jednom i njezino sunce. Danas smije samo čeznuti za onim svijetlim gradom u kojem su oživotvorili evanđeoski princip: Bogu božje — caru carevo. Bogu nebo, a čovjeku zemlju. Znam ja, doći će jednom i moj dan. Leži on negdje kao neizvučena srećka među hiljadama drugih i čeka da ga kotač odjednom izbací. Reci, zar to nije moguće?

Tako se moj prijatelj opijao sam svojim riječima. Govorio je u pô glasa, zbog mjesta gdje smo se nalazili. Nebo nas je grijalo kroz otvor vagona toplinom preostalom od dana. Nedaleko od nas mirisao je veliki vrt, pun voćaka u zorenju. Svratio sam tamo prijateljevu pozornost. On se odjednom lecnuo.

— Da, to sam ti i zaboravio reći. U ovom vrtu ima divnih trešanja. Ja sam ih se već više puta najeo. Naberem ih puna njedra, vratim se u svoj vagon i zobljem kao kos, sve misleći u sebi: komu je krivo, neka mi uskrati. Koštice pljućkam na pod i poslije svake govoro-

rim: Ovo onome koji je noćas večerao pečenog fazana ili morske rake s majonezom. Ako hoćeš, nabrat ćemo ih i noćas, pa ćemo se malo pogostiti.

No ja još nisam imao iskustva za što takovo. A da ide on sam dok bih ga ja u vagonu čekao, to mi se nije činilo prijateljskim. Zato sam ga, prije nego odem, pokušao zadovoljiti time što sam mu ispričao ovu zgodicu: Ja se nisam usuđivao penjati ni na trešnje svoga rođenog oca. On se naime uvijek bojavao da ću pasti s drveta, pa mi je zato zabranjivao da se penjem, a taj je njegov strah prešao i u moje kosti. Jednom sam se ipak odvažio i popeo. Bio sam već nabrao puna njedra i počeo silaziti, kad iznenada eto ti oca. Mene odjednom spopade strah da ne bih pao pred njim, i taj se strah tako pojačao da sam ljospuo na ledinu koliko sam dug i širok... Prijatelju se ta avantira svidjela, i on se slatko nasmi-
jao na moj račun. No izgledalo je da je za tu večer i sam odustao od svoga prijedloga, jer smo se bili kasno — poslije ponoći — vratili iz grada, a onda poslije toga potrošili možda i čitav sat u razgovoru. A tko je morao ustati zorom, kao on, da ga ne zateknu na ležaju, a da se dotle ipak okrijepi dobro prvim, a možda i drugim snom, tome je bilo krajnje vrijeme da ide spavati. Zato smo se nabrzo rastali. Ispratio me komadić puta, da mi pokaže kako se hoda po neravnom tlu preko tračnica i nasipa, a onda se vratio u svoju besplatnu postelju.

Dolazili su zadnji dani mjeseca lipnja, kad se počinju puniti ambari i sjenici. Kod mene je bilo obratno: nestajalo mi je i zadnje potpore od koje sam nekako životario. Na jednom sam mjestu, kod neke starice, zasluživao noćivanje poučavajući njezinu unuku u matematici, a na drugom, kod nekoga postolara, večeru, učeći mu sina grčki. S krajem mjeseca lipnja to je prestalo, te sam se tako i ja posve izjednačio sa svojim prijateljem. Jedina mi je radost i naknada bila što mi je poštenu postolar dao kao posebnu nagradu toliko da sam mogao kupiti novo odijelo.

Tko nije nikad išao u poderanom i zamazanom odijelu, taj ne može uopće shvatiti kolika radost može često da bude novo odijelo: ne kicoško kočoperenje, već iskrena duševna emocija. Nije ta radost kod mene bila radost zbog odijela ili oholost pred ljudima, jer bi tada bila tašta i isprazna, već sam ja u njemu gledao svoje obnobljenje i očišćenje. Osim toga sam znao da jednostavno novo odijelo može često čovjeka očuvati oda zla, kao što ga staro može u nj uvaliti. Teško je napriliku naći čovjeka koji bi se u novom odijelu opio toliko da mu se vino slijeva niz bradu u njedra, ili da pijan legne u grabu kraj puta i tamo zahrče. Čovjek i u novom odijelu može da pođe na barikade za opću stvar, a isto tako može da uzme prosjaka s ulice, da ga dovede u svoj stan, da ga obuče u svoje suvišno odijelo, da ga tada dovede pred zrcalo pa da mu rekne: Gle, kako si lijep sada! Idi kući i pazi da ga ne zaliješ rakijom ili da ga ne zamažeš kradući susjedu piliće!

Eto, takove je prirode bilo moje duševno raspoloženje.

Kad sam se obnobljen pokazao prijatelju, on je iskreno dijelio sa mnom veselje, a ujedno žalosno ogledao svoje rukave i koljena.

— Da je meni takovo odijelo, smjesta bih šmuknuo preko granice — govorio je. — Najprije preko jedne, pa preko druge, pa preko treće. Međutim, ovakav kakav sam sada, ne smijem ni na vlak, jer bih odmah upao u oči i pobudio sumnju i suputnika i vlasti.

— Doći ćeš i ti do njega, kao što sam i ja došao — tješio sam ga, a u sebi sam se već počeo pribojavati da ne bi zaista odmaglio kad bi imao novo odijelo, pa sam stoga i volio što ga nema. Bio sam ga naime već zavolio kao drugoga sebe, i teško bi mi bilo ostati bez njega u nevolji.

Uveče toga dana preselio sam se u njegov spavaći vagon. Ona dosta uska bivša sjedala nisu dopuštala da spavam svom širinom na leđima, jer sam mogao lako pasti, već sam morao ležati samo na bokovima i zbog rečene uskoće držati uvijek noge ravno pružene. Prve noći i nisam spavao, već se samo vježbao kako da se priviknem ležati na samim bokovima. To je bilo samo uvod u glavno spavanje koje je imalo početi negdje druge-treće večeri. Drug mi je mogao spavati i na trbuhu, te je tako mogao iskorišćivati tri ležajna položaja, dok sam ja mogao samo dva.

Prvih noći nije išao po trešnje. Preda mnom ih nije ni spominjao, a ja ga opet nisam htio podsjećati na njih. Možda je štedio moje novo odijelo, a sam nije htio ići? Ali zato pete noći nije htio nikako odustati, unatoč mojem otporu. Izvukao me iz vagona i poveo do ograde preko koje je prešao kao mačak. Tada nije ni meni preostajalo ništa drugo nego ići za njim.

Trešnja se počinjala granati odmah blizu zemlje, zato smo se lako popeli. Nisam dotad ni sanjao kolika je radost brati trešnje noću, kad si slijep pa ih samo prstima napipavaš i naslađuješ se njihovom mekoćom i oblinom, a već ta slast od opipa stvara slinu u želucu.

— Druže, hoćeš li da zapjevamo? — začujem prijateljev šapat.

— Jesi li poludio? — ukorih ga pomislivši da će zaista učiniti tu vijoglavost.

— A hoćeš li da zagrakćemo kao gavrani?

Tu već opazih da me samo draži, pa ga zato pogodih mekom trešnjom u lice.

— Kod mene ti je komedijanje samo naličje ozbiljnosti — objašnjavao mi se iza toga. — Sigurno nećeš ne vjerovati da čovjek može zbijati šalu, a pri tom najozbiljnije misliti o samoubojstvu. Samo što to ne mora ovdje značiti da i ja o tome mislim. Takove radosti ne bih htio nikome priuštiti.

— Sad bismo mogli ići — pozvah ga. — Moji su džepovi puni.

— I meni se već sve drobi, koliko sam nabrao — hukne mi s grane gdje je jahao i pravio uzdignutim rukama ravnotežu.

Za časak bijasmo na tlama, a za drugi u vagonu. Tu smo sjeli jedan naprama drugomu i počeli se gostiti. Ruke su nam sve bile zaprskane tamnocrvenim sokom.

— Trebalo bi samo da nas detektivi ovakve zateku — počeh razgovor. — Zar ne bi odmah posumnjali da smo gdje počinili grabežno umorstvo?

— I ako se noćas zaista desilo što takovo u gradu, zar ne bismo dopali zatvora, a krv ovih trešanja zar ne bi išla na pretragu u kemijsko-analitički zavod?

— Pa kad bi došao rezultat pretrage sudu, pomisli slavlja za nas! Čita se stručni nalaz: krv potječe od trešanja.

— A onda dolazi posljedica toga pravorijeka nauke: osumnjičeni se puštaju na slobodu.

— I mi izlazimo, tobože ponosni, a u sebi mislimo kako ćemo na slobodi imati prilike da mjesto trešanja gnječimo uši koje smo u zatvoru zaradili.

— To se mi, prijatelju, skližemo nekamo u komediju — počeo je on mijenjati smjer. — Ja sam noćas raspoložen baš za cirkus. Uzmimo: inscenira se pred publikom vlak. On juri, a ja skočim na nj kao na divljega konja. Uspravim se čvrsto i samo doviknem publici: Adieu, ja putujem! Samo znaš li što bih za to trebao?

— Što?

— Novo odijelo — odgovorio je i prasnuo u smijeh kojem sam se i ja pridružio. — Misliš li da ne mogu što takovo izvesti. Istina, nemam cirkusa, ali on je uvijek ondje gdje je cirkusant.

— Kod cirkusanta sve postaje komično, pa makar se scena odigravala i na groblju.

— Ili, recimo u spavaćem vagonu — dometne on.

— Ti kao da šibaš na nas? — upitah ga.

— Vjeruješ li da bih ti noćas mogao izvaditi svoje srce iz njedara i dati ti ga?

— Vjerujem.

— Eto vidiš, zato i igram pred tobom noćas ulogu komedijaša. Ona kao da ima učvrstiti naše prijateljstvo za vječnost. Mene podilazi tako nježan osjećaj prema tebi, kao da ću te noćas izgubiti, ili kao da ćeš ti mene izgubiti. Ne znam, ali tako nešto mutno i nejasno osjećam u svojoj krvi. Reci mi što bi učinio kad bih noćas zaista oputovao?

— Pa to je nemoguće! Ti to nećeš učiniti!

— I kad bih još oputovao u tvojem odijelu?

— Ja to ne mogu zamisliti. To nije moguće!

— Nema nemogućega, dragi moj. Fantazija je vrlo opasan drug.

— Ti se opet samo šališ sa mnom.

— S velikim se stvarima možemo i šaliti, kao što kod malih možemo biti vrlo ozbiljni. Ali, prijatelju, nemoj se bojati. Ipak neću otići. To sam ti samo pričao svoje doživljaje prošlih noći, kad sam sâm ovdje ležao i slušao kako mimo mene vlakovi jure, a ja vječno ostajem na istom mjestu. To sam u fantaziji sebe zamišljao, kako stojim negdje na vrhu vagona i jurim, pijan od vjetra i zanosa.

— Kao da nisam odmah pogodio da me varaš — ukorio sam ga i ogrlio.

Dotle smo već bili pozobali nabrane trešnje. Pod je bio pun koštica koje su puckale pod cipelama kad smo se dizali na noge. Mjesec je pokazivao ponoć. Trebalo je ići spavati.

Skinuo sam sa sebe odijelo, objesio ga o kvaku kraj glave i pružio se na ležaj, okrenuvši se k prijatelju. On je učinio to isto. Zatim sam se pokrio gunjem koji sam posudio od postolara. Sav je vonjao na konjski znoj.

— Noćas bih morao zaspati kao klada. Umoran sam, jer sam se dosad samo privikavao na ovaj ležaj — govorio sam i pružao mu ruku za laku noć. On ju je prihvatio i ostavio mi na dlanu svoje topline, a onda počeo otegnuto i lagano disati na sva pluća.

Tu sam noć zaista dobro i tvrdo prespavao. Svega sam se okrenuo samo jedanput s lijevoga na desni bok i tako ostao sve do zore, okrenut prijatelju leđima. Ujutro, u šest sati, trgnuo me iza sna, kao i dotad, vlak koji je odlazio s kolodvora.

— Dobro jutro! — dobacim sanen prijatelju i okrenem se k njemu. Učini mi se da je njegov ležaj prazan, pa zato protrh oči, da spadne s njih mrena sna. Ponovna me praznina opet nagna da okrivim oči zbog negledanja i da se pridignem. Ali tad više nije mogao biti vid kriv. Ležaj bijaše zaista prazan, i nad njim obješeno prijateljevo odijelo. Ono iza zva u meni predodžbu mogega odijela, i ja bacih oči u kut gdje je ono moralo biti. Međutim tamo ga nije bilo. Progutah zalogaj sline. Otvori mi se novo osjetilo: strah kojemu se podvrgoše sva ostala. I dok sam s njim oprezno pipkao kuda vodi izlaz iz te situacije, govorio sam nepovezano:

— To je magarac naumio da mi priredi komediju. Ali platit će mi to! A možda me i motri gdje iz prikrajka ili je skočio na čas-dva u grad, da se malo prošeta?

Uto moj strah smotri kraj odijela komad papira. Dohvatih ga: ispisan njegovom rukom. Uzeh čitati, ne znajući gdje da prije počnem: da li na početku, u sredini ili na kraju:

Dragi prijatelju!

Pišem ti ovo u žurbi, na stijeni vagona, jer se vlak na kolodvoru sprema. Znaš, onaj što je odlazio u četiri sata zorom. Slušam ga kako već pomalo rokće i pjenu se, zato ti i pišem ovako rastrgano. Do malo prije još sam mirno ležao i gledao kako ti nepokretno spavaš, okrenut prema meni leđima. I uto odjednom krikne vlak, a meni tijelom prostruji grozničavi imperativ: Putuj! Danas ti je srećka izvučena! Toga trenutka zapelo mi je oko o tvoje odijelo. Ne otići nisam nikako mogao. U svojem odijelu opet nisam mogao. Zato izbor i nije mogao biti težak. Skinuo sam tvoje odijelo i u žurbi gotovo uletio u njega. Iza toga sam uzeo ovaj komad papira, da se ne rastanemo bez ijedne riječi. Ne čudi se što se sve tako naglo desilo. Pred velikim se stvarima ne razmišlja i ne oklijeva dugo, jer bismo ih se inače lako mogli preplašiti i odreći ih se. Više nisam mogao živjeti samo u nadi o kojoj smo govorili prvi dan našega poznanstva. Došao je iznutra poziv da se prijede na djelo. I ja se pokoravam. Ako je i u tebe ista vjera i ista nada, i ti ćeš jednoga dana osjetiti takav poziv. I morat ćeš se pokoriti, pa makar ti na putu bile i veće zapreke nego što je meni bilo tvoje odijelo.

Tvoj Mirko

— Zapamtit će mi tu komediju — grozio sam mu se, još uvijek vjerujući da to nije zbilja.

I ostao bih bio možda još dugo u vagonu u takvom uvjerenju, kad ne bih bio morao otići. U blizini su željeznički radnici pretovarivali pune vagone, pa je mogao lako koji da zaluta i do mojega ležaja. Dohvatio sam prijateljevo odijelo i uzeo ga navlačiti. Išlo je teško, kao da ga navlačim na mrtvacu. Šuplji su lakti zjali i magareći mi se rugali. Dva oka na koljenima kao da su mi govorila: Prijatelju, pođi za nama! Mi smo pouzdani vođači. Nama ne škodi ni probdjevna noć ni žar sunca.

I pošao sam u grad, sve nekako izbjegavajući susrete s ljudima.

— To se on sa mnom našalio — šaptao sam nepovezano kao u nekoj groznici.

Bilo je to više zbog izgubljenog prijatelja nego zbog novog odijela.

Jutro očišćenja i grijeha

Kad je Julka minula živicu, koja ove godine nije bila podrezana pa joj je svojom visinom zatvarala pogled, nađe se odjednom u slobodnom polju. U jutarnjem svjetlu zasja okolo-naokolo neprekinuta kružnica obzorja, a unutra nanizale se rosnate livade, šume, kuće, bijela seoska crkva i polje u talasanju. I sva ta radost, velebnost i čistoća jutarnjega kruga zemlje kao da je tekla prema središtu, prema Julki, pa se njoj od toga srce naglo zali zanosom i istisne uzdah zahvalnosti i dragosti. Veliko plavo nebo obrubljuje zemlju na kojoj, kao na okruglom prostrtom stolnjaku, čekaju darovi božji: pšenica, zob, vino, jabuke i luk — čekaju čas gozbe.

Ali toj ljepoti oko sebe odazivaše se duša Julkina tugom, jer u njoj ne bijaše veselja. Kroz sve što je gledala provlačila se kao crna nit svrha toga uranjenoga puta, pa stvaraše u njoj neku lijepu tugu, a oko nje tužnu ljepotu. I što se bliže primicala crkvi, ta nit postajala je debljom, crnijom i odskakivaše jače u svijesti. Nije joj bilo ovo prvi put ići na ispovijed i pričest. A i znala je dobro kako treba pomno ispitati savjest i tvrdo se odlučiti na pomirenje s Bogom. Sve je to znala, pa je baš zato i bila nemirnija nego inače. Ovo jutro i nije imala za što da se ispituje. Bilo je tek jedno, što se započelo već pred mjesec dana i za što župnik dobro znade. Zato je i išla sa stidom u sebi, jer će on, čim je ugleda pred sobom, odmah pogoditi o čemu se radi. I premda ona zapravo nije bila kriva niti je dala povoda za to, njezino je srce ipak u tjeskobi muklo tuklo nad ozbiljnošću misli i nad skrivenim stidom koji će joj pred župnikom odjednom sav jurnuti u lice, oči i cijelo držanje.

Kao neki tamni odblesak iz toga nutarnjeg nemira javljaše se mržnja, zatvorena u šutnju, pa zato teška i zagušljiva; mržnja na onoga zbog kojega jutros sve to trpi i bez kojega bi joj savjest bila čista kao rosa. Nikad nije ni u snu sanjala o onome što sad u sebi nosi kao crnu zbilju, a sve to ima da zahvali njemu, svoga muža bratu, svojem djeveru.

Takva je ušla i u župnikovo dvorište. Na prozorima ne vidje nikoga. Oni su očišćeni sjali pred sebe u jutro i povećavali vedrinu uzduha. Na stubama koje vode u dvor srela je čitavo jato vrabaca koji se ne razbježaše prije, dok ona nije već zakoračila na prvu stepenicu. Vrata samo na pol otvori i uđe kao u krađu. Gazdarica ugleda prije nju nego ona gazdaricu. Julka joj šaptom i povjerljivo saopći zbog čega dolazi. Kad dobi odgovor da će gospodin odmah u crkvu, tek što se obrije, ona se ljubazno zahvali, oprosti i izađe na prstima.

U praznu crkvu odjeknu bučno škripa teških hrastovih vrata. Kroz visoke prozore padahu kose zrake sunca, pa su blistala stakla na slikama: na lijevom oltaru Krist, s izvađenim srcem na grudima iz kojega izbija neugasivi plamen ljubavi; na desnom Srce Marijino, probodeno mačem tuge niz koji se cijede crne kapi krvi; na glavnom raspeće na Kalvariji, puno tamnih boja.

Za par časaka iza nje eto i župnika. Dođe kroz sakristiju gdje je prebacio oko vrata stolu, pa se uputi ravno prema ispovjedaonici. Tu je Julka već klečala. Ona sama započne i svrši početnu molitvu, a onda dođe na red samo ispovijedanje.

— Da čujemo, dijete, što ti je na duši — prvi će on.

— Vi već znate, velečasni — odgovori mu ona.

— Dakle opet te napastovao?

Ona potvrdi.

— Napastovao te i oblijetao, kao i prije, a drugo ništa nije bilo.

Ona ne odgovori.

— On te, kao ono zadnji put u staji, moljakao, stavljao ti ružne ponude i pokušao silom da te predobije, a ti si mu se odrvala i pobjegla. Zar ne da jest?

— Da, velečasni, samo ovaj put...

— No, no, nisi sve do kraja rekla.

U njoj je počeo kipjeti stid, pa su joj riječi zapele.

— Ti šutiš, dijete! Da nije što sramotno bilo, ne dao Bog?

— Nisam kriva, velečasni, Bog mi je svjedok — otme se iz nje kroz prigušeno jecanje. — Branila sam se, otimala, grebla ga, ali vi znate njegovu jakost.

— Dakle si posrnula? — iznenađeno će župnik, i prinese uho još bliže, prisloni ga o same drvene rešetke, pred njezine usnice koje su drhtale.

Ona se sva nadnese nad klečalo. U njoj je kuhalo i nije joj dalo do glasa. Čula je kako joj se srce odaziva iz tjeskobe i kako prigušenim udaranjem rastjeruje riječi. I jedva smože da otkine od sebe njih nekoliko:

— Svladao me, pa me onda osramotio.

Župnik odmaknu glavu, i zabezeknut gledaše bez riječi pred sobom njezino izgubljeno lice, podijeljeno rešetkama na kvadratiće. U polutami nije vidio na njemu ništa; samo su joj oči vatrom sjale.

— Teški, preteški grijeh si počinila, nesretnice — nahrupi iz njega i bijes, i ukor, i sažaljivanje u isti mah. — Što će dragi Bog na to? Što će tvoj muž ako po nesreći dočuje? Zar neće biti krvi? Zar neće propasti sreća i dobar glas cijele familije? Mjesec dana si mu mogla odolijevati uz pomoć Božju, a onda odjednom pade. A sad ćeš trebati mnogo nebeske milosti i tvoje jakosti, da opet ne posrneš. On je eto počeo. Sad će biti teško živjeti s njim pod jednim krovom, kad ti muža nema kod kuće.

— Neće, neće, velečasni — uze ga ona uvjeravati. — Više neću ni minute biti s njim nasamo. Nitko neće doznati, ja ću sve pametno zataškati.

— Da, da, ti ćeš morati sa svoje strane sve učiniti da mu ne daješ povoda za ružne misli, a kamoli djela. Dragi Bog sve vidi. On čita tajne ljudske misli i broji kucaje svačijeg srca, pa i tvoga. On vidi jutros tvoju dobru želju da se s njim pomiriš, pa će ti na moja usta poslati oprostjenje i blagoslov. A jesi li se još čime zamjerila Bogu?

Ona mu navede još četiri-pet stvari za koje joj on reče da nisu teške. Zatim joj zada pokoru od sedam svetih krunica, izmoli nad njom čin odrješenja, pribere oko sebe svoje široke haljine i ode.

Pod misom je Julka molila prvu svetu krunicu. Kroz mnoge Očenaše i Zdrave Marije točila se jutarnja tišina, a nad sklopljenim rukama gorjela su joj dva oka, podrtavajući za-

jedno s osjetljivim svijećama na oltaru. Kod podizanja zasja o sunčane zrake u župnikovim rukama brušeno zlato kaleža, i žuto se vino pretvori u pravu krv Kristovu. Svećenik je ispi, i oprao tako grijehe svoje i svojih župljana. Malo zatim pruži Julki lomku hostiju, dar Kristov svima onima koji se za grijehe pokaju i odluče slijediti stope njegove.

Kad se misa svršila, ona je ponijela iz crkve čisto i novo jutro u sebi. Vraćala se kući istim poljskim kolosijekom, na kojemu nije nikoga sretala. Nije bio taj dan ni nedjelja, ni sajamski dan, niti je bio sazvan kakav politički sastanak, već je bio obični svagdan, pa ljudima nije bilo do dangubljenja nego do rada. Tako se ona sva prepustila jutru oko sebe. Ide joj korak, mlad i lak, mekim poljskim putem, između teških klasova, pa postane još mlađi kad ga razdraga pomisao na toplinu budućega kruha i kuhanog ovčjeg stegna. Digne li se koja ptica preplašena iz trave, začas je nađe oko nad žitom u zraku kako je privila noge uz tijelo, a krila i vrat pružila, pa lebdi, pa pliva. I misao bi odmah zaboravila na zemlju i zaplovila s pticom kad bi se vidio kraj tomu beskraju, dno tom bezdnu nad glavom. Hiljade se cvrčaka natječu tko će bolje i skladnije, pa uho jedva da i može razabrati u tom moru zvukova pokoji oštrij glas, a oko se u bezbroju boja može da odazove radoznalošću samo slogu crvenoglavičaste djeteline ili bjelocvjetog graha koljaša, koji je već nadrastao kolje pa se viticama penje u prazan prostor.

Iz ravnog se polja put stao uspinjati i verati šikarjem. Na kraju uspona, još dvadesetak minuta hoda, Julkina je kuća. Još se nije vidjela, ali ona ju je već osjećala u umoru nogu i gledala u duši. I žmireći bi pogodila ravno na nju, dvaput bi digla korak preko dvije stepenice, prešla preko starog praga i iz kuta bi je pozdravila vatra s ognjišta, gdje cvili sirovo drvo i ljutim dimom grize, a nad njim kotao krklja. Po glasu toga drveta i ljutini dima osjetila bi da je pogodila u svoju kuću, otvorila bi oči, i zaista: iz drugog bi je kuta pozdravio njezin krevet, napuhnut od perja i jastuka, nad njim slika muževa, usred sobe stol na kojemu će zajutarkovati toplu kavu; dalje ormar gdje će odložiti sa sebe novu opravu, onda drugi kreveti, pa stolci.

Put se uspinjao dalje, po njemu Julka, a nad njom sunce i ševa.

— Evo me na našoj sjenokoši — pomisli kad je izvede put iz šikarja i ona se nađe na velikoj okrugloj čistini po kojoj su rasli ovdje-ondje ljeskovi grmovi. Tu raste više lijesaka, po desetak zajedno, kao iz jednoga korijena, slično snopu, a prema vrhu se šire postrance i nad zemlju okolo-naokolo, pa tako čine kao neki veliki suncobran kad je sunce, a kišobran kad je kiša. Julka pođe utrenikom preko sjenokoše. Sunce je sušilo rosu. Odjednom zastade. Iza ljeskova grma ukaza joj se kosac. Pogleda bolje: on, njezin djever. Sine joj u pameti da je sinoć kod večere bilo govora o tom kako će danas trebati početi ovdje s košnjom. Put je vodio sredinom livade. Ako pođe naprijed, mora proći mimo njega, mora vidjeti ona njega i on nju.

— Da mu se ugnem, poganinu, da ga zaobiđem, on mi je kriv za sve ovo jutro — iskrсне u njoj nejasna misao.

— Ali sad ne smiješ nikoga mrziti, kad si se očistila i posvetila, pa tako ni njega — javi se iz nje druga misao, jača i jasnija. — Pođi ravno naprijed, zaželi mu dobro jutro, upitaj ga je li se umorio, i još možda koju riječ ti, koju on, pa ćeš ti svojim putem, a on k svojem poslu. Ne možeš ne govoriti s njim, kad za jednim stolom jedete. Odmah bi to drugima udarilo u oči.

I ona se prikloni ovom drugom razlogu. Pođe naprijed. Njemu je dolazila iza leđa, pa tako i nije od prvog puta čuo njezin pozdrav: dobro jutro — jer je kosa udarala kroz travu — dok mu nije prišla sa strane. On odmah prekide košnju. Čelo mu bilo procurilo

znojem, pa kad uze da ga briše žuljevitim dlanom, ostaše na njemu blatne razvučene mr-
lje.

— Otkud ti? — upita je s posebnim prizvukom, kao da nešto sluti.

— Iz crkve; bila sam na ispovijedi.

Njegova sjena padala joj je pod noge, a njezina bijaše iza nje, kao tamno velo, bačeno u travu.

— Pa ti moraš biti gladna, kad si natašte? — nastavi on razgovor.

— Jesam i nisam — odgovori mu neodređeno ona. — Svejedno je, eto me naskoro kod kuće.

— Nije svejedno — usprotivi se on. — Nego, eno, meni je ostalo ručka. Ti znaš našu ma-
ter: jednom donese, za troje dosta. Podi pod onu tamo lijesku, pojest ćeš, ako sve budeš
mogla, pa ćeš uzeti sa sobom suđe, da ne moram o podne nositi ja i njega i kosu.

Ona se opet — kao kad ga je ugledala — nađe u velikoj dvoumici. Bi li — ne bi li? Da joj
je ponudio samo jesti, odbila bi ga, to je sigurno. Ali kad joj veli: pa ćeš uzeti sa sobom
suđe, da ga ne moram nositi ja — onda ga ne može odbiti. I pođe, kao nerado, pod lijes-
ku gdje pod ubrusom nađe mlijeka, sira, kruha i pečenih jaja. Na kupiću se donesenog
sijena poznalo gdje je kod jela sjedio on. Tu sjedne i ona.

— Evo i mene tamo, da kosu istucam — reče malo kasnije on i priđe za njom. Pored nje u
zemlju zabije batićem klepac na kojem će utanjiti oštricu kose. Onda se pruži pobočke na
zemlju, poduprijevši glavu rukom.

— Pa šta ti je trebalo ispovijedi? — upravi na nju otvoreno pitanje. — Zar je trebalo da
pop sve to dozna?

Ona je šutjela. Gledala je nekud mimo njega. On je gledao ravno u nju.

— Meni si govorila kako te je stid, a nije te bilo stid otići pa sve župniku u lice izbrbljati?

— Kao da me nije bilo i tamo stid? — ukori ga ona. — Ali ne govori mi više o tom! Meni
je ovako lakše, kad sam se ispovjedila.

— No pa dobro, neka ti bude — on će. — Kad je tebi lako, onda je i meni.

Pri tom se sjećao jučerašnjeg događaja koji se, preko nje prisutne, sav osvježio u njegovoj
mašti i ispunio njihovim zajedničkim riječima, kretnjama, dasima.

— Kako bi bilo da i sâm malo zagrizem — javi se glasno. — Čovjeku dođe volja za jelom
kad vidi drugoga kako jede, pa makar bio ne znam kako sit. — I privuče se k zdjeli, doh-
vati komad sira, pa opet nastavi: — Slušaj, a radi onoga juče ne srdiš se, zar ne?

— Ja se ne srdim. Meni je oprošteno, pa i ja tebi praštam. Samo ja ne znam vrijedi li ti što
moja dobra volja bez ispovijedi.

— Mani! Glavno je meni da se ti ne srdiš. Nego gle, uzmi ovaj komad sira, dobar je. Ne
jedi samog kruha i mlijeka.

Nju dirne njegova briga za nju, pa uzme baš ponuđeni komad.

On se dotle nagnu, kao da želi vidjeti ne ide li tko livadom.

— Čuj, Julka, ja bih ti nešto rekao, samo kad bi ti...

— Što? — pitala je ona pogledom.

— Pa ti već znaš — odgovarao je on šutnjom.

Ona je mljela zubima svježi sir iz kojega se cijedilo po ustima mlijeko.

— Samo jedi — nutkao ju je on. — Sve pojedi, ja više neću.
— Kako je ipak dobar! — pomisli ona.
— A molim te, što si tu bluzu zakopčala do samog grla? Zar ti nije vruće po ovako žarkom suncu? Gle mene!
— Toplo mi jest, ali mi vruće nije. Kod kuće ću laku obući.
— Daj da ti je ipak malo otvorim, odahnut ćeš, vjeruj mi!
— Nemoj ti, ja ću to sama!
— Ne možeš ti! Prsti su ti masni.
— Svejedno!
— Zamazat ćeš se.
— Neću, ne boj se! Nismo mi žene kao vi muškarci.
— Ma kako nećeš? Soliš mi pamet, kao da sam ja od jučer.
I tu im se ruke sastadoše: njegove jake i surove, a njezine slabe i drhtave.
— A što ti to radiš? — trgne se preplašeno ona.
— Ništa ne radim. Što bih radio?
— Kako ne radiš? Zar sam slijepa?
Htjede da se digne, ali njegove ruke bijahu čvrste, čvršće od okova.
— Puštaj me! Vikat ću!
— Jesi li poludjela? Zar hoćeš da se radi tvoje vike dozna?
— Boga ne vidio! Ja sam se jutros ispovijedala! Ja neću!
— Ma što nećeš? Hoćeš!
— Neću! Bog će i tebe i mene!
— Ne boj se! Neće!
— Puštaj me! Ti si moj djever. Ja imam muža!
— Ne budali! Misliš da on nema druge u Americi? Mene pitaj! I ja sam tamo bio.
— "I ti ćeš morati uz pomoć Božju sve učiniti da mu ne daješ povoda za ružne misli, a kamoli djela..." — sjeti se ona župnikovih riječi. — Gdje su mi ruke, da se otmem? Gdje su mi noge, da bježim? — jurile su joj mozgom misli, isprekidane strahom.
Ali njegova glava ležala je na njezinim grudima kao veliki crni kukac. Ulovio se čvrsto prstima za nju, a rilom se zabô u prsa pa siše. Pokuša da ga kako otkine, ali on ju je uhvatio rukama kao kliještima. I ona, tako sapeta, poče osjećati kako prestaje biti gospodar snazi svoga tijela, kako njegova volja postaje i njezina.

Djed

Bile su u djeda Vuje dvije krave. Treba odmah reći: nisu to bile samo krave, jer su osim vimenom služile gospodaru i jarmom. Njihov rog nije bio oštar da ubode kad mu priđeš, već blag i mek da i glavu nasloniš na nj ako ti je umorna. Njihova noga nije bila opaka da udari kad s loncem pod vime dođeš, već pitoma i poslušna da ti i zadnju kap dopusti izmusti. A kad su u jarmu bile, eh zažmiri tada da ti milota suzu ne izmami: njihov hod nije bio ohol da se svidi, niti nagao da zaplaši, već ustrajan i jednakomjeran da ti usta sama od sebe šapću: stanite malo, krave, da vas poljubim u to vaše čelo pametno.

Na njima je Vujo drva dovezio, žito vršio i gnoj odvezio. No bilo je i drugoga posla, za Vuju još važnijega, a za njih još težega. Rađala je Vujina žena svake godine, kao da bi je tko opčarao, i tako se u zrelijim godinama našlo djece preko desetero. Misli on često na njih i pita sam sebe: kako da prehranim tolika usta? kako da se pobrinem za budućnost tolikoga broja? Zja iz njihovih usta glad, ružan da ga ne odagnam, a dubok da ga zatrpam. Kad se kod jela svi skupe oko stola, posiže njihovih četrnaest žlica, i sam bi zdenac iscrple, da se jelom napuni. Poređa ih tada Vujo, da manjem i slabijem ne bude krivo: u prvi krug one manje, a u drugi iza njega one starije i rastom više, jer će oni moći i preko tuđega ramena dosegnuti u zdjelu. Kad uvečer polijegaju — više od polovice po podu, jer nema za toliki broj kreveta — nemaš gdje da staneš, pa ćeš i pored sve pažnje stati kojemu na ruku ili nogu.

Govorio je Vujo, tiho i bojeći se nekako sam svojih riječi, ali je ipak govorio kad bi ga mladostnost nadjačala: O gdje je bolest — ne zvala se bolest — da mi ih prorijedi!

Čula ga žena, pa ga je korila, dirnuta u meko materinje srce: Ne reci to dvaput, jer će čuti Bog pa će te kazniti. Ta nijedno nije protiv tvoje volje na svijet došlo. Nego eno ti Kapele, pune drva, pa ga sijeci, a eno ti Senja, golog ko kamen, pa drvo unovči.

Sluša Vujo do kraja, a onda misli u sebi — da ne bi glasnim priznanjem probudio u ženi taštine: zaista, dobro kaže, premda ima ženski mozak. Ni dan čitav neće minuti, i eto mene u Kapeli. Malo zatim izašao je na gumno, stao i zagledao se na sjever kamo je trebalo skoro da pođe. Gleda, gleda. Tamna je Kapela, ni u snu se tamnija ne može usnuti: sve sama šuma. Duga li je, bože mili! Pomisli na more ili na nju, svejedno je. A koliko istom treba koračaja dok joj se bila dohvatiš. Lako je jušnjaku s mora! On se i prebacuje i nadbacuje i preskače i juri, a kola jadna mogu samo okret po okret. Lako je to reći: ajde u Senj. S Kapele u Senj mišlju možeš za čas stići, no tovaru drva dan čitav treba: podrani na Kapeli, dovest ćeš na kolima večer u Senj.

I drugoga je dana, onoga koji evo ovdje hoće da dobije svoju povijest, zorom krenuo. Zvijezde su još krasile nebo. Vujo je u kolima sjedio naprijed a sin jedan, momčić od nekih sedamnaest godina, otraga. Rosa je ohladila zrak pa se disanje razaznavalo po gustoj pari iz nozdrva i nosova. Korak je Milkin i Dragin (tako su se zvale krave) zabacivao ma-

lo u stranu pa se od toga stvarala cestom prašina, no nije se dizala uvis jer je vlaga još vezala čestice uza zemlju. Vujo je krstarilo očima po nebu tražeći ne skriva li se u kutu kojem oblak: često i kakav mali, ne veći od šljivine krošnje, zna tolik narasti da svojim trbuhom zapne o kakav visoki vrh, tu se raskomada u mnogo manjih koji se onda isprse punim grudima prema zemlji da joj napune prazne bunare i zajaze pukotine od sunca. Ako te zateknu putnika na putu, ni pod pazuhom suh nećeš doći kući.

Prosijavalo je kroz jutarnju maglicu svjetlom za koje ne znaš odakle dolazi: vidiš samo kako se nebo sve više produbljuje i kako se rubovi zemlje pročišćuju, opasivajući se sjajnim pojasom neba o koje možeš tu prisloniti ljestve ako želiš skinuti koju zaostalu zvijezdu. Razvedruju se šume ispuštajući iz svoga mira pod nebo ptice s raširenim krilima. Izlijetao je zec sa svoga ugrišana ležišta, da miriše nedinutu rosu i da brsti glavicu kupusa. Osjeća se: zori, zori jutro kao jabuka. Okreni se prema istoku i gledaj: vidjet ćeš kako će se odjednom zablistati na krošnji neba zlatna jabuka, najprije samo jednim dijelom obline ispod lišća onih tamnih grana na obzorju, onda polovicom, pa napokon cijela, da ćeš uskliknuti: jabuko moja, da si ljepša, ne bi lijepa bila!

To jutro Vujo upravo na vrh Kapele, a ono sunce provirilo. Dok on zaokrenuo pod jelu koju će sjeći, pa isklenuo krave, uzeo sjekiru i zasjekao par puta — više da se samo razmaše nego da pravo počne sjeći, dotle sunce već odskočilo upravo toliko koliko treba uzletjeti kitnjavom pijetlu da sjedne na plot i zakukuriječe. Zdravo Vujo — smije mu se ono punim obrazom. Evo mene ovdje, a eto tebe tamo. Dok ti jelu do trećine, eto mene kopljomet visoko; dok ti jelu preko polovice, ja sam već na nebu puškomet visoko; dok ti jelu sa štropotom o zemlju, ja sam već kruna nebu. No dotle srećno, da ne dangubimo!

I Vujo počne. Svaki mu se udarac sjekire pretvara u zvuk koji bježi hitriji od zeca i niz uvale jekom preskakuje kao pobješnjeli konj. Grane se od sječenja tresu jedva vidljivo, tek toliko da se ne može reći: pošao Vujo sjeći jelu pa pod njom zaspao. Pada, pada udarac na udarac i čini vrijeme a vrijeme sve nadudara. I tako tri ure udaraca jeli dosta: zijevenu tada njeno tijelo u dnu dubokom ružnom ranom, i ona sva protrnu a divan joj stas pozva oko na sumilost. Drhti, poskakuje i nemir širi s granama po zraku, sve je tanji kraj koji je uza život veže. Njena kruna opisuje pomalo nebom luk prema rubu zemlje, a u žilama joj puca život i zastaju sokovi. Polako, polako, zajedno sa svojom sjenom, ona se nadnosi nad zemlju svom težinom, ne stoji više već visi, zanjihana se, još zadnji put slobodna u zraku, i pljusnu po zemlji svom dužinom, ošinuvi u padu, kao ogromna riba repom, mladi bor i smrvivši ga pod sobom. Mnoge joj se grane kao ruke zariše grčevito u zemlju svoje šume. Odjednom njeno mjesto zijevenu na nebu prazno, i neka ptica poleti kroz tu slobodu pod oblake: njena duša.

Ona tako na zemlju, a Vujo se uspravi iz pognuta držanja i premjeri je pogledom zadovoljno od dna do vrha. Srkne u prazne pluća zraka i isturi odmah zatim dahom teško klupko umora iz njih. Obliven debelim znojem pođe pod gust bor koji ga osuši sjenom kao mekom blagom tkaninom. Dohvati vreću s jelom, razveza je i razastre što je bilo preda se i sina, i stanu obadva jesti. Šire se mirisi u nevidljivim strujama oko njih, razlijeva se zelenilo i visoke trave njihane vjetrom kao kose vilâ, a sunce se probija kroz granje i bode zemlju zlatnim svrdlovima: sve se to pretvara u slatki zalogaj što se zove sir i ječmen kruh, i u zadovoljnu uru kojoj je ime podne, pošto si se od izlaska sunca rvao s gorostasnom jelom.

Vujo osluškuje: šuma šumi duboko i tajno, zna ona svoje zakone i svoje moći. Troma je kao medvjed koji drijeva naslonivši glavu na šape, a od jakoga disanja giba se trava

pred njegovom njuškom. A i pitoma je opet kao golubica koja, smotavši krila na tvojoj ruci, čeka da joj zaviriš u oko. Šuma, i kad je sestrom nazoveš, premalo je umiljato.

I gle, odjednom zvecnu negdje. Ha, ha, to je tvoj glas, srebrna škudo, takovu će te zveckastu izbrajati u Senju trgovac za dovezene dužice. I zazvoni negdje. Oh, to si ti, niklasta zavodnička cvanciko, već sad imaš glas kakav ćeš imati onda kad te bude ruka po vreći pretresala. Zvoni, zvoni šuma sve srebrnom škudom i cvancikom, skupocjenom glasom tom raduje se Vujo u duši i klanja mu se, zavodi ga njegov zveket pogani.

— He, he! Doći će čija njiva na bubanj. Tko da više, tko koga nadbroja. A Vujino će srebrno nadbaciti sve druge takmace. Hoće, hoće, srebrno je u njega srce, kako samo lijepo kucka, ne čula ga ruka kradljiva!

Predaje se tako Vujo mislima i gleda pred sobom dvanaestero djece koju treba za život spremi i iz bijede izvući. Kraj njega leži oborena jela, i sad mu se čini ona kao težak san kad se zorom presječen pruži kroza svijest. — Hiljadu će mi dužica dati ona sama — misli Vujo i zirne okom kroz prazninu prema nebu, pa se tako srete sa suncem i otrese se brzo misli i briga. Gle, dan se već nagnuo svojim vrhom prema zapadu, sjena se krave po travi prostrla i raste, a zapara popušta. Ustani zato, Vujo, još te velik posao čeka.

S pilom napravljenom za dvoje ruke priđe k jeli. Izrezat će drvo u trupce, iscijepat će njih u brvna, ispiliti u daske i izrezati u letve iz kojih će po mjeri dobivati dužice. Njih će strugom ostrugati i ugladiti, da se ni najfinija gospodska noga ne ogrebe o njih u podu. No to će sve kod kuće dovršavati, gdje su sprave i naprave za to, zasad je prvo da trupce dobije i da ih na kola utovari.

Pilio, i s naporom prepilio, jer je u sirovu drvu pila spora i zupci joj se tupe. Tovario, i jedva natovario, jer su pukle dvije poluge, a treća je istom nekako izdržala. Uklenuo i krenuo, najprije šumskim mekim putem, a onda tvrdom cestom, građenom u kamenu i od kamena.

I ide se tako nizbrdo brže, uzbrdo sporije. Krave su site i ne ostaje im teret. Dlaka im je poglela po koži, sve je kosti oblo omotala i s leđa do trbuha oblošću svojom dopada se oku. Prijelaz iz crvenoga u žuto na rebrima nije ograničen oštrom crtom, slijevanje bijeloga i sivoga u pepeljasto na truhu djeluje smireno, zasjenjeno opsegom trupa.

Kotači u prašini ostavljaju dvije brazde koje se kao namotane na kotače odmataju s njih, gubeći se zajedno s cestom iza kojega zavoja i pojavljujući se opet na uzbrdeljku. A kad ih presijeku brazde kojih drugih kola, nastane u prašini zbrka i nestane sa zemlje ljepote gibanja koje bi zaslužilo da ostane zapisano u samim zvijezdama. Vrijeme u kotačima pjevucka umorno popodne, sjene su se oduljile i ušiljile, na nebu je sve više zagasitozlatne boje. Vujo gleda kako se nebom žuri velik oblak i vodi za sobom dva mala.

Pred nekim strmcom krave odjednom zastaše same od sebe. On idući par koraka iza kola pomisli da su umorne stale, pa u sebi reče: neka su, i umorile su se. No sin mu vikne preplašeno:

— Milki je zlo, žurite se!

— Zlo dolazi i nezvano — pomisli on i skokom skokne kamo je trebalo.

Kravi je dešnjakinji uistinu bilo pozlilo. Htjela je da klekne na prednje noge. On je odmah isklene i izvede na tratinu kraj ceste, a sin isklene drugu. Strah u Vuji poče rasti kao oblak na nebu: da se nije napasla zle trave? da je nije zmija ujela? da se nije pod teretom pretegla? — sve se to slijevalo u strah i gomilalo oko srca stiskajući ga. Krava je legla u travu, vrat ispružila a glavom se privila uza zemlju. Njena se utroba sva uskomešala: u

prednjem se dijelu utanjila a u stražnjem narasla i teško se utiskivala među bokove kamo su joj priječile jake i velike kosti. Ona je u mucu lupala glavom i svoje napore istiskivala u vrućoj sapi kroz usta i nozdrve.

Vujo je bio nadnesen nad nju, okamenivši se u nepomičan lik. U njenim se ispučenim zjenicama vidjelo presvođeno nebo, izobličeno u mrtvo razapeto platno kroz njeno ste-njanje. Bolovi su u njoj bili živi, gibali su se, savijali i plazili tijelom ispod kože kao sakri-vene zmije. Oh, oh, i za živu bi zmiju uhvatio, da je ona u njoj — misli u sebi Vujo, a on-da se odjednom kao iza sna oglasi srećom:

— Mila moja, pa ti se to teliš, sretno ti bilo. Da si bar do kuće izdržala, da ti meko pros-trem i da žene dovedem koje se razumiju u tvoje kao i u svoje bolove. Ja ti ni truna ne mogu pomoći, neka ti napomoć budu sveti Mikula i sveti Anton.

I gleda Vujo pa se divi: otraga, gdje su se svi bolovi nagomilali i zaoštrili u grčevito sapi-njanje i prodiranje, odjednom propupalo slatkim nozdrvicom i milim ustašcima, pa on-da procvalo cijelom glavom i pokazalo se vratom, trupom, nogama. Oh, bolovi, neka vas, o slatki plode, amo te! I još onako vlažno, sluzavo i sklisko tele podigao Vujo na ruke, zagledao mu se u oči i od radosti nosa ga tratinom zibajući ga, da se prije osuši. — Ovo ni u priči nisam čuo, a sad na svoje vlastite oči gledam i rukama pipam — pjevucka Vujo, a krava se mukanjem oglašuje, diže i traži da joj preda tele. — Ljubomorna je, kao svaka mati, pa joj ga i evo — nastavlja on i meće pred nju mezimče na kaput koji je sin morao sa sebe skinuti. I dok krava jezikom skida s njega sluz, Vujo ne miče s njega oka zabora-živši na sve oko sebe. Malo sunce, malo vjetar, a najviše jezik materin očistili i skinuli s mezimčeta porođajne biljege, dlaka mu se pokazala suha i zalizana, ono se počelo micati i pridizati. No život mu ne siđe odjednom u noge, već postepeno: dignu se ono prvi put, ali slabšaše nožice izdaše volju i smotaše se pod tijelom; dignu se ono i po drugi put, ali težina trupa prevagnu na jednu stranu, i ono se opet nađe na zemlji; dignu se ono i po treći put, i tada se napokon srčanost volje uskladi s izdržljivošću nogu u pomicanje i ko-raćanje, ali gle samo, kamo? Stoji mati već na svojim nogama i njuhom ga svojim miriše, a ono malo lijevo malo desno, malo naprijed malo natrag, pa bez ičije pomoći s rastvore-nim ustima o nabubrelo vime — dus! Na, izvore, evo ti odvira!

Vedrinu Vujina lica presiječe suza, kći radosti. — Eto, i bez čovječjeg razuma i bez ičije pomoći, pa nađe svoje — čudi se Vujo i nekako ne razumije sve to: kao da je iz zemlje izmiljelo, tako se zbito naglo i preko nadanja. On je znao da je Milkino vrijeme na doma-ku (ta ima negdje datum zapisan na unutrašnjoj strani pokrova od škrinje), no tko bi mis-lio da će se to zbiti na putu i pod jarmom? A kako će sada kući s teretom i kolima? Treba poslati sina u Jezero do kuma Marka da posudi svoje volove. Treba mu kazati što se de-silo, pa će ih rado dati.

Nježno i brižno stoji Milka nad svojim plodom, milo raste oko nje trava i listaju grane, a ona kao da oholo šapće: rasti mi travo i narasti, evo sam ti otelila tko će te pasti. Malen je sad, no bit će jednom velik vo, ni do koljena mu nećeš biti.

Šûmom protiče vrijeme u ušima. Na zapadu se drobi sunce u zlatni prah i pozlaćuje Vu-jine ruke, zadovoljno položene na koljenima. Što dulje tako miruju, sve su silnije, sve su ljepše i, nadarene tim nebeskim poklonom, sve više sjaju i govore da mogu pretvoriti u zlato sve čega se dohvate.

Prosuše se zrakom zvonca. Vujo se trgnu: eto mu zamjene za njegov jaram. Dolaze dva vola troma, ozbiljna i vrijedna štovanja. Prilaze do jarma i već prema navici zastaju tu,

čekajući da im gonič priđe s korbačem i da ih uklene. Debeo im je vrat a dugačak trup: neće kola u jarku zastati.

Vujo napravi najprije teletu mjesta na kolima, ogradi ga prućem da ne bi ispalo za vožnje, sinu naloži da za njim prigoni krave i da pazi na tele kao na svoje oko, a zatim uklene i lagano krene.

— Polako ću, da već noću budem prolazio Jezerom, kako ne bi svijet gledao na me i na moja kola kao na čudo kakvo. Kući ću ionako po ponoći stići. Žena će od brige svisnuti i poslati koga da ide prema meni, jer "mogu dovesti mrtva njega mjesto trupca".

Iza njega, iz tamnih ždrijela Kapele stao pomalo izmiljati mrak i dahtati rosom kroz uzduh. Na jednoj se jeli zanjihala prva zvijezda a nad travom krijesnica na krilima. Bijela cesta putuje već tamnim krajem: ona je sama sebi početak i kraj. Njom se giblju kola, natovarena drvom i još jednim teretom koji ne raste u gori niti ga kući dovoze s drvima.

Škrinja

Bila je od javorova drveta, žuto lakirana. Stajala je između široke zemljane peći i vrata, za pedalj odmaknuta od kamena zida, da joj ne škodi vlaga koja je zimi u kapima probijala. Svi smo je čuvali kao svoja blagdanska odijela: nitko nije, ni u žurbi, ni u rastresenosti, stavio na nju vlažne posude, niti je itko sjeo na nju i objesio niz nju noge s blatnim petama. Nad njom je brižno bdjela mati, pa i onda kad je nije bilo u kući.

Za sunčanih je dana sabirala svjetlo u samu površinu svoju, u onaj tanki gornji sloj koži-ce po kojoj se ono rasplitalo u neprebrojive žilice. Pod tim se slojem nazirala — kao pod licem vode — dubina. U oblačne dane sjaj se spuštao naniže, u šupljinu, odakle se tamno javljao kao prigušena svijeća. Često nam je ona odala noću pruženim trakom u sebi da je na nebu mjesec. Znao se prenuti otac iza sna i, za čas uznemiren blistanjem, prošaptati sebi za umirenje: To je mjesečina — i opet bi zaspao licem okrenut u sjenu.

Ključ od nje nosila je mati. Bilo je u njoj očevo i njeno rublje, i još drugih tajna na koje je mati ljubomorno pazila. Ona bi svake subote popodne otvorila njen pokrov, pristonila ga oprezno o zid i stala vaditi za sutrašnju nedjelju čisto rublje. Tada sam ja, još malešan i radoznao, prilazio k škrinji, pridizao se na prste i zavirivao preko njena ruba, što to mati u njoj prekopava i traži. Ležale su složene jedna na drugoj hrpe košulja, gaća, plahta. U posebnom je pretincu bilo napršnjaka, puceta, igala, škara i konca, namotana na drvene valjčice ili u klupka. Mati je komad po komad oprezno izvlačila, da ne poremeti reda, i gledala koji će za nedjelju izabrati.

Ja sam znao da tu ima i mojih košulja, pa sam joj nestrpljivo ponavljao:

— A meni kad ćeš? A ja kad ću na red doći?

Ona je, razmotavajući neke komade i opet ih smotavajući, nešto sama za se kao brojila, a meni je između riječi svoga govora tumačila:

— Dobit ćeš! Dobar budi!

Bila je previnuta u pasu: gornjim dijelom tijela sva unesena u šupljinu škrinje, pa je nisam mogao vidjeti u oči i lice. Znao sam da mi govori istinu, pa sam čekao.

Kad sam vidio da već ima moju košuljicu, digao sam u zrak ruke i čekao: ona će mi, prije nego mi obuče novu, svući staru. Potezala je oprezno i govorila: Tvoje su ruke još nejačke, lako bi ti se iščašile. I tako bih se ja odjednom našao pred njom gô. Znao sam da je to prilika u kojoj se treba stidjeti pred drugima, no ja se ipak nisam stidio. Takav kakav sam bio, ja sam je gledao povjerljivo i predavao se sudu njene dragosti. Na njoj se vidjelo kako mi se veseli, baš tako голу, i kako se nagiba nada me sjenom svoga čela koje je bilo puno briga.

Tako bi mi svukla staru košuljicu i počela oblačiti novu. Rado sam se pokoravao njenim željama koje mi je kazivala samo svojim pokretima. Kad bi košuljica spuzla sva niz mene, ona bi me pogledala, mudro mi se nasmijala i rekla:

— Premala ti je. Novu ti moram naći. Rasteš.

Tada bi mi je opet skinula preko glave i tražila po škrinji dulju. Ja sam dotle ponavljao u sebi njene riječi kojih me sadržaj činio oholim. Gledao sam niza svoje tijelo i zanosio se tajnom: ja rastem.

Koju bi mi drugu izabrala, ta je bila dobra: pokrivala me je preko koljena i sva je šuštal bjelinom i čistoćom.

U sobi pored naše bila je očeva radionica. Mi smo naučeni na buku iz nje, pa su nas nedjelje i sveci začuđivali tišinom koja je u njoj ležala. U vratima je bio prozorčić, no mi smo ga (ne zna se tko) prekrili crnim platnom, jer je trebalo biti što dalje od oca koji je bio uvijek mrk i strog. On je najviše radio sam. Kadikad je samo zovnuo koga od nas da mu pomognemo. Soba je vonjala farbama koje su visjele u lončićima na gredama i prevlačile se namreškanom kožicom. U njegovim je rukama teško škripao svrdao. Mučno se uvlačio u osušenu hrastovinu, kao dugačak crv, a širokim je rogovima crtao po zraku prostrane krugove. Pila je skakutala kroz jelovu dasku, ustrajno se naprijed probijala naoštrenim zupcima, a na kvrgama je cviljela kao živa. Pilovina je u mlazu posipavala pod. Blanja se teško gurala uzduž daske i izbacivala svuda oko sebe duge zavijutke blanjotine. Otac se za njom niz dasku protezao u velikim zamasima, i vidjelo mu se na licu kako se upinje: na čelu mu se i u kosama stvarao znoj. Kada bi se oko stola micao ili hodao po sobi, njegove su noge po razbacanoj blanjotini šušcale i nagrđivale mu kretanje.

Kad mati ima što da mu javi u njegovu sobu, ona samo malo odškrine vrata. Tako i o podne kad je jelo na stolu. Počeka, dok on pri radu malo zastane, da se buka smiri, pa onda u nastaloj tišini zovne: Jelo na stolu čeka.

On se pojavljuje u vratima bez riječi i tvrda koraka. Hoda malo pognuto, pa se čini težim. Lukovi obrva, spuštenu, zasjenjuju mu oči. Prije jela popravljiva brkove koji mu padaju preko usnica. Na rukama su mu zavrnuti rukavi, i pod kožom se čitaju debelo nadignute žile. Nalivene su krvlju i trudom. Prije nego počne jesti, pomoli se naglas, a mi za njim u sebi šapćući. Griska hranu zamišljeno i vidi se kako mu se sljepoočne jamice udubljuju i ispunjavaju. Prsti još nisu prestali treperiti od rada, i kad prinosi žlicu, vidi se da ona la-gašno dršće.

Kad dođe negdje do polovice tanjura, započne:

— Kanim u Škalić po daske. Ako ne sutra, onda prekosutra svakako. (Mi ga slušamo gledajući svaki u svoj tanjur.) On nastavlja:

— Marko mi Kvirga nudi javorovih dasaka, a baš ću ih trebati ove zime. Pogodili smo se: on meni pet dasaka i pet forinti, a ja njemu našu škrinju.

— Koju? ovu uz peć? — pita iznenađena mati, ne dojevši zalogaja. A i mi drugi smo se zbunili. Svrćamo oči s njega na nju, pa s nje na njega.

— Da, tu uz peć — završuje on tvrdo i nastavlja jesti nadnesen nad tanjur.

— A šta će nam onda u kući mjesto nje ostati? Najbolji komad daješ — tuži se mati zbunjena i izgubljena. — U čemu ću rublje držati? Ovakve više neću nikad dobiti.

— I u jelovoj se škrinji može rublje držati — dodaje otac otresito.

— A zar ti nije žao dati dobra komada iz kuće? Zašto sam je skoro već godinu dana tako pazila i čuvala? Zato da drugome zapadne?

— Ni riječi više! — presiječe otac njeno jadanje. — Kako ja kažem, onako će biti. U nedjelju će Kvruga doći po škrinju, i dotle treba da je prazna.

Gledao ju je ispod velikog luka obrva, a ona je virkala nekud neodređeno pred sebe. Što je čula, bilo je za nju dosta. Zapeo joj je u zraku pokret koji je bila započela prema tanjuru. Gledajući nju, mi drugi osjećamo kako smo nemoćni zajedno s njom. Ona se nečujno diže od stola i odlazi. Do zemlje spuštene haljine umekšavaju joj hod: korača blago kao bolesnica. Ja sam pogodio da ide u vrt, pa sam počeo da se mimo druge provlačim i da pođem za njom. Time sam upozorio na se oca. Podigao je oči s tanjura, a pod smrknutim obrvama osjećalo se nešto što bi moglo svaki čas prasnuti. Zaustavi me samim pogledom, a onda mi reče:

— Ti ćeš mi do naveče opanke lojem namazati, da omekšaju i da se lakše u njima hoda.

Potvrdio sam da sam čuo. Značilo je da ću i izvršiti što mi je naređeno. To je za njega bilo dosta, i ja sam mogao otići.

U vrtu je mati plakala. Kao staklena zrnca kotrljale se suze jedna za drugom, u razmacima, i dostizavale se u naborima oko usana. Primila me je za ruku. I odmah sam počeo osjećati kako njen nemir prelazi u me. Bivao sam sve puniji njime. Iza ruba moje pomračene svijesti počeo se javljati blistavom oštricom nož, zaboden u trbuh kruha na stolu, i govoriti mi: sa mnom zakolji njega, zbog nje. Obrnuo sam se mater i govorio joj:

— Ja ću tebi, majko, sam napraviti drugu škrinju. Svu ću ti sobu urediti ljepše nego ti je ikad dosad bila. Cvijeća ću ti nabrati mnogo.

Ona mi neutješljiva odgovara:

— Moje je cvijeće već ocvalo. Samo da tvoje bude cvalo.

Gleda nas preko puta kum Mijo. On cijepa drva. Stoji naširoko da bude jači. Zastao je za čas zbog nas i veli mater: Dobar dan! Ona mu otpozdravlja. Jadaju se jedno drugom kako je težak život. Mati ne kazuje ništa što joj se dogodilo. Njegova sjekira sja oštricom prema suncu. Kasnije nastavlja cijepati drva, a mati i ja gledamo pred sebe. Sve je prazno. U sebi — mi rastemo bez prekida: srce nam se razliva preko rubova i traži odvira.

Zapamtio sam taj dan dobro: on je ostao nagnut tamno nad mladošću.

Mati je zatim pošla kopati krompir, a ja sam otišao u kuhinju. Tamo su bili opanci i u loncu nestaljeni goveđi loj. Izvadio sam ga komad i počeo trti tvrdu ispuckanu kožu. Ona je pomalo mekšala i crnjela. Loj je vonjanjem izazivao želudac da se stiska, i ruke su mi se gadile. Mrzio sam tu neživu stvar u svojim rukama i gledao je zahuktan kao da je živa. Kad sam svršio, pristonio sam ih uz peć da se suše. Zjapili su otvorenim grlima široko i sve je u kuhinji bilo zbog njih ružno. Otro sam ruke i otišao u sobu. Sjeo sam uza zid između peći i škrinje. Ruke su mi vonjale lojem i nisam mogao zaboraviti na opanke.

Sunce se spuštalo, i u sobi se hvatale sjene. Rasle su gusto i nečujno kao pahuljičasto runo na ovcu. Oplitale su se oko stvari, tamne i sive. Peć je šumjela, soba je od toga postajala širom. Na čelu se škrinje vatra javljala kao velika ruža koja se širi i steže. Pristonio sam se uza zid. Toplinom leđa osjećao sam njegovu hladnoću. Događaj toga dana, materina nemoć i njen plač lebdjeli su mi pred očima kao onda kad su se zbivali. Pitao sam se: Zašto otac ne voli matere? Zašto ona mora bježati od njega? On još nikad nije nje pomilovao. Kako je ona mene začela s njime? Kad me je naslutila u sebi, kako me je osjećala: bolno

kao trn, ili slatko kao trešnju. I djed je bio takav. Sad čuči negdje u prikrajku neba, kamo su rekli da je otišao kad je umro. Ne smije u sredinu na svjetlo.

Dotle se čuje kako otac hoda u drugoj sobi: šuška blanjotina. Ulazi mati sa zdjelom krompira u rukama.

— Tu si, kraj peći — nježno mi govori i svojom me blizinom ohrabruje. Stavlja zdjelu na pod uz peć, primiče stolac i počinje nožem strugati krompir. Lupine padaju na pod, a oguljeni se krompir bijeli u njenim rukama lijepo, zbog sutona koji kao zlačani prašak pada po njenim leđima: ona se nagnula nad zdjelom, a iza nje je prozor i u njemu zalutali odbljesak sunca.

U peći šumori. U škrinji se ugasnuo dan, i ližu je crveni jezici peći.

To je veče pokvario vonj loja koji nije silazio s ruku. Otpratio me i u san. Uzalud sam skrivao ruke pod jastuk da ga nestane i nastojao da, misleći na drugo, zaboravim na nj. On se čvrsto držao dok ga nije uništio miris materina tijela koje je snivalo blizu mene, nagnuto na bok prema tračku mjesečine. Tako je u mraku sjalo, puno obećanje za me da će mi se sutra pojaviti ona prva nad krevetom, sa zorom probuđenom u očima, i s mirisom vlažne zemlje na rukama.

Drugi dan je bila subota, i mati je ispražnjivala škrinju. Tu sam subotu dobro zapamtio, zbog sutrašnje nedjelje s kojom je ostala nerazrješljivo vezana.

Ona nedjelja! Dobro se zna kako smo strepili i samo na pola srca disali kad se ono zbililo.

Došao je Marko Kvruga na kolima po škrinju. Ona ga je čekala nasred očeve radionice kamo ju je prenio da je još malo očisti vunom namočenom u špirit. Olaštenom plohom svoga pokrova ona je upila u se očev alat sa zida, visok Markov lik koji je bio prelomljen u njoj i oca koji je stajao uza svoj stol. Tko joj se približio, vidio je da je dublja nego bi bila metrom izmjerena. Tako joj se približio i Marko Kvruga: nadvi se gornjim tijelom nad nje-nu glatkoću, a ona mu pokaza njegovo lice koje mu se sviđje, i on se nasmija.

— Valja ti posao — okrene se k ocu.

Otac zadovoljan, ne odvrća ništa, kao da misli: pravo govoriš.

Marko Kvruga nastavlja:

— Novaca ti evo, a daske su ti eno na kolima u dvorištu.

I vadi novce iz kožnata novčanika. Otac je otvorio dlan i čeka. Vidio sam kako je bio radoznao i kako je strepio. Uvijek je on takav kad mu plaćaju: oči postaju veće od gledanja, a ruke jedva čekaju da im se pruži. Marko broji srebro na dlan, komad po komad. Tako izgleda novac skuplji i više ga je nego kad se odjednom šakom istrese sav. Kad je izbrojio pet komada, gledao sam zadivljen kako se mutno i masno sjaju na očevu dlanu. Nato je otac ruku stisnuo, a njihova je sjaja nestalo. Došla je zovnuta mati da otvori škrinju. Otac je izvadio duboki novčanik i kroz otvoreno njegovo grlo istresao pet srebrnih komada. Čuo sam kako su pali na hrpu srebra u novčaniku, i vidio kako je otac oprezno zatvorio grlo novčanika. Zatim je dvaput zakrenuo ključem u bravi, i poslije toga još pokušavao otvoriti škrinju rukama bez ključa: on se bojao tata.

— A sada ćemo je polako iznijeti na dvorište — govori otac Marku i prvi prilazi k škrinji. Za njim ide i Marko, i u njoj se tamno vide njihovi prelomljeni likovi. Prihvatili su je rukama odozdo obadvojica i podignuli. Prinijeli su je vratima. Otac je išao prvi i već je bio počeo oprezno namještati u okvir vrata njene rubove, da se ne ozlijede. Dovikivao je i Marku iza sebe da bude pažljiv. No Marko se tada pobojao i rekao:

— Teško će ici, ozlijedit ćemo je. Najbolje bi bilo da je dobro zamotamo u plahte, jer i onako mora prolaziti još kroz dvoja vrata, osim ovih.

Otac se odmah složio s njegovom željom. Povratili su se s njom natrag u sobu i spustili je na pod, a otac je tad doviknuo materi u njenu sobu:

— Plahtâ donesi, zamotat ćemo škrinju.

Mati neko vrijeme ne odgovara, i on čeka, držeći se jednom rukom škrinje, da dođe mati. No tada ona prilazi vratima i govori:

— Ako vam dadem nove plahte, oštetit ćete mi ih. Stare su mi u pranju. Da možda polako nosite i pazite, pa joj neće ništa biti.

Marko Kvruga na to šuti i gleda oca koji se stao u licu da mijenja: blijedi. Neugodan mu je Markov pitajući pogled, i on se jedan čas bori sa sobom, čeka još malo da se pojavi mati s plahtama, a kad je vidio da ona uzima pletivo u ruke, nesta ga naglo kroz vrata. Činilo se da se to on sam požurio po plahte, no odmah se zatim čulo kako se njegova ruka teško spustila na nešto što nije moglo biti ni drvo ni zid. Pogodio sam da tako meka mogu biti samo materina leđa. Vrisnuo sam, i to je odalo Marku Kvrugi što se dogodilo. Pošao je naglo za ocem, žurnije nego mu je bio navadan hod.

— Ta nemoj, zaboga, stid je mene da se to dešava zbog moje škrinje — korio je oca.

— Meni da se ovako pred stranim čovjekom uskraćuje poslušnost? — vikao je otac i sam bacao na stol plahte iz otvorena ormara.

— Prenagao si, nije to dobro — govorio je Marko dalje i odlazio za materom koja se izgubila iz sobe.

Ja sam očev udarac osjetio teže nego da je pao po meni. Poružni sve u sobi. Očeva ruka posta bat koji je udario u samo moje srce. Škrinja se pretvorila u mrtvački sanduk u kojem se vidjelo složeno moje malo tijelo. Sunce je ispuzalo iz sobe i sakrilo se iza staje. Jansen je pred prozorom disao lišćem kao riba škrgama. Na stolu blizu mene stajala je blanja. Nisam svraćao nikakve pažnje na nju, no ona je sama mamila na se moje poglede. Nisam posizao za njom rukom, znam dobro, no njeno žuto zdepasto tijelo posta samo od sebe gipko i turi mi se u ruke kao živo. Glatka kao mačka ote mi se odmah zatim iz ruku, i dok ja još nisam ništa shvaćao, ona pade na škrinju i onako razjarena odera nabrušenim zubom širok pojas lakirane kože sa škrinje. Golo zijevenu široka javorova brazda, i posta mi jasno što se zbililo. Ružnoća škrinje prva me opomenu: bježi. Nađoše se preda mnom vrata sama od sebe, no u drugoj je sobi otac, i ona se stijesniše kao prsten oko mene kad udoh u njih. Neće me propustiti i zapet ću — počeh osjećati strah i strepiti. Prsten se sve jače steže i ja se gušim. Otac je u jarosti pobacao previše plahta iz ormara, pa meće neke natrag. Gledajući njega, ja sve više gubim svijest kako treba da uradim ono što je trebalo raditi. Dosta je da me pogleda, i sam ću se odati. Nećeš se osloboditi — uspijevam jedva da sam sebi govorim u drugom licu, jer sam prvo već izgubio. Još jedan čas, i otac će se uputiti s plahtama k škrinji. A onda je sve s tobom svršeno — tumačim ja sebi. Tako je bilo u taj čas, a kako bi bilo dalje, teško je providjeti da se nije pojavila pored mene mačka, naša bijelo-crno isprutana mačka. Dođe odnekud iza mene i provuče se lako mimo mene kroz prsten koji me je gušio. Ja se osvijestih, da su to široka vrata, potrebna meni u taj čas za prolaz. Vidjeh: mačka je bila već nasred sobe preda mnom, i njen me lik povuče za sobom. Prođoh preko sobe mimo oca — kao preko brvi nad vodom: ne svratih ni pogleda na nj, da me ne ostavi zadobivena hrabrost.

U dvorištu mi prsa slobodno dahnuše, i u nogama osjetih snagu. Potrčah dvorišnoj ogradi da preskačem. Iz kuće prodrije galama, i ja se dosjetih uspinjući se: Otkriveno je. Zastah malo na vrhu ograde, i kroz otvoren prozor vidjeh oca, nadnesena nad škrinjom, kako se drži rukama za glavu i kako prestrašeno zove:

— Kvrga, Kvrga! Gdje si, da gledaš?

Nikad dotad nisam čuo takva glasa od njega: bio je sličan kuknjavi nad mrtvacem.

Svjetla u daljini

Između našega i njihova dvorišta rasla je u plotu vrba. Ona je na čudnovat način nikla i bila svakom draža nego drugo drvo. Pleo je nekad djed Luka plot, one jeseni kad se rodila Jelka, po čemu je i ostala drvetu zapamćena dob, i među drugim koljem našao jedan vrbov kolac. Dao mu je u redu mjesto gdje mu je dopao ruku, i upleo plot gust, da se jedva sama muha mogla provući kroza nj. Ali iza nekog vremena onaj vrbov kolac, sve onakav — mrtav zauvijek — rekao bi svaki, propupao: najprije sitno i polako, kao da se boji i pita smije li se, a onda ga srelo sunce i pohodile kiše, te on stao listati i granati kao da hoće preteći drugo drveće oko sebe. Čudili se ljudi i govorili:

— Svejedno, ima čuda na svijetu. I nije to bez svoga znamenja.

— Drvo voli život, kao i čovjek, pa se otelo smrti već iz groba i vratilo među žive — tumačio je djed Luka i dodavao:

— Neka ga sad tu. Milo mi je da je sve tako ispalo. I tako je ostala vrba u plotu i svake godine bivala lisnatija, granatija i ušir i uvis. Bilo je u njoj mjesta i za vrapce da živčivkaju, za svračke da se kostriješe i krešte, za kopca da sakriven vrebna na piliće, bilo je pod njom i sjene za kokoši, i hlada za pse, i igrališta za djecu. Kako se raširila preko očekivanja, sakrivala je dobar dio kuće na protivnoj strani kad se gledalo kroz prozor, sakrivala je tako i ono što se radilo u dvorištu, i koješta drugo, ali jedno nije mogla da zastre. Dolazila je više puta k nama teta Marta s lončićem ispod zaslona i zadržavala ga tako skrivena neko vrijeme još i u kući. On je nerado izlazio na oči, jer je dolazio po brašna, kisela zelja ili krompira, a u tuđoj kući nije lako reći posudite. Kad se vraćao napunjen, bio je opet sakriven i prelazio je preko plota oprezno, da ne prospe što iz sebe, pa se zatim izgubio iza granate vrbe. Tako se on pokazivao, a drvo strica Vida ovako: on nije imao jarma, pa je sam donosio drva na ramenu iz Krča. Put ga je vodio mimo našu kuću, ja sam gledao kako se posječeni bukvić vuče za njim, dugačak kao zmajski rep, i ovdje-ondje ogrebe zemlje dubokim urezom. Stric je krivudao kao pijanac koji tetura, tako ga je težina gurala i pritiskala. U svom je dvorištu spustio drvo s ramena, ono se stropoštalo i padom zazvonilo u našim prozorima.

Stric Vid je imao Jelku koja se sa mnom igrala, i ja bih ga bio volio da sam mogao. Znao je on lunjati dvorištem poguren u se, tromo se njihao kao medvjed i naizmjenice zanosio ramenima. Činilo se da to on onako srdit nekoga traži da ga udavi. On je govorio sam sebi "proklet taj život", a ja sam mislio da je to neki čovjek koji mu škodi, pa hoće da ga prodrma za grkljan. Šake su mu visjele kao teška kliješta. Dolazio je i do plota, naslonio se na nj, a ovaj bi se malo nagnuo u naše dvorište pod težinom i napeo da ga suzdrži. On je disao a plot se micao. Zurio je mrk preda se, guste obrve zasjenjivale su oči i zeleno svjetlo koje je iz njih probijalo. Kad bih prelazio preko plota k njegovoj Jelki, on je samo

kroza zube ispustio: ideš, je li, da mi kvara činiš; a ja sam mislio: on mene mrzi, i bježao preko njegova dvorišta kao da me šiba u leđa zao vjetar.

Ti su dani bili tihi i nisu izlazili iz dvorišne ograde.

Ali je bilo bučnijih i goropadnijih, još im i danas čujem buku. Njih je naša mati zabrinuto navješćivala: Vid će danas opet pobonaviti.

To je bilo zbog toga što nedjelja ima jedan dan koji se zove ponedjeljak, i što je on sajmenični dan u kotaru. Dogna se na sajam blaga, stegne ljudi, nanese biljaca vunjenih tkanih i rukom rađenih, naniza se sirova po zemlji na daskama i pilića svezanih nogu da nemoćno stenju, a ljudi im prilaze, dižu ih u zrak i ispituju im rukom težinu.

Na sajam se pođe i po poslu i bez posla, samo onako. Stric je Vid išao jednom u godini po poslu, a sve druge dane zbog onoga jednoga kad je imao posla. Svako zna: gdje se trguje, tu se i prodava, tu se i kupi. To rado hoće da bude potvrđeno vinom, tako da bude srećnije. I poteče vino, a za njim i srce. Nađe se kod stola mjesta i za onoga koji je kod pogađanja samo sa strane stajao i upleo se kad je stvar stala zapinjati. Znala je to teta Marta, i u ponedjeljke dolazila k nama s Jelkom i tužila se:

— Danas će mi opet biti pakla u kući! O prokleti sajam!

— Ne pravi stvar većom nego jest — korila ju je naša mati. — Ne misli dok još nije došlo, jer možda i ne bude ništa. Nego evo, uzmi malo crne kafe — i pružala joj je u šalici crne kafe koja se od vatre u sebi pušila, a Jelki je davala samo jednu žlicu u lončiću ne većem od kore jajeta.

Prozor jedne naše sobe gledao je u polje. Kroza nj se vidio sav put koliko ga je bilo kroz polje, sve tamo do vrha Glavice odakle je silazio u kotar. Teta se Marta svaki čas navraćala do prozora, brisala rukom maglicu i zagledavala se kroz staklo.

— Da mi možda već ne ide — ispričavala se kad se vraćala.

A jednoga bi se puta vratila bljeđa nego je bila, uzimala Jelku za ruku i odlazila:

— Eno ga, ide!

Izlazili smo i mi za njom, i ispod lipe na raskršću vidjelo se: išao je on kući, vodilo ga vino, teturali su, jedne su im noge bile premalo. Išli su sredinom ceste, pa zastanu i zaljubljuju se kao podrezano drvo kad se nagne da padne. Suzdrže se i pođu dalje. Jedan kamen, dušmanin, nasred ih ceste sretne i noga zapne. Oni polete tijelom brže nego nogama, u blizini je plot i on ih suzdrži. Hoće da zapjevaju, ali grlo ne može. Nešto bi prekleli, ali nemaju kada. Danas je ta zemlja opaka i bježi ispod nogu. Zavrti se kao kotač, nebo se razdere nad njom i ona tvrda dočeka. Miče se stric Vid na zemlji, muči se s nečim, kao da je sve nevolje pada se srvaio, i sad se još samo upinje da mu žive ne odu iz ruku. Jelka vrisne plakati, ona misli da otac umire. Naša mati moli oca neka ide i neka ga vodi kući. On odlazi niz cestu, diže strica, ali on opet pada. Onda ga po drugi put uzima i vuče i nosi i gura i podupire, i sam zbog njega izgleda kao pijanac. U izbi ga položi na škrinju i opsuje: da vino u gori izvire kao voda, ne bi ti ga dosta bilo. Kako te nije sram i pred mlađim i pred starijim od sebe. Stric nije ništa slušao. On je već hrkao. Dolazilo je to iz dubine, kao iz bačve. Jedna mu je ruka visjela niza škrinju, pruženi su prsti grebli dasku, micalo se po zraku, kao da love nešto čega nije bilo. Onda su se opet grčili i stiskali u šaku, činilo se: zarit će se u meso. Gledali smo ga s praga, Jelka se bojala kao da na njegovu mjestu medvjed spava, teta je kukala i zazivala Boga, pas je prilazio ispod stola i svojim se tamnosvijetlim očima uvlačio u stričeve, koje su samo provirivale kroz odškrinute

kapke. Teta se bojala, zalajat će, od radosti, navike, tko bi znao, pa ga je u pola glasa zvala, kao da mu šapće:

— Šarko, na, na Šarko! Još ćeš ga dignuti, kako si lud!

Uzimala ga je za uši i izvlačila preko praga u dvorište.

Ta su se popodneva otezala, činilo se: nema ure da ih izmjeri. Nije se ni primjećivalo vrijeme kad bi mrak stao sipiti, i kako je postepeno rastao, da svu sobu iznutra ispuni i izvana zamota, i sve je bivalo tiho kao oko mrtvacu. U tišini svega samo se jedno čulo: stric je hrkao, kao da to ogroman mačak prede svoj san.

— Tebi je ružno, Jelka. Vi ne jedete svaki obrok, i otac vas tuče kad se napije.

— Ja ću u grad k teti. Učit ću šivati.

— I ja ću, pa ćemo opet biti skupa.

Izronjavale su odnekud iz tame i svijetlile riječi koje je govorila teta Marta, u šali, kad bi gledala mene i Jelku kako smo uvijek zajedno: kad budeš velik, dat ću ti je, pa je imaj za uvijek. To veliko bogatstvo koje mi je obećavala, meni je bilo zagonetno, ja nisam znao što ću s njime, ali je svejedno kroz dušu strujilo: Jelka, Jelka, i to je osvajalo, zavodilo.

Jelka je kraj mene disala toplo, i zbog straha od blizine očeve brže nego inače, i tom je toplinom i mirisom uzbuđene krvi, zamotana u pahuljičavost mraka, blago dirala kao mekušava kudjelja lana, i manja bila nego je bila mala, i sve se to svršavalo u saznanju koje je uspavljivalo: kraj tebe sam, bit ću tako i sutra, i uvijek. U njoj je kuckao život kao urica, nevidljiv, a tako bliz u mraku.

Teta se Marta micala iza nas u tami: odavala se šumom haljine i koracima koji su se samo polovično doticali tla. Nad nenaloženim ognjištem visio je prazan lonac, i ništa više. I to je govorilo: ovaj dan neće biti večere.

Zle dane pričam, a čekali su i gori da dođu.

Došla je jesen, doba kad su kupine zrele. Ti crni zrnati plodovi, složeni od mnogo sitnih zrnaca u veće zrno, rastu po škrapama, na rubovima šuma, uz ceste, na dugačkim trnjastim granama koje se povijaju po zemlji i sapliću u mreže kroz koje se jedva može noga probiti.

To je krajnja granica ljeta, i malo je još dana lijepih i sunčanih. Navale kiše i ne prestaju, vežu dan s danom u beskrajno curenje, u žalost i ostavljenost, i teško je onom koji nema druga ni topla ognjišta. Te se jeseni pokazao nad Gajem oblak, mrk kao Ciganin Boža, isprasio se i zaplovio prema selu kao da se grozi:

— Tu sam! Doveo sam jesen.

On je uzburio cijelo nebo, oblaci su se uskomešali i susretali i stapali i rasli i tamnjeli. Svaka stvar na zemlji pokri se sjenom i svako se ljudsko lice ogleda nebom, i bi mu kao žao zbog nečesa. Prve kuglice proletješe zrakom i zasvjetlucaše kao žive. Mi smo stajali pod krovom kolnice i slušali kako je počelo kuckati tik-tik-tik, kao kokoš kad zoblje zrnje na daščanom tlu. Onda učesta i stade stotinom bičeva šibati krov. Prolilo se, i krov stade curiti mlazovima. U vrbu se sklonilo jato vrabaca, objesilo rep i čudilo se što se to zbiva.

— Nećemo ići u kupine, sagnjit će — žalila je Jelka.

— Već čeka bura sa snijegom u Kapeli.

— Mi nemamo drva za zimu.

— Grijat ćemo se kod mene.

I od toga dana nije prestajalo. Jata su vrana kružila uznemirena nad poljem, ionako crne vrane kao mrlje tinte još su jače zamračivale nebo nego je bilo tamno samo sobom. To je doba kad treba da je i zadnji plod zreo, i čovjek ga, zaognut protiv kiše, diže sa mecave zemlje i odnosi.

Počeli su se neki pobojavati: ne prestaje kišiti, oteglo se predugo, izaći će ponori. Ta je briga naskoro prešla na svakoga, jer je potrajalo još duže. I ponori su izašli.

Tko nije vidio ponora?

On izgleda ovako:

Između Lešića i Maravića, u dugačkom koritu koje se svršava pod šumovitom strminom, pećina strši iz zemlje, napola crna od mahovine i zemlje koje je napadalo na nju sa svih strana. Pod pećinu jama ulazi kao da je tamo leglo zvjerke, izbija hladnom zaparom i trulim vonjem iznenaduje. Djetinjstvo je već otkrilo tajnu toga: dolje dolazi đavo u društvu žaba, zmija, gušterica, vještica. Zaboli li naglo blašće i ne zna se što je, to je sotona huknula iz jame i zalila ga svojim otrovnim dahom. Dobije li dijete grčeve i treba li mu prelijevati vodu na raskršću, to ga je vidjela vještica ponorska i urekla. A ima opet dana kad se čuje ozdo šum i kao da zvonjava dopire do ušiju, iskomadana i nošena na mahove. I to se zna. Na bijegu pred Turcima zakopali su dolje fratri posvećena zvona svoje crkve, zlatne kaleže, skupe knjige, pozlaćene oprave. Zvona sama od sebe udare u zvonjavu, đavla spopadne dreka i vještice vrisak, čuje se lomatanje i udaranje, i nečista stvorenja bježe u najveće dubine, uzalud ih je domamila lakomost u blizinu svetih stvari kojih bi se rado dočepali.

Tako izgleda ponor kad je dobre volje.

Ali i on ima goropadnih dana, kao i čovjek. Zaboli tada glava svakoga, i sna nestane kroz više noći. Ponor je osjetljiv na kiše, i kad one zaredaju, probude i njega. Dubok šum stane tresti noću, Lešići, najbliži, ustanu iza sna i izlaze na dvorište. Ponor provaljuje — ide uplašeno riječ od usta do usta, bulji se u noć i osluškuje u tami nešto kao neprijatelj koji prilazi. Pod zernljom se trese, prelijeva, trza, i završi najstrašnjim: izbije voda, zapjenjena i slinava od prvih napora, a onda proteče čišća i prozirnija.

Tko je već mnogo puta vidio kako ponor izvire, neće propustiti da ga i dalje dođe gledati. Ponor je i lijep kad izbije, jer ispod njega raste voda u jezero, i opak, jer poplavljuje zemlju i ne gleda što je na njoj. I te su jeseni silazili ljudi niz pristranke k vodi. Došlo ih je i iz našeg sela. Jelka je išla bosa, i kroz polje joj je oštar strnokos izgredao noge. Kiša je sipila, i ona je drhturila u tankoj opravi. Mile Štrik je donio sobom lađicu od laganih daščica i učio ju je ploviti: gurao ju štapom i suzdržavao da mu ne izmakne dohvat. Jelkin je Mate zavrnuo hlače preko koljena, ulazio u vodu i mjerio dubljinu.

Iz ponora je teklo kao iz velike otvorene rane. Grlo je bilo preusko, i on se davio od velike količine vode koja se probijala, začepljivala izlaz i potresala tlom, izbacivala pjenušave snopove vode koji su prskali oko sebe zrna krupna kao kukuruz, sitna kao proso i sićušna kao klice maglice. Površina vode bila je zrcalo kome se okviri razmiču i staklena površina raste za njima. Ona se težinom svojom njihala u taktu što joj ga je prilivima određivao ponor. Gdje smo stajali kad smo došli, voda je već nadošla. Pomalo uzmičemo, a ona nas slijedi.

To zabrinjuje ljude. Mutavi Marko Lešić, koji pomaže sebi rukama kad govori, pokazuje na svoju nedaleku kuću:

— Izgnat će me iz kuće, a kuda ću sada u kišu i zimu.

— Izorao sam za ozimu pšenicu, a voda se eno već hvata oranja — tuži se Jakov Lešić.

— A i neka mi je tako kako mi je — kori se Marko. — Već se odavna nakanjujem u Slavoniju, pa uvijek zbog žene odgađam. Neće ona, veli, među Šlavonke, one tancaju, lica farbaju i za tuđim se muževima pomamljuju.

— A eto, voli te, pa se boji za te — šali se krupni i pognuti od snage i težine Matko Glavonja koji je sav život dosad probarabirao i prosjedio u zatvorima ili proživio na bijegu pred njima.

— Ajde, ajde, lako se tebi šaliti — opamećuje ga Marko. — Sâm si i sav ti je svijet otvoren.

Glavonja zapaljuje cigaretu u luli Markovoj, metnuo je svoju ruku na njegovo rame i kroz dimove mu se smije:

— Teško je to kad žena mužu gaće mora vezati.

Netko se na to smije, a netko ne može da otkine oka s vode.

Mi se zabavljamo, mi još ne poznamo brige za stvari koje odrasli zovu svojimima, i ta nam je voda draga kao i svaka druga. Mile Štrik preskače preko uskog vodenog jezika koji treperi pred vodom, i dohvaća se novih, još netaknutih slogova. U zaletu mu je pukla špaga kojom steže hlače, one su spale preko tura, a špaga je ostala na vodi kao dugačka glista.

— Uf, nešto mu se vidi — pljesnu rukama Mate i pljusnu nogom vode na razgoljeno, a Mile se jedi:

— Ako ja tebi zavučem tu tvoju zamazanu glavu pod vodu — i dosiže štapom špagu. — Pa bit će i mokra dobra — utješuje se i steže hlače visoko preko trbuha.

Jelka kašlje i plavičasto rumenilo izbija joj na obrazima. Njena se slika gipka i lomka lju-lja na vodi, dođe val i odnese je, i to prenerazuje.

— Do naše kuće neće voda, mi smo daleko — pokazuje ona preko živice i polja na naše selo.

Taj je dan bio kraći nego je trebalo da bude, jer se stala dizati magla. I ljudi su počeli odlaziti, zabrinuti i pokunjeni, a znalo se zbog čega: ako voda naraste do živice i puta, onda će se razliti i u drugo polje, i tko zna gdje će stati. Debele istrgane krpe pare, sive i ljubičaste, otkidaju se sa zemlje kao da to ona diše. Nestaje svega što je na zemlji i što naliči na čovjeka, drvo, kamen ili živinče.

— Da joj..., i vodi i onom tko je šalje — kune netko postavši već nevidljiv.

— Sad nam izvire, a kad je u ljetu najviše trebamo, onda i zadnje vrelce presuši — pridružuje mu se netko drugi.

Kako oni odlaze, tako ih magla pristizava, jer se mora penjati uzbrdo. Čini se: sjeda im na ramena, oni pod njenim teretom odmiču i odnose je našim kućama. Ući će s njima kroz vrata i u kuće, i hladom iznenaditi one koji su ostali u toplini. U Jelku se ušuljao strah, jer je jezero maglom odrezano od sve okoline i izgleda kao začaran svijet.

— Sami smo. Ja hoću kući — izjavljuje.

— Uf, tebe je uvijek strah — kori je Mile Štrik.

— Šarko nam se izgubio — zabrinjuje se ona.

Ja mu fućkam, i za čas se pokazuje iz magle njegov uzdignuti metličasti rep. Pristao je uz Jelku i toplom joj parom grije koljena.

Kroz šum vode i maglu probi se opor ljudski glas, zakreštao je nenadano kao da se to maglom nevidljiva krade kakva ogromna grabilica. On je ljepotu jezera okrutno razderao i netko mi je šapnuo: takav glas je u strica Vida. I zatim naglo poče da biva jasno: put iz kotara ne vodi daleko odavle! A još je danas i ponedjeljak!

— Jelka, to je tvoj otac — rekao sam samo njoj, a svih se ticalo.

I taj nas je glas krenuo. Pošli smo u maglu, a pred nama je išao Šarko. Za njegovim smo uzdignutim repom išli kao za stijegom. Iznad naših se glava čuo ptičji zov i šum krila. To su dolazile divlje race da pohode vodu. Kad god izađe ona, one nikad ne zaborave da joj dođu. Samo nitko ne zna tko im poruči kad treba doći.

To je bio zli ponedjeljak. Užurbalo se selo zbog vode, ljudi su uznemireno trčkali, pristajkivali jedan uz drugoga, pitali se i odgovarali, odlazili ponoru i osluškivali kani li još dugo izbacivati vodu, vraćali se u selo i javljali: već je dosegla granicu ceste, još večeras može da prekorači u naše polje. I svak ju je već vidio u svojoj pivnici ili štali, i spremio se da kopa jarke i diže nasipe.

Kad velike opće stvari zaokupe ljude, onda mimo male prolaze i ne osvrću se na njih. Taj se put u našoj kući nije govorilo kako je stric u ponedjeljak naveče tukao tetu Martu, kako je razbio željezan šparhet i bacio ga na dvorište da mu se "kuja s paščadi" ne grije u sobi; kako je teta Marta s Jelkom pobjegla u selo i noćila tamo i kako je on obilazio redom od kuće do kuće i lupao na vrata kad su već ljudi spavali, i galamio: kurvu moju van, da je koljem. A druge bi se dane o tome mnogo govorilo. Mati bi jamačno psovala: pa on je pobenavio. Izgnat će sve iz kuće. Sam će na kraju ostati, a otac bi se zabrinjavao: kad upropasti svu kuću, onda je svejedno kako sâm svršio. I da nisu bili takvi dani, mati bi zacijelo otišla po tetu i dovela je k nama da joj kuha crnu kafu i da je sažaljiva. Od svega toga taj put nije bilo ništa, samo je netko kod jela treći dan uzgred spomenuo: mala Jelka kao da se kani razboljeti.

I već u petak ujutro — ja sam još bio u krevetu — navratio se otac izvana u sobu kao po poslu, prošao mimo mene i rekao, vidjelo se, naročito za me:

— Jelka ti je bolesna.

Odmah iza toga je izišao.

U samoći sobe njegove riječi ubodoše kao trnje, a najviše zaboli zbog onog "tvoja Jelka". Krevet se zanjihao kao njihaljka i učini mi se: zbacit će me sa sebe. Brzo sam bio obučen, trebalo je ići k Jelki.

Pred vratima svoje kuće sjedio je na tronošku stric Vid, nujan. O koljena je bio upro lakte, a među dlanove stisnuo glavu i kunjao. Bio je mrk kao oblak pred kišu. Mislio sam — proći ću mimo njega neopažen, ali on je, i ne digavši glave, samo pružio ruku da mi zakrči put.

— U kuću se ne može. Bolest je unutra.

— Pa neka bolesti, ja idem k vašoj Jelki — mislio sam da kažem, ali je on još prije nastavio:

— Gledao je Joso i rekao: škrljet. Crvene se mrlje hvataju po vratu, prsima, leđima. To prelazi na druge. Ne smije se blizu.

Josi se vjerovalo, tri je godine služio u vojsci i sve to vrijeme doktore dvorio.

Prišao sam prozoru i zavirivao kroz staklo. Teta je sjedila uz uzglavlje, iz debelog crnog šala virio joj je samo nos, oči i usta. Oborenim pogledom zurila je u nešto što je utonulo u jastuk i nije se vidjelo.

— Jelka, ja sam tu — huknuo sam u prozor i odmah se iznenadio zbog svojih riječi, jer nisam bio spreman da zovem.

Teta je prišla uplašeno prozoru:

— Ne buni je. Ona je bolesna. U grlu je stiska. Vrućina je drži.

Dobro znam: takve su bile njene riječi. I sve je živo zanimjelo oko mene u taj čas kad se čulo da je taj jedan glas onemoćao. Kakva je to bila dotad u njemu snaga po kojoj je sve drugo svoj govor imalo i svoju dušu kazivalo? Svratim oko na vrbu, govori: ona leži u vrućici, to nije dobro. I stric je danas omekšao. Tuži se Marku Pintaru na čija je vrata u ponedjeljak najjače lupao:

— Vidiš kako je na tom svijetu. Jedan dan pobenaviš, a drugi se već psuješ: uh, beno jedna. Gdje ti je mozak bio.

— Nisi sam ti takav — opravdavao ga Marko.

— Eto, dostignu me zlo kome se ni u snu nisam nadao. Ozeblo dijete, nikad u životu nije bilo toplo obučeno.

— Samo da ne zareda po drugim kućama — bojao se Marko. — To ti je kao i onaj ponor. Ima svoju glavu i kako se njemu sviđi.

Njihova briga zamračila je sve što je bilo svijetlo naokolo. Što se to splićalo oko Jelke? što je bila ona dotad? i taj život uz nju? i te nade oko nje? Tko je to u mojoj blizini onako okrutno šutio i uskraćivao mi odgovor?

Postali su pandura u kotar. Kad je kod koga škrlat, ili kozice, ili griža, treba ići i javiti doktoru, i on tada dođe besplatno. Taj se put dovezao podveče, gledao Jelki kožu i zavirivao u grlo, i onda strogo govorio: nikoga stranoga ne puštati unutra, držati bolesnika u toplini, davati mu trešnjeva čaja i topla mlijeka. I prije nego se odvezao dao je nafarbati na vratima kuće crvenom bojom križ, to je kazivalo; u kuću ne ulazi, unutra je bolest.

Iza doktora stale su se matere bojati za djecu. Naša je bila plašljivija od svih drugih, i kad god bih se vratio izvana, zvala me k sebi i pregledavala mi kožu, mudro i ozbiljno kao doktor.

— Vidiš, ovo tu — zabrinjavala se i pokazivala na koži crven ožiljak ili ostatak udarca u igri ili preskakanju. Njeni su prsti po koži meko i toplo tapkali, kao da su obloženi vatom, i podrhtavali su brigom.

— I da mi ne ozebeš — opominjala je i pregledavala da li svako puce dobro drži na svom mjestu, da se ne bi kuda uvuklo vlage ili zime pod odijelo.

Kad sam izlazio, ona se nagledavala za mnom kroz prozor ili s praga, kao da je mislila: negdje iza ugla čeka bolest, primit će me za ruku i dovesti natrag ravno u krevet. Ja sam išao k Jelkinoj kući, postajkivao pred prozorom i pazio, ako budem zavirivao unutra, neće li se stvoriti kraj mene stric Vid i reći: i kroz prozor može bolest, budi kod svoje kuće. Ja sam griskao prst među zubima, da ne vičem, i čuo kako on govori ocu preko plota:

— Ugušit će je. Ni žlica se mlijeka ne može saliti u nju.

— Na jednoj strani bolest, na drugoj voda — kimao je otac glavom.

— Neka vode i neka nosi sve, meni nema što — srdio se stric i držao se objema rukama za dva kolca, kao da je umoran. On te dane nije više bio strašan kao prije: njegovi koraci nisu pri hodu oštro udarali o kamenje, on je hodao oprezno, kao da se čuvao da nekoga ne probudi iza sna, a rukom je prelazio preko čela; činilo se da je skidao neke brige ili tuge.

— Voda već silazi u naše polje — izjavljivao je otac i odlazio zabrinut.

Vidjelo se kroz granje voćnjaka: ona je dolazila lagano i zamišljeno, kao da hoće time postati ne samo strašna nego i lijepa, nadimala se pri hodu od disanja i bljeskom javljala svaki svoj pokret, često je i ljutito zapljusnula pred sebe, razbila se o kamen, a onda se prebacila preko njega, povalila biljku, oblila grm, rasla uz njegov nizak stas, dok nije nad površinom ostao samo čuperak grančica kao kosâ kakvog utopljenika. Kuda je stigla, donosila je smrt.

Otac je nabijao obruč na kabao, i svršivši uzimao ga u ruku i sam sebi govorio:

— A kako ćeš se braniti s ovim od čitavog mora.

Ispod Lešića uzvikivale su divlje race kao da mu odgovaraju. One su to uzlijetale nad vodu i kružile zrakom kao da joj se iz visine jače dive, a onda su se opet jedna za drugom bacale pijane u zatalasani zagrljaj vode. Djeca su polazila vodi u susret, nosila su sobom lađice, papirnate ptice i razbite lončice, mahala joj od uzbuđenja rukama već izdaleka i pretjecala poljem jedno drugo, a već im je po tragovima kroz rosu i na tamni sjaj vode sipio mrak.

Sve se spremalo da bdije tu noć, trebalo je stražariti, a i teško je usnuti s teretom briga u duši. Samo pod zoru su odlučili da usnu koji su stariji ili djeca. Svjetla su probijala noć: ili su treperila uvijek na istom mjestu — prozor, ili su se micala, presijecala jedno drugom crtu gibanja, sastajala se, zamračivala, dizala — laterne ili lampe u rukama. Veličanstven je strah zagospodario svima, kao velik dostojanstvenik svakoga je upućivao u jednom smjeru: zalit će voda dvorišta, podrovat će zidove. Zalupnu vrata u mraku i produže se u noć nevidljivi koraci, zov dočeka odziv i nadovežu se u razgovor.

Prozor tete Marte odaje se svijećom: netko je par puta prelazio preko kuće s lampom u ruci, kao da što traži, i usijani je žižak par puta presjekao staklo po sredini, moje su ga oči pratile od ruba do ruba i s njim otišle u tamu.

Kako je čudno bila nazočna Jelka. Sjaj njene blizine blago se prelijeva i pršti blijedim iskricama. Ona miriše — jače nego nazočna — kao biljka nad koju se u vrtu saginjemo i iz nje diše jutro njene zemlje rodne i rosne iza sna. Hvatam među prste to lomko i zavodljivo svjetlo, bude se njene šume kud smo svoju jeku tražili, pročišćavaju se putovi koji su vodili u kupine, igraju igračke već razbite i zabačene. I slast varke opaja i muči, nije to ona, sve su njene staze zastale pred pragom gdje se na vratima koči onaj crveni križ i ceri se preko plota kao maškara. Varka je ta blizina, ona ne dovodi do dodira. Na čemu su se sada smirile oči Jelkine? Kako sada njene ruke? Tko joj je kose uredio?

Netko je lupnuo na vrata! Na tavanu mačka.

Netko je viknuo! Na gredi kokoš.

Sporo otiče noć, brže pritiče voda, pred njima se tako jako osjeća smrt.

I jutro je počelo u očevoj radionici. Zacviljela je pila i s daskom rezala umorno vrijeme moga sna. Napeto je zastrugala blanja i razlila dan po sobi.

Kroz prozor se vidi u svom dvorištu stric Vid, podnimio se i postajkuje, kao da ne zna kuda će. Pognut je i slomljen u leđima, čini se: sva mu kuća leži na njima, i hoće izdržati.

Kroz vrbu nešto svjetluca iz prozora. Dva su svjetla, u istoj visini, i nablizu jedno drugom. Misao zastaje, kakvo to svjetlo vrba šalje po danu kroza svoje granje. Očev batić upozorava na sebe, ulaze čavli po redu u drvo. Kakav je ono lik pred očima u radionici izronio? Tako izgledaju mrtvačke škrinje, ta nije ni za dijete ni za odraslo. I zabolje kao da se čavao zabio u meso. Zatreperiše ona dva svjetla sa stričeva prozora tu kraj škrinje, i iz nje dunu kao iz ponora i preli mrakom.

Još jednom život

I

Suhim, sapetim glasom govorila je s kreveta žena:

— ... jer sad vidim da je kraj blizu. Zato, Matko, oprosti ti meni ako sam kad u životu bila povod zloj volji kod tebe. Ja tebi opraštam, i Bog to vidi u mojoj duši. A neka mi oprostite i drugi ako sam im kad našao učinila — i ljudi u selu, i blago, i zemlja, svi neka mi oprostite. Jer svi smo jedno i za jedno smo pozvani — da umremo.

Tako je govorila Matkova žena, po prvi put otkako ju je uhvatila bolest pred tri godine.

Prije nego se taj govor počeo, Matko je sjedio kod zemljane peći, držao ruke stisnute među koljenima i zamišljeno gledao u pod. U peći su se cjepanice razgorijevale uz nejednaki šum, i drvo je od časa do časa pucketalo. U zapećku je mačka zadovoljno raspredala svoje predivo. Blaga zasjenjenost sobe i meko poskakivanje vatre po podu ispred peći zanosilo je u sanjarenje. Koji put bi jača sjena zastrla prozore i prešla preko sobe kao treptava jeza: s drveta se rušio snijeg u velikim plastovima i tupim padanjem prekidao tišinu sobe.

— Zima! — upleo bi se Matku usklik u razmišljanje. — Još traje! — dodao bi, a zrak pred prozorom, pun bijelih iglica i štapića snijega, uskomešao se i vrti se kao u vijavici, i od toga je u sobi naglo potamnijelo, kao da će skoro večer. A onda bi se prozori opet pokazali prozirniji: pahuljice snijega su se slijegale, sjena se iz sobe povlačila i u sobi je bivalo više prostora — činilo se da se lakše diše i vedrije misli.

Na krevetu je ležala bolesna žena. U njezinim je prsima škripalo i puhalo kao u harmonici koja se rasteže i steže. To je bolest svirala svoju zloslutnu pjesmu — znao je Matko i nije tome obraćao naročite pažnje. Samo što je te zime pritisla nekako jače i odlučnije nego ijednu zimu dotad, kao da je naumila započeto sviranje i dovršiti. Dotad je imala običaj da zimi dođe a ljeti popusti, a Matko se bio nekako priviknuo na taj stalan red, priznao ga gotovo zakonom. "Trajat će dokle se nebu sviđi", mislio je u sebi. "Od nečega se svakako umire, i kad bilo."

Ali kad je taj dan žena iz čista mira započela svoju crnu jadikovku, njega su te riječi — ljute kao zmije — ujele za srce, i ono je od otrova nabujalo. Pomislio je da će mu puknuti. Svega je nestalo oko njega: i te zavodljive vatre, i te mačke što uspavljuje, i toga turobnoga padanja snijega, a u cijeloj je sobi ostala samo žena na krevetu, ona sama kao priviđenje, i on blizu nje. Došla mu je odmah namisao da treba suzbiti taj otrovni izljev iz ženine duše, jer i njega truje, ali sućut i bol oduzele su mu moć da kaže i jednu oštru riječ.

— Dakle, došlo je? — javilo mu se pitanje i crn strah pred onim na što je dotad pomišljao samo u nekoj neodređenoj pretpostavci. — Dakle kraj? — digao se sa stolca i pošao prema krevetu. Pružio je bojažljivo, kao prema rani, svoju ruku, da primi ženu, koščatu i već žutu kao u voštana kipa. Od toga mu je dodira laknulo, kao da je bio već mislio da je nema više. Ona mu se samo tamnim pogledom zahvalila za dobrotu.

— Pa zar tako brzo? samo tako? — započeo je on, privivši se meko i nježno uz nju. — Ni da bi pitala prije: Kako ćeš ti, Matko, ako mene nestane? Hoće li ti biti teško samu? — već samo: Meni je kraj. Zbogom! Bolost malo jače pritisla, i ona se odmah predaje, odmah veli: Evo me! A ne valja joj se tako lako dati. Treba biti tvrd. Neka ona popusti, a ne ti. Nećeš ti još, nećeš. Kad se vrati sunce, evo tebi s njime i zdravlja, kao dosad. Opet će ono tebe izvesti iz kuće, iz početka samo na prag, da ti malo noge zgrije. A onda će ti doći želja da malo virneš u štalu među blago. "Samo da kravicu vidim", ispričavat ćeš mi se kad te budem korio što se umaraš preko potrebe. A kad se sve oko kuće zazeleni, ti ćeš se uspraviti kao da je sve to dotad samo šala bila. Više me nećeš ni tražiti za dozvolu smiješ li izaći. "Da vidim je li zemlja za sadnju", reći ćeš, i nestat će te kroz vrata. Spustit ćeš se na Luku i zasadit ćeš tamo grah, ono sjeme što se visoko penje uz kolce i naraste više nego si ti visoka. Ti jako voliš taj visok rast i hvališ se njime. I onda ćeš se jednoga dana vratiti s Luke s košaricom punom mahuna u ruci. Bit ćeš umorna i zapuhana od penjanja, položiti ćeš je pred svoje noge i kazat ćeš: Na, ovo ti je od zemlje, primi.

Okrenuo bio tako Matko, i čudio se sam sebi i svojem umještvu. Možda je to strah iz njegova govorio, možda ga je strah da će izgubiti ženu naučio da bude sad u pedesetoj godini nježan i mlad kakav nije bio ni kao momak. I poradovao bi se bio on svojoj sposobnosti kad bi bio vidio da ženi koristi to pričanje, da je okrepljuje to njegovo nadanje. Ali ona se opet vraćala na staro.

— Pazi mi na Maricu — govorila je — ona je moja prava krv, a tebi je samo pastorka. Kad bude za udaju, otpremi je kao da ti je rođena kći. — I još mu je rekla, koja neka se uzme iz škrinje haljina u koju će je obući, i gdje je blagoslovena svijeća da se pripali kad je bude trebalo. Matka je nanovo steglo u grlu od toga što je čuo, i on se brani:

— Pa Marica je meni mila kao da mi je rođena kći. Ne boj se za nju!

Ona mu se samo blagim smiješkom zahvaljuje za tu dobru vijest.

— I Filip će Lulić, čim okopni, naći trave, pa će ti od njezine vode popustiti u prsima.

Ona samo kima glavom i uzdiše.

— A ja bi bez tebe bio kao jedno oko bez drugoga.

Ona šuti.

On je gleda uporno. Ništa. Smirila se. Ni kretanje, ni glasa, osim sipljiva disanja, nije više čuti od nje. Navlači joj se na lice san, i iz nepotpuno zatvorenih očiju vidi se da više ne sluša njegova govora.

Matko se, klonuo od žalosti, okrenuo od kreveta. Pošao je slomljenim koracima preko sobe i prišao prozoru. Ponadao se da će se okrijepiti bjelinom snijega koji je pokrivaio svu potkućnicu i dopirao niz Grič do Dola gdje se počinje tamni rub gaja. Ali težina netom proživljenoga časa bila je uskomešala dušu do dna i izmiješala se s brigama i jadom zime, provedene uz bolesnu ženu. Počeo se vraćati lanac prošlih dana i zvoniti mu teško kao sapetom robu. Kakav li je život na tom Griču, a zimi naročito! Tu zimu napadalo je snijega da se nije moglo preko praga. Morao je od kuće do štale, preko dvorišta, kopati prolaz, pravi pravcati prokop. Iz njega se jedva glavom vidio kad je išao hraniti blago ili

mu nosio pilo. I taj put od kuće do štale i natrag — to mu je bilo sve kretanje skoro tri nedjelje. Zapusi su držali zatrpene putove i prilaze, i nije se moglo ni do bunara ni do lokve. Valjalo je topiti snijeg za pilo sebi i marvi. Kazan je teška takav posao, osobito za muškarca, i uz bolesnu ženu. Nije samo jedanput poželio da bi radije valjao kamenje uz brijeg nego služio takvom poslu, pored kojega žena uzdiše da je para davi. A jedan kotao snijega, makar i dobro ugnječen, kad se stopi, nikako ne daje kotao vode. Rastapanje se otegne, kako kada, i do pola sata. Bilo je dana kad je trebalo po šest-sedam i više takvih kotlova. U te se dane izmuštrao u strpljivosti i pokornosti kao Job. Topljeni snijeg pišti i polako propada prema dnu, a odozdo se diže voda i vrta tu i tamo snijeg koji pliva kao debela kora. Napokon ostanu samo bijele grudice, plivaju uznemireno po pjenušavoj površini ugrijane vode, tjeraju se u krugu i nestaju jedna za drugom. A on mora čekati, dok vatra svrši svoj posao, da izlije vodu i pristavi novi snijeg, gleda ženinu bolest, sija-set poslova zove ga u isto vrijeme, teret cijele kuće svaljuje se na njega. Treba da dvori ženu, da joj ugađa, tješi je, i to traži od njega da bude mekušast, popustljiv, uvijek spreman na samoprijegor. A to nije za njega. Život na Griču odgojio ga je u tvrdoći, odlučnosti, borbi s okolinom i samim sobom. U takvu se životu može on snalaziti i osjećati se posve čovjekom, a ovo životarenje po tijesnoj sobi i ovo pomicanje putem od kućnog praga do štale i natrag, ovaj tuđi, nametnuti život steže ga kao tijesno odijelo, i u njemu će mu se iskriviti i tijelo i duh.

Mislio je tako Matko pred prozorom, ukočivši poglede u tu bjelinu napolju, kadli mu se pričini da neka spodoba neodređena oblika korača uz Grič prema njegovoj kući. I bijela je bila kao snijeg, i siva kao mrak, i nemirna kao vrtlog vijavice. Matko se trgne iz razmišljanja i napne oči. Što je to? Ili s njime nije dobro, ili je to vani igra neka? Sumrak već prilazi, pa ga oči možda varaju. Ne bi ni čudo bilo. Danju radi kao rob, a noću pored bolesne žene nema pravog odmora. Primi se za glavu, kao da lakše suzdrži težinu misli. Čelo mu je gorjelo. Duboko uzdahne i uspravi se. Ode na prstima od prozora, sa sredine sobe nagne se prema krevetu i virne što radi žena. Uvjeriv se da još drijema, to mu bî jako ugodno u taj čas. Ogledao se gdje mu je šesir. Dohvati ga s čavla na gredi i opet na prstima izađe iz sobe.

Na dvorištu je bila pastorka Marica. Poslije smrti prve žene nju je s drugom ženom doveo u brak staru četiri godine. A sada je, već s navršenih petnaest godina, izraslo i dobro razvito djevojče, bistra i vrijedna pomagačica u poslu, nada i briga bolesnoj materi. Stajala je nad ovcama koje su se u krugu tiskale oko kalače s vodom i pile. Po snijegu je bilo razasutih i ugaženih ostataka sijena — njihove rane večere. Matko je došao do pastorki, rekao joj neka pripazi da se vatra u peći ne utrne, i neka koji put pogleda treba li što materi. On će sići malo do gaja. Zatim je izišao iz dvorišta i zakrenuo putem koji vodi niz Grič. Na hladnom zraku disao je duboko, zima ga je malo prodrimala, i krv mu je življe tekla. Išao je prtinom dobro ugaženom i nešto skliskom. Nju je sam napravio već u prvom snijegu, ali ona je odonda bila više puta zatrpana i opet nanovo utrta. Od toga hodanja snijeg je bio pod nogama tvrda kora, kroz nju su virili oštri kamenovi i odbijali od sebe željezne čavle čizama.

Matku je dolazila radoznalost, neka riješi onu zagonetnu pojavu koja mu se prikazivala dok je gledao kroz prozor. Zagledao se prema onom mjestu od kojega više nije bio daleko, ali vidjelo se nije ništa. Uz Grič je pištala bura. Zaustavljala se tu i tamo na grmečku, skidala s njega zadnje krpice snijega i od njih u letu prela i raspredala prozirne oblačiće. Na uzbrditom putu dizala ih je uvis, udarala njima o strminu brijega ili ih bacala na kuštrave niske grmiće na koje je nailazila. Vitlala je njima kao hladnim, u stotine nabora na-

branim velom. A kad bi joj izmakao iz ruku jedan, ona je podizala drugi, ili dva sastavljala u jedan, i zamahnula kao ogromnim bijelim repom. Kadikad bi se u svom bijesu namjerila na izraslinu iz zemlje; na kamen pod snijegom ili na zapuh. Pred tim je zaprekama njezina srdžba porasla i zgusnula se: zaletjela bi se i zarila oštrom gubicom u bijelu hrpu i svrdlala po njoj, a na stranu je prštao sitan snijeg kao gusto bijelo brašno kojim se hranio prazni prostor nad Gričem ili se njime pokrivalo koje golo drveće.

Dolje u gaju, u Dolu, mljela je bura uz dubok šum i trešnju kao ogroman mlin. Motalo se, savijalo i splitalo granje, probijao se pištavo između stabala bačen val uzduha, lomile su se slabe grančice, dizala se bijela prašina snijega. Na rubu gaja, oslobodivši se tereta i zapreka, zujala je bura razuzdanu pjesmu između drveta kao na ogromnoj svirali sa hiljadu otvora. Ponašala se bijesno, silovito i divlje. U tom tamnom šumu i rvanju bure s gajem, za što se u mraku činilo da dolazi iz neke neslućene dubine, trzao se odvojeno pres-trašeni reski krik ozeble ptice ili iz daljine tupo tuljenje vuka.

Što se više mračilo, Grič je u svojoj bjelini bivao osamljeniji i tajanstveniji: slike daljina su se gubile i krug se zemlje suzavao.

Matko je izišao iz sobe u nadi da će se osloboditi onoga što ga je gore u sobi potresalo i mučilo. Ali sve je to ponio sa sobom niz Grič. Kao da je tu pred njime, na snijegu, bila razastrta cijela soba sa svojim žalosnim sadržajem — tako je još gledao živo ono što je gore ostavio. Pa i to škripanje granja u grmlju kao da se pretvara u šuštavo hodanje — korake one spodobе koju je vidio iz sobe. Ogledavao se oko sebe i srsi su ga prolazili, nije znao da li od vanjske zime ili od žalosnih misli. Te ledene iglice snijega zabadale su mu se u lice i oči, priječile mu disanje i zaustavljale ga u hod.

Dolazile su mu riječi koje mu je govorila to popodne žena: moli, da mi oprostite, sve moli.

— Možda bi joj lakše bilo poslije toga? — pitao je sam sebe. Tko zna kakve tajne veze vežu čovjeka sa zemljom, sa životinjama, s drugim ljudima. Tko zna što sve odlučuje o životu i smrti našoj. Što znamo, što nosimo u glavi, to je samo kapljica uzeta iz mora tajni i zagonetki. Ali da! Ja mislim tako, a život se njezin ipak gasi. Ponestaje svetoga ulja od kojega gori svijeća života. Tko bi ga mogao još nadoliti? Gdje bi ga uzeo? Gdje je taj tajni izvor?

Oblačak nošenoga snijega prešao je u vijavici preko njega. Studen mu se probila ispod slabo skopčana kaputa sve do kože, i on je stresao ramenima kao da je hoće zbaciti sa sebe. Dahnuvši opet slobodno, kroz usta, kad je vijavica prošla, nastavljao je okrenut prema Griču koji se gore na vrhu sa šubarom vitlanog snijega gubio u nebu:

— A ti, zemljo, neka znaš moje srce ako ti možda već nije poznato. Ona te moli da joj oprostiš. Poslala je mene da ti to kažem. Ako imaš kakvu tajnu moć, ako si mudrija od čovjeka, kao što si godinama starija od njega, šapni mi kamo da za pomoć segnem. Molim ti se u ime bolesne žene. Iz njezine je ruke dolazilo sjeme u tvoje krilo. Ona te je motikom poravnavala. Ona te je srpom oslobađala ploda. Bila ti je i gospodarica i sluškinja. A sad te samo moli da joj ponizno oprostiš. Jer i ti imaš svoju volju, kao i druga bića. Jedanput se nakaniš i rodiš, da bi čovjek od milja proplakao nad tobom. A drugi put se pokažeš škrti i nemilosrdna kao maćeha pastorčetu. Pa ako je tako kada i ona istresla svoju ljutnju nad tobom — zbog nerodice, ili te proklela — zbog blata, ili ružno stala na te — poradi trna, ili te pogrdnim imenom nazvala — poradi kamena, sad te kao kćerka lijepo pozdravlja i moli da joj taj dug otpustiš. Svaki slog gdje je svoje godine u zemlju zakapala motikom, u gaju srnu koju je možda poplašila, u gori vuka na koga je možda vikala, u

selu i po cijelom kraju ljude — sve pozdravlja i moli da budete prema njoj blagi. Svi smo grešni i odgovorni pred vječnim zakonom. Svi smo ništa prema sili neba i zemlje.

Govorio je to iz Matka drevni nagon da poremećen red valja uspostaviti i dobro dignuti nad zlo. I kad mu se pokorio, došao mu je osjećaj da je i ženi laknulo, i njime je zbog toga mir ovladao i duh mu se jačinom oboružao.

Bura je šibala, zviždala, fijukala: činilo se da je udružena s mrakom postala objesnija, raskopčanija, drskija. Studen je oštrije grizla. Hladan uzduh osjećao se kroz dušnik i pluća do same utrobe.

Javljala su se prigušena svjetla svijeca gore visoko, u Lulićima. I Matkovi su se prozori, valjda već zastrti, odavali pepeljasto-crvenkastim biljegom. Trup Griča protezao se u noć kao nijemi titan. Podno njega stoji nemoćan čovjek, udara se u prsa i šapće: Oprosti, ništa nismo krivi, oprost!

II

Poslije dvije nedjelje umrla je Matku žena.

Ta je smrt ostavila u njemu neispunjivu prazninu, a pridruživala joj se i gorka spoznaja da je sad konačno sam i da je Grič njemu, zadnjemu, ostavljen na brigu i odgovornost. Marica u početku nije značila biće koje bi mu vidljivo pomoglo da se uspostavi poremećen red u kući, u gospodarstvu, u duševnom životu. Ona je poslije materine smrti htjela otići, iako se nije znalo kamo. Očev dio bio je u zadrugi. Uživala su ga dva strica. Matko je znao da se oni jamačno ne bi obradovali njenom povratku, i odgovarao ju je od namjere da ode. Govorio joj je: "Zar misliš da će stričevi reći, ako se vratiš: Kako je lijepo od tebe, sinovice, da si došla, deset godina pošto si otišla. Evo odmah idemo da sa svoje djece skinemo, pa da na te metnemo." Tako ju je svaki dan korio, nastojeći da je zadrži. Slikao joj je istinu kakva je bila, a ona je sporo postajala spremna da vidi stvari kakve ih je on gledao. "A i kamo ćeš ti sad kad je sve ovo tvoje?" govorio je on. "Da ideš drugoga dvoriti i slušati? Nećeš biti valjda tako luda, kad ovdje možeš biti sama sebi i gazda i sluga." I namjera mu je, činilo se, samo polovično pošla za rukom: ona je prestala plakati i govoriti da joj je na Griču ružno i da ide, ali nije rekla da neće otići. "Trebalo je zaposliti poslovima koji su u kući predviđeni za odraslu ženu, za gazdaricu, i to će joj goditi", mislio je Matko i rekao da njoj ostavlja brigu za ključeve, za mlijeko i sir, za kruh, za rublje, jer njega da i onako muči previše briga. Ta osnova, da je uvede u dužnosti koje za ženu na selu znače čast, pomogla je više nego je očekivao, jer se ona primila rada u kući i izvan nje kako je to bilo i prije materine smrti. Kad ju je napokon tako pripremio da je mogao dio kuće prepustiti njoj, on se osjetio voljnim da se mirno makne iz kuće i da pod slobodnim nebom pogleda u lice životu koji je bio pred njim. Kuća mu se činila tijesnom kao mrtvačnica, zrak je u njoj bio zagušljiv i otrovan, misli mu skučene i neodređene.

Počeo se tada već topiti snijeg. Sunce i topliji vjetar odgrtali su bijeli pokrivač. Nicali su polako zelenkasto-vlažni komadi zemlje — kao oči proljeća koje se rađa. Lijepo je bilo vidjeti kako snijeg korak po korak uzmiče: bijeli otoci u uskrslom zelenom moru bivali su sve manji, a blatne stope na njima, koraci nečijih zimušnjih hodanja, nestajali su kao da ih tko briše.

I u tom životu što je svuda izbijao iz zemlje Matko je tražio da nađe i sebe, da odredi svoje mjesto, svoje pozvanje. "Što me čeka na Griču?" pitao se. "Da onemoćam, tko bi mi samo i štap dodao da se poduprem? A opet da odem? Kamo? Kome?" I uz takve misli njegovi su se pogledi, teški od tuge, zaustavljali na onim zidanim temeljima negdašnjih kuća oko njegove. Tu su još prije osam godina živjela njegova tri brata s familijama, svaki u svojoj kući i od svoga dijela. Bio je tu život već uzeo maha i potekao kao potok kad se oslobodi klanaca i zađe u ravnicu. Valjano se tu gospodarilo i svojski trudilo da zemlja svoj rod dađe u pravo vrijeme i u punoj mjeri. To je bila navada i volja pokojnog oca koji je na Griču prvi plugom zaorao. Ali onda, odjednom, kao da se provalio ponor i sve se u njega strmoglavilo. Vratila se braća iz rata. U četiri godine vidjeli su mnogo svijeta i ljudi. Vidjeli kako je zemlja široka, pa im valjda zbog toga počelo bivati na Griču tijesno. Vratili se i, mjesto da prionu uz posao, prekrstili ruke na prsa i sve nešto misle, zamišljavaju se u nešto čemu ne vidiš ni dna ni vrha. A njiva nije knjiga da se nad njom mudruje, već da se pljune u dlanove. Mršte se braća na sve oko sebe, kao da su na Griču u progonstvu. "Drugdje zemlje toliko da i pusta leži, a ovdje se moraš otimati za nju s trnom i kamenom." Tako se, tobože kao za uvod i da se još ne bi moglo znati kamo to smjera, govorilo iz početka, da se bar kako-tako opravda mrzovolja i pred sobom i pred svojom kućom. A kad je na Grič stigao glas da dolje u Slavoniji ima zemlje grofovske jeftino i na otplatu, nezadovoljstvo braće postea grlato i otvoreno. "Kome je samo palo na pamet da ide ovdje zidati kuću, na ovoj strmini?" počeo bi jedan. "Ti nagnojiš, a kiša dođe i sve ti spere i odnese." Drugi to čuje, pa produži: "A opet tanka je i mršava, pa ako ne nagnojiš, dobit ćeš napršnjak gdje si očekivao šaku." Tako se to bilo razmahalo, a nikoga nije bilo koji bi kazao da nije tako, već drukčije. Proteklo nešto vremena i Frane se prvi odvažio da kaže idem. Ponudio gore Lulićima svoj dio, i oni otkupili što je bilo za njih. On tada složio novac, banke, u izlisan notes, omotao ga svega špagom i sapeo kao da onaj papir ima krila, i otputio se. Za mjesec dana pisao neka tko dođe k njemu i neka vidi kako živi. Pošao Marko, i vratio se. I kad se radoznali skupili oko njega, raspričao se. "Zemlja", veli, "kao zlato. Masna i sjajna, kad je uzmeš u ruke, rekao bi — sam ju je Bog začinio svojim blagoslovom. Skini kapu i pokloni joj se do pasa, kao caru — eto tako!" I to je ostavilo iza sebe traga: odlučili su Marko i Mile da idu. Opet se pustio krajem glas da na Griču ima zemlje za prodaju, ovaj put da dva ognjišta sele. Našli se kupci samo za dva-tri sloga svakome, i uz duga pogađanja. Ali braća su bila odlučila da će pod svaku cijenu otići, i primili su što je bilo nuđeno. "O ostalom ćemo", rekli su, "voditi brigu odozdo. Dat ćemo na uživanje dok se nađe kupac."

Matko se tek tada, kad je vidio dokle je sve to dotjeralo, umiješao. "Mislite li da se zemlja dolje naležečke ore, a?" pitao je kao uvrijeđen. "Mislite da tamo klasje samo nosi svoje zrnje u mlin." Ali tad su već njegove riječi bile prestabe da bi se čule. Kidale su se daske s krova i slijetale na dvorište, crvotočina se pušila i ujedala za grlo, čavli su se s mukom izvlačili iz greda i škripali. Zijevnu kuća bez krova ružna kao operušana ptičurina, strše joj dugačka prazna rebra i pod njima se njišu rastrgane paučine, a paući uplašeni bježe amo i tamo i ne znaju kamo će. Uz jednu se letvu prilijepilo lastavičje gnijezdo. Vijeća vijeće, kamo će s tim golušavim pticima što istežu vratove i zijevaju nadajući se hrani, a oko kuće kruži uznemirena lastavica i psuje. Što je od stare građe bolje i što će moći poslužiti u novom životu, skuplja se, snaša, valja i uzlazi na kola. Izvlači se i pokušstvo kroz vrata te se i ono penje oprezno. Digao tako na kolima uvis izranjene noge stari stol. Kraj njega legla na bok klupa, a nožice joj se pružile na stranu kao u zaklane ovce. Izvalio se kolima u zadnjem dijelu ormar s tri pretinca — stegli ga u konope jače nego lopova, a

bokove mu opet obložili mekim krpama i slamom, da se ne rani. Jednoj rešetkastoj kištri na dno stisle se kokoši zbunjene i šapću. U bačvicu bez pokrova na meku slamu sišle šalice, pladnji i žlice. U veću jednu bačvu, koja je do polovice napunjena zrnjem, stali prozorski okviri sa staklenim oknima.

Sve se tako ustalo sa svoga dotadašnjeg mjesta, sve se miče, doziva, pristiže, psuje, nutka, traži za se mjesta, sve se uznemirilo kao da lađa tone, a to i jest nešto kao brodolom kad je seoba.

A kad je sve bilo spremno da se krene, izišao Matko sa svojim da se oprašta. I došlo mu da propada u zemlju: pruža ruke braći i čeljadi njihovoj, a mrena mu se neka navlači na oči i mrak pada na sljepoočice. "Zbogom" i "Sretno" i "Ne zaboravite nas" idu iz ruke u ruku, s usta na usta, i dođe onda čas. Povukoše volovi nizbrdo, po kamenitoj cesti. Eh, kako se neki događaji nikako ne dadu izbrisati iz duše! Miču se kola, a stol se zanjihao nogama po zraku, misliš hoće pobjeći. Bačva se pomaknula i prignječila klupu, a ta je bolno jauknula i savila se u leđima. Tanjuri, šalice i žlice zazvonili tužno kao da su na posmrtnoj gozbi. Težina rublja u ormaru rasklimala konope i ormar pošao nizbrdo, a sa strane ga dočekao lanac i oderao mu bok, i zbog toga se žene uzbunile, ne bi jače da je potekla krv. Okviri zaplesali po bačvi kao pijani. Iza kola bleje ovce koje prigone i psuju, muču krave a luda junica kroz otvor u ogradi zakrenula u pašu. Mačka je u zadnji čas pobjegla na jasen i odatle šćućuriv se motrila kamo to idu toliki ljudi i tolike stvari. Pas se samozvano postavio naprijed na čelu seobe i ide usklađujući svoj hod sa sporošću kola.

Takva je bila ona nezaboravljena seoba koja je ražalostila jače nego ijedan sprovod i zbog koje se, dok je gledao niz Grič za kolima, pojavila pogana misao, neka bi se sav Grič digao iz svoga korijena, pojurio za njima i zatrpao ih da tako bar mrtvi ostanu pod njime kad živi nisu htjeli na njemu. Ali Grič je stajao čvrsto na svom mjestu, a oni su samo sve više silazili i odmicali dok ih zaokret ceste nije poveo iza gaja gdje su mu se izgubili s vida, a on je pošao u kuću satrven od žalosti, i kao uvrijeđen, bijesan. "Ovako — sa sigurnog u nesigurno, gdje je tu pamet?" psovao je sjedeći za stolom i podlaktivši glavu rukom. "Ali neka, neka, samo da se još ne zažele očinstva kad će biti prekasno", grozio se i srdito puhao pred sebe.

I ostavši tada sam sa svojim na Griču, prionuo uz zemlju kao rob, još dublje nego dotad. "Neka ne vidim ništa nego nju", mislio je, a tako se nadao i djecu čvršće privezati uz zemlju i uputiti ih putem koji je otvorio pokojni otac. Ali mladost je druge čudi i druge volje. Kod posla jednim okom gleda u zemlju a drugim viri u svijet oko sebe. Za nepunu godinu došlo onda starijem sinu da služi vojsku. Odslužio, i oslobodio se. Ali soldačku kapu zamijenio žandarskom. Matko na to samo slegnuo ramenima i rekao: "Imam još jednoga, njega ću oženiti." I kad su ljudi iz sela išli na rad, u šumu, poslao ga s njima. Mladić se tamo na pilani dopao poslovođi, i primili ga za pisara. Matko mu napisao pismo da je grijeh ostavljati tako oca sama na gruntu, a on mu otpisa da je zauvijek okrenuo leđa i gruntu i kući. "Hm, prokleta pokoljenje! Pogospodilo se", viče i lupa šakom o stol. "Ali neka, naučen sam ja na svašta. Neće me ni to slomiti", tješi ženu koja se zabrinula tko će zemlju obrađivati i kuću sudržavati. I kad je došla prva nedjelja, pozvao k sebi iz sela đaka i izdiktirao mu u pero za sina: "Odsad te više ne brojim u svoje. Ti si za me mrtav. Sad su sedmera mora legla između mene i tebe. Da znaš."

Tako se Matku na granici te zime i proljeća, iza ženine smrti, vraćao pred oči negdašnji Grič i u svojoj ljepoti i u gadosti. Prošlost se vezala za sadašnjost: njegova mu je kuća, sama na onom velikom iskrčenom prostranstvu, dolazila kao stara rana koja nanovo počinje peći. Vraćala se u pamet već stoput odagnana misao: otići odavle, skloniti se negdje

pod pitomije nebo, pokriti se toplijim krovom. Netko kao da ga je upućivao: "Put do svoje djece nikad ne zarastu trave", ali se opet nešto opiralo, bunilo se. Korijeni te bune išli su nekamo duboko, u zemlju, u Grič. Javljala se bol, kao uvijek kad se kida što je jedno.

Stajao je jednom zamišljen na putu. Taj je put vodio uz gaj gore u Luliće, a služi se njime blago i pješaci. Dolazili su nečiji koraci. Pogledao je. Odozgo je išao čovjek, nepoznat mu. Na ramenu nosi torbu, podupire se o štap. Bit će prosjak ili putnik. Drag mu je bio taj dolazak — veselio se što će biti s čovjekom. Pošao je s mjesta, gdje je dotad stajao, prema njemu, da se ne bi mislilo kako stoji i dangubi.

— Ti gore, uzbrdo — nagovori njega neznanac prvi.

— Evo, pomalo — reče on.

— A ja evo nizbrdo. A tako i treba, stariji sam — nadoveže putnik.

Matko ga je gledao. Lice navorane kože bilo mu je sve obraslo bijelom kao snijeg, kratkom dlakom. Iz očiju mu se čitalo da ne goji zla u duši. Kad je govorio, kimao je tijelom kao da se klanja. Vidjelo se da je to od starosti.

— A kako ti je ime? — upitao je on Matka.

Ovaj mu je kazao.

On se iznenadio i pogledao prema Matkovoju kući. Licem mu se prosula vedrina i oko je oživjelo. Podupro se objema rukama o štap pred sobom i zagledao važno u Matka.

— A ti si dakle pokojnog Matka sin? — kimao je ozbiljno glavom. — Bog te blagoslovio kad si od takvoga roda. Baš si divnoga oca imao. Nisi ga se mogao nagledati. Kao da se stijena od gore odvalila i stala preda te. A opet nije bio od kamena. Osjećao si u njega srce toplo i blizo, kao da ga na dlanu nosi. Žao mi je što nisam bio ovdje kad mu je bio sprovod. Vidiš, sve to što je na tom Griču za gledanje, od njega je. Malo je tu tuđe muke. Isklesao si je divan spomenik. Ti zidovi, živice, ograde, slogovi, gaj, sve su to slova u svojoj knjizi. Treba ih samo čitati. Sjekira mu je bila vazda za pasom, kao fratru krunica. E da, stari Matko! Vukodlak su ga zvali, jer da ima na svakoj ruci dvadeset prsti. A on se samo zadovoljno smijao i mislio u sebi: Neka, neka. Blago meni dok mi zavide! Ja sam k njemu više zalazio zbog njega nego zbog one šalice brašna ili kore kruha. Uvijek je našao dobru riječ za čovjeka kad mu je tko došao, pa bio to grof ili cigan. I ti si sad dakle sam na Griču od sve njegove djece. Eh, kako se svijet mijenja!

— Bez ikoga svoga — odvratio mu je Matko — otkriv još kako mu je nedavno umrla žena.

— Da, da, dobro je oko u mene — uozbilji se starac, u skladu s onim što je čuo. — Vidio sam ja da se ti držiš nekako kao da si svemu svijetu dužan. A samoća je neželjen drug. Eh, kako se dobro sjećam tvoga oca. Čujem ga kao da sad govori. "A što se mučite toliko?" psuješ ga kad ideš mimo i vidiš kako se rve s kamenom. "Eee, ranko, ima u mene djece — muške", odgovara on. "Tko snese jaja, neka sagradi i gnijezdo." Da mu je tko tada rekao da će mu se gnijezdo razvaliti, valjda bi ga sjekirom po glavi. A sad eto ne samo što se sve razbježalo nego je i tebi ružno ovdje. Nekako mi predaleko okom hvataš. A, da li pogađam?

— A po čemu vi to sudite? — trgnuo se Matko iznenađen.

— Prijatelju moj — udobrovoljio se starac — nosim ja velik tovar godina na leđima. Ja i moj štap prošli smo i vidjeli mnogo svijeta. Ali nigdje ne pada biblijska mana s neba. Vidio sam ja i neke koji su odavle odselili. Jok, ne cvatu im ruže. Uzeli na otplatu zemlje. I

šta? Robuju toj otplati. Polusvoji, a ne svoji na svome. Drugi obrađuju i od roda gazdi pola, a sebi pola. Eto tako. Zlo bilo ovdje, bije i tamo.

— Dobro govori — misli u sebi Matko. — Vidi se da nije išao po svijetu zavezanih očiju.

— E baš mi je milo što sam se porazgovorio tako sa sinom pokojnog Matka — spremam se starac da ide. Uzeo je palicu u desnu ruku. Leđima je namještao torbu, da bolje stoji. Pozdravio se i otišao.

Matko je zakrenuo prema gaju. Došla mu želja pogledati kako je tamo. Starac mu je pripovijedao mnogo o ocu, bit će da se iz toga razgovora rodila ta misao. Gaj je bio očevo ponos, njegovo "tijelo i krv" — govorio je on za života.

Mladi je gaj već bio obilježen biljezima proljeća. Kao u zaboravljeni zaljev morske tišine kapala je u njega sa još zatvorenog neba usitnjena vlaga i sjaj mlakog sunca, koje se bilo obrubilo zlatno-pepeljastom aureolom usred sivog prostranstva. Na granama su se otvarali prvi pupovi, kao u gnijezdu oči pticima pod materinom toplinom. S vremena na vrijeme potresao bi gajem vjetar: zagrlilo bi se u zraku drvo s drvetom, pup se otvarao i drhtao pred pupom kao strasna usta. Po bjelkastoj kori bukvića i grabrića pisali su prsti sunca vesele poruke da su već na putu dani koji nose sobom tiho zadovoljstvo nad prelomljenim hljebom na stolu poslije rada. Kuda je išlo svjetlo, slijedila ga je i sjena: po vlažnoj zemlji oprezna mačka, uza stabla i po granju skakutava hitra vjeverica.

Mnogobrojna stabla bukvića, grabrića, hrastića izvijala su svoja gola vitka tijela u zrak, jedno od drugoga u razmaku, da im bude prostora i zraka. Taj red govorio je o jednoj volji koja se pojavila u neredu negdašnje guštare i uvela zakon. Jer gdje je mnoštvo, tu treba svakom osigurati njegovo mjesto kraj drugoga i pravo na život. I mladi gojenci ostali su vjerni volji koja ih je uputila u život: između njih se hodalo nesmetano i veselo, slobodno se disalo, nije bilo šikare ni trna.

Tom muškom tvrdom društvu obradovao se Matko — osjetio je da je među svojima. Sjećao se riječi pokojnog oca da je gaj njegovo "tijelo i krv". Tu je dakle on glavom, u tom gaju. Te grančice — to su njegovi prsti. To korijenje — to su mu žile. A ona tamo kruna na hrastu — to je glava njegova. Osjećao je duh svoga oca svagdje gdje je koraknuo. Svakom je drvo šaptalo riječi koje je on pred smrt govorio: "Čuvajte što sam stvorio, svega sam sebe ostavio na tom Griču." I po vječnom zakonu krvi i srodstva Matko se i sam osjetio hrastom u gaju, njegovo se uho produbilo, i čuje što mu govori krv njegove braće. Mlado granje dršće i šumi: budi naš, Matko. Vlažna zemlja diše: ostani uz mene, sine. Sva šuma u horu, sav Grič moli: ostani nam gospodar, Matko. Čovjek je od nas stvorio djelo sebi za radost, i to hoćemo da budemo. Pokoravat ćemo se volji tvojih ruku, darežljivosti kiše i dobroti sunca. Tvoga oca volja, koja nas je digla i koja je u tebi, neka bude vječno među nama. Tako neka bude. I jedan hrast u sredini gaja, veći od svih ostalih drveta dostojanstveno mrmori, kao kralj koji sluša molitvu svoga puka za srećan život svoj i svoga kralja. Matko mu prilazi, zastaje pred njim i pun udivljenja diže oči do vrha. "Ala ste veliki izrasli, oče!" divi se. I od toga hiljaduglasog žamora on osjeća u sebi puninu volje za životom i borbom. Priznaje se nasljednikom svoga oca i spremno prima taj izbor, da ostane gospodar na Griču. Njegova volja bit će zakon, njegova sjekira bit će obrana od nasrtljivosti šikare i grabežljivosti ljudske. Pred tim hrastom kao pred svojim ocem obećava da će život svoj, što ga još ima, posvetiti da očuva očevo djelo. Visoki hrast povlađuje, sve drveće odobrava, i gajem se razliježe širok smijeh nekoga nevidljivoga, a svuda nazočnoga — smijeh pun slavlja i radosti što se život nastavlja.

III

Svršila se večera i pospremao stol. Nije bilo mnogo posla: zajednička zdjela i dvije žlice uz nju, i nešto mrvica od lomljenja kruha kod jela. Marica je krpom mela te ostatke večere u zdjelu, a Matko se rukama branio od mačka koji ga je ispod stola uznemirivao i htio se popeti preko njegovih koljena na stol. Matko mu je bacio komadić kruha koji je poslije večere još griskao, i tako ga se otresao.

— Trebat će sad obići blago u štali — govorio je sam sa sobom. — Pogledati kakvo je nebo i hoće li kišom razveseliti zasijanu zemlju. Svezati psa. Zapretati žeravku na ognjištu. I onda leći. — Izvukao se iza stola i izišao na dvorište da uredi što se mora urediti prije spavanja. Svidjela mu se blaga naoblačenost neba u kutu iz kojega dolaze kiše. Zadovoljilo ga je zdravo preživljanje blaga na svježije prostrtoj bujadi. Pas mu je na zov odmah prišao i pustio se svezati. Žeravka se na ognjištu sabrala u hrpicu i izgubila pod napuklom zemljanom zdjelom kojom ju je pokrio. Premda suneki od tih poslova bili ženske naravi i odgovarali bolje ženskoj ruci nego muškoj, ipak ih je obavio s voljom, jer se već bio privikao na njih za ženine bolesti i poslije njezine smrti.

Znao je da će Marica poslije večere posjediti s pletivom u ruci uza svijeću, pa se stao rasprijeti za spavanje. Takav je običaj u kraju, da prava žena ne ide ni u krevet praznih ruku, pa je poštovao taj zakon i u svojoj kući. Vrlo se veselio što ona odmah shvaća život kako treba, i hvalio ju je. Govorio je da joj je takva i mati bila, a ona je hitro kao mašina provodila oko pletiva vunenu nit, sva unesena u posao kao da hoće uloviti njegove riječi i uplesti ih u obuću.

Matko je taj dan sijao i branio, bio je umoran i brzo je zaspao.

U neko doba noći probudio ga čudan san.

— Baš čudan san! — šaptao je u krevetu, naslonjen glavom na uzglavlje. Slaže i veže u jedno što je sanjao. Hoće da mu izađe niz, red od onih istrvanih slika.

Niklo mu — sanjao je — drvce iz postelje, tamo u kutu gdje pastorka spava. A opet rekao bi da to nije bilo da je iz kreveta niklo, već negdje iz zemlje, valjda u gaju. Jer drvce je, u snu, pošlo i ušir i uvis, i bio je od njega kasnije silan hrast. Bio je strah šikari koja ne zna puta uvis, već se ropski povlači po zemlji između drugog drveća. Na njemu su se oblaci kiše hvatali, ptice se beskućnice odmarale, sunce mu je svoje zlatne priče pričalo. I trajalo ga je nitko ne zna dokle.

Čudi se Matko u tami i kima glavom. Istina, ništa nema ružno u tom snu, ali opet, opet, nešto znači. Odakle drvo u snu, pa još tako i takvo. Da to nije možda što je onomad bio u gaju i mislio o pokojnom ocu. Gledao je onaj visok hrast, pa mu se eto vratio u san. Da, da, to će biti glas gaja, zemlje izvana. Jer gle, kako napolju pred prozorom miriše mlada voćka u cvatu! Na prozoru nema jednog okna, pa izvana dolazi s uzduhom slast cvatnje. I iz tih mirisa mlade voćke i daha zemlje začeo se njegov čudni san, niklo je drvce.

I u tom hlapljivom, pjenušavom tkanju sna uskrsavaju slike koje se dižu sa dna duše, koje mu šalje prošlost. Kako to daleko sežu ti mirisi? Na što ga to podsjećaju? To su mirisi krvi. Tako su nekad žive mirisale njegove žene, duša im se raja naužila. U svoje vrijeme ti su mu se mirisi upili duboko u krv, eto i noćas osjeća u sebi njihovu nazočnost, njihovu neodoljivost. Samo, o milosti neba, bit će mu grijeh što oživljava te uspomene iz prošloga

života za koji su pokojnice već položile račun. Pokvarit će im mir na drugom svijetu. Zašto se sve to tako neobično splelo u snu? I rast drvca, i onaj razgovor u gaju, i miris te voćke vani, i sad evo sjećanje na mrtve žene. Kakva je to moć sna? Odakle ona?

Lutaju mu misli po sobi, muči ih zagonetka. Kad je posvemašnja tišina, čini se da misli imaju svoj šum Kao da se klupko odmata i namata, a nit teče, zuji. Da li mu je drvce niklo baš iz onoga kreveta? pita sjećanje i gleda u krevet kroz prozirnu sliku sna koju je dotad složio. Ali, što je to sada? Slika se odjednom raspade u noć. Ne osta od nje ništa, a eno druga se već naslikala. Spava pastorka. Lice joj se razbistrilo, mora da nešto lijepo sanja. I odatle je zamirisalo! Zamirisalo kao iz košnice saća.

— Eh, to mi je ta draga voćka! — šapće on i brani se od nekog nemira u krvi, od neke vrućice. — Tamo vodi trag mirisa. Tamo je niklo drvce.

I od te noći Matko je počeo vjerovati — kao što mu je vjerovao i otac — da života na Griču neće nestati.

Ženidba u kući Mate Gavana

Izišao stari Gavan pred jedinca sina, što se na dvorištu zabavljao s kvočkom i pilićima, i počeo:

— Slušaj, sinko, trebalo bi da se ženiš.

Sin te riječi jamačno nije čuo, ili jest, pa ih je hotimice prečuo, jer svoje oči nije otkidao od šarene piladi. Gavan je dužio:

— Tri ste mi bila. Car je dva pozvao u rat i nijednog mi nije vratio. Sad je sve ostalo na tebi najmlađemu.

Sin, kakav je bio, drveni svetac na oltaru domaće crkve, samo istegao lice pa se zanio u svoje poslove. Gavana to naljutilo, ali se svladava i nastavlja:

— Da, ne daj bože, naglo umrem, sve bi nam raznijela rodbina i svojta. Eno braća već uče svoju djecu: kad stric Mate umre, onda ćemo pred sud, jer nas još vode u općini kao zad-rugu.

Oko njegova sina vrzli su se s kvočkom mladi pilići, nemirne pahuljaste kuglice. Malo dalje skutrio se na zadnje noge siv mačak, i sav se pretvorio u napete oči što proždrljivo prate trčkanje piladi. To je toliko zaokupilo duh sinu da je zaboravio na nazočnost, pa se okomio na mačku gnjevom djeteta koje se pobožalo za svoje igračke:

— Gle ga, lopova! Brusi zube! Ali zabadava mu to. I posegne među svojim nogama za kamečkom i hiti ga na mačka. No ovaj više nije bio na svome mjestu kad je kamen doletio.

Gavan ne bi nikad nikome drugom dopustio da njegove riječi tako dugo pušta bez odgovora. Ovdje je znao da mora biti strpljiv, jer ga je "bog kaznio za sav život", pa je protiv navade blago nastavljao:

— A jesi li već na koju curu bacio oko, aaa? Kad sam ja bio u tvojim godinama, nije bilo u selu cure koja se nije nadala da ću baš nju.

Sin se zagledao u otvorene dlanove, kao da nešto računa na prste. Onda reče piskutavo i sa smiješkom od koga Gavana zazebe oko srca:

— Meni se Marija Bobanova ruga da se ona ne bi bojala kad bi me sakrila sebi pod košulju, jer ja tobože ne bih znao gdje sam.

— Od koga se samo začeo takav? — ostavi Gavana dotadašnje strpljenje. — Jer tako mi imena svetoga Mate, kao da mi ga je netko podmetnuo.

To mu je čula žena Mande u kući, pa se požurila. Proturila je kroz prozor nos oštar kao kljun i resko odsjekla:

— Bome se varaš, dragi moj. To nije ničije drugo nego samo tvoje, moje i božje.

Gavan, nedostupan kakav je bio, samo je preko ramena okrenuo glavu i s visoka odbru-
sio:

— Ne niči kad te ne sijem!

— Vidiš, kao da sam mu ja sluškinja! — uvrijedi se žena.

— Da si mi bar bila! Ne bi ovoga ovdje bilo — vikne on i pokaza prstom na sina. — Nego
imaš tamo svoje posle i ne pleti se u moje.

Žena zatvori prozor do kraja, jer je dotad jednim krilom bio otvoren, i Gavan opet osta
sam sa sinom. Premda ga žena više nije slušala, on joj dobaci još ostatak koji je bio nami-
jenjen njoj:

— Vidiš i sama da me je bog za sav život kaznio.

Zatim se opet obrati sinu, sad već s porugljivim smiješkom.

— Dakle nisi. Da, to sam mogao i sam znati. Ali meni treba unuka! Za koga sam sticao
ako neće moj trud ostat u mojoj lozi? (Tu promijeni glas, pa nastavi blaže, mekše:) Nego
ja ću tebi djevojku izabrati. Ja sam je već izabrao. Ako neće poći za te, oće za moje imanje.
Poslat ću lijepo mater i tebe u prosce, pa da vidimo oće li odbit. Da vidimo! — završi pr-
kosno i ponosno.

Kako je rekao, tako je i postupio. Nikad on nije svoje odluke mijenjao, niti je napuštao
napola ostvarenu.

Tri dana nakon toga pošao mu sin Grgo s materom u prosce. Bolje je reći: pošla stara
Mande sa sinom, jer je ona vodila i muško igrala, a sin je bio samo uz nju, da slika bude
za oko potpuna.

Kad su došli kamo su se zaputili, u Blažane u susjednoj plovaniji, izvadila je Mande pred
djevojkom i njezinima iz svoje torbe svega što kuća Gavanova može dati. Stol se pokrio
da mjesta nije bilo za pogaču, pršut, vino, rakiju, sir, pečenu kokoš. Domaći stali gdje je
koga zateklo to izlaganje, i kako stvari izlaze na stol, tako i na njihova lica izlazi sve novo
čudjenje, slutnja, milina. Starci pogađaju, ali mudro sakrivaju i sjenu znanja. Nude samo
Mandu i Grgu stolcem, drago im je što ih vide u svojoj kući, raspituju se za zdravlje ku-
ma Mate, i za marvu je li zdrava, i za žetvu kako je ponijela. I srde se na kćerku: daj, što
si se tako stisla, a ne znaju ni oni ni kćerka što bi još trebalo, jer su već sve ponudili što
mogu.

Pozvala stara Mande u tuđoj kući k tuđem stolu, kao da zove k svomu, sigurno, otvore-
no, sebesvjesno. Prisjeli su samo stari Marko i Kate i djevojka Jela, a ostala čeljad ostala
po strani, jer su tako naredili kućedomaćini, da se ne vidi neoprano i nepreobučeno. Je-
zik je u stare Mande bio oruđe oštro i za obranu i za navalu. Taj dan je znala da se nema
od koga braniti, pa je samo mudro čekala svoj čas. Dala se nuditi, i sama je nudila. Na
svaku je riječ znala sa stotinu odgovarati, i nije bilo straha da će razgovor zapeti, sve kad
nitko ne bi znao ni riječi progovoriti. Nije dopustila da njezin čas bude dalek. Još nije bilo
ni završeno jedenje, a ona obrisala ubrusom usta pa svečano i ravno odrezala:

— Mi u ime božje došli pitat ima li u vas krušnoga kvasa za nas.

Domaći, starci, čuli što je rekla, i razumjeli kako je mislila, pa oboje sporazumijevajući se
pogledom odgovorili:

— Za onoga tko ima brašna, ima u nas i kvasa.

— E onda neka je u ime božje! — rekla je ona sretnija nego kad su nju ovako prosili i njezini pristali. Okrenula se k sinu i nuknula ga:

— A ti sad, sinko, pruži djevojki jabuku!

Grgo, nepriseban, zbunjen i s kretnjama nesmotrenjaka koji ne zna gdje mu je džep, izvadio s materinom pomoći jabuku iz koje je rubom virio utisnut dukat dvadesetokrunaš, i zapeo kao da ne zna što će dalje. Jabuka mu se izmaknu, jer je bila u rukama koje niti što znadu ženskom pružati niti od ženskog primati, i stara se Mande morade požuriti da je zadrži da se ne otkotrlja pod stol. Sama je ona pruži Jeli i poprati svoju ponudu riječima:

— Ovo tebi od moga sina, da znaš da si isprošena.

Djevojka primi rumena i stidom orošena lica i reče: hvala! Nije se znalo je li joj ljepša ta jabuka u rukama ili samo lice.

Nato će stari Marko i Kate:

— A ti sad, ćerko, izvadi rupčić i uzvрати momku!

Ona ode do škrinje i časkom se vrati s bijelom kao snijeg presloženom maramicom. Stara se Mande požuri da je ona sama primi u ime sina. Nije se mogla nahvaliti ljepote stvari i znanja ruku koje su je ovakvu zgotovile. Stavi je sinu u džep i osjeti da je svršila velik posao u svome životu.

Tako je Grgo na usta svoje matere zaprosio Jelu, i ona pristala da tako bude isprošena.

Prvu nedjelju iza toga dana čitao je pop u dugopoljskoj crkvi za mise:

... Napovijedaju se po prvi put momak Grgo Matajić, sin živućih Mate i Mande iz Dugopolja kućni broj 7, i djevojka Jela Jurašić, kći živućih Marka i Kate iz Blažana kućni broj 21. Ako bi tko znao da postoji među imenovanima kakva zapreka, poziva se da to javi ovome župnom uredu prije nego se napovijedani združe u sveti sakrament ženidbe...

Poslije mise poveo se pred crkvom među narodom razgovor:

— Gavan ženi sina!

— Bome ženi. Ima na što.

— I pet stotina dinara darovao crkvi!

— Lako mu kad ima!

— I pet kila svijeća!

— Bome da nema, ne bi.

— I pet metara platna za oltare!

— Bome neće zbog toga goi ostat.

— A što će sad Toma Gavran, kad mu Gavan preteo curu?

— Pa nije ona jedina na svijetu.

— Prije jest nego nije. Jer Gavran je tuđi sluga. Nema u kući ni čim bi miša otrovao. Bila našla sirota sirotu, a sad ih rastavilo Gavanovo imanje.

— Da, momak je on očit, ali bogatstvo Gavanovo očitije.

Tu je nedjelju Gavan imao vjere za desetoricu, kao da mu rečeno: još ćeš sto godina živjeti, i samo ćeš se penjati, penjati do novih uspjeha, do novih moći. Uživao je već unaprijed

mnoge slasti kojima još nije ni imena znao, koje se još nisu ni začele u krilu zemlje. On je dosad uvijek bio na nekoga kivan, s nekim imao nepročišćene račune i na nekoga se nadimao od mržnje, a često mu nije znao ni imena ni krivice. On je osjećao da to njemu povisuje snagu i napinje volju kad mu je žena kriva što previše troši kave, šećera i predugo u noć gori lampu; kad se ljuti na Amerikance što su otišli preko oceana o njegovu trošku i tamo zaboravili da su obećali prve zaslužene novce njemu poslati u ime duga; kad okrivljuje miša što mu grize zrnje, a ničije drugo ne grize; kad se srdi na kišu što nikada neće da se spusti kad bi njemu, baš njemu trebalo; kad se srdi na sreću koja ga neće koliko bi on nju htio; kad mu je kriv sav svijet što je on samo Gavan, a nije netko viši i jači, jer takvih ima na hiljade i hiljade. Eto, to je njega držalo da nije nikad popustio, da nikad nije rekao: e, sad je dobro i sad je dosta. To mu je pomagalo da se podvostručavao u svakoj svojoj namjeri i mjeri, i djelo mu je bivalo dvostruko. Ali taj se dan sa svima i sa svime pomirio. Djelo koje je stvorio izgledalo mu je osigurano. Skinuo je s vrata brigu koja je dosad s njime u krevet lijegala i iz kreveta ustajala. Bio je preporođen. Između njegova djela i onih koji bi na nj nasrnuli kad mu se koljeno ne bi produžilo, počeo se dizati zid pred kojim će se zaustaviti bijes i gladna zavist njegove braće, sestre i druge rodbine. Popuhnio je vjetar nade, i on mu se sav prepustio da ga diže, da ga nosi. Pusto mu se srce oplodilo srećom, i mogao mu ju je čitati na licu svatko tko ga je sreo, mogao je svatko od nje otkinuti dio, i on se nije protivio. Rekao je bratu Vidu: vratit ćeš mi dug, makar i poslije moje smrti, svejedno — a već se bio spremio da ga tuži što mu već deset godina niti vraća duga niti plaća interesa na dug. Kad se vraćao iz dućana gdje je kupovao stvari za svatove, donio je uz put ženi za haljinu najbolje tkanine što su mu je našli. Sestrinoj je curici donio nove opančice, a bratovu sinu za školu novo odijelce. Otkidao je te dane od sebe i davao više nego što je otkinuo za deset godina života, i nije ga ništa boljelo, a da i jest, on boli ne bi dopustio da mu se ugnijezdi u srcu — on bi je ispljunuo i pošao dalje. Trudio se da mu sreća, blagost i zadovoljstvo dobro pristaju, jer on u takvom ruhu nije bio navikao hodati. Išao je mimo ljudi kao general, samo sebi general, koji je skinuo časti sa sebe da lakše može biti drugima ravan, da može biti i niži od drugih.

Tri su nedjelje prošle, sve tri jednako uzbuđene i pune, i tri su napovijedi prošle s njima i posvršavale se sve pripreve, i pozvali se svi svatovi, i došao je dan vjenčanja.

Mnogo se, mnogo stvari priredilo u Gavanovoj kući za svatovske dane. Gavanovi rođaci i opet od rođaka rođaci i svojta donijeli u torbama i košarama pečenoga, sirovoga, s loze ubranoga i od šljive pečenoga. Ali to nije bilo Gavanu potrebno. To je bilo samo zbog ob-raza. Gavan je i bez toga naklao, napekao i u bačvicama navaljao, da se u tri dana neće pojesti i popiti. Sve komšije, svi rođaci i svojta koji razumiju što treba za bolje svatove u boljoj kući, tri se dana nisu odmarali dok nisu posvršavali što je Gavan zamislio i tražio.

Već kasno popodne a na peterim kolima dovezli su se svatovi od djevojke i iz crkve. Ispunila se kuća kao crkva na Božić: tko je želio korak napraviti, morao je drugoga moliti da mu se ugne, a ovaj opet trećega da ga propusti.

Posjedali svatovi uzduž tri duga stola, u sredini mladenci, a s lijeva i desna ostali prema časti u ovim svatovima, prema srodstvu s mladencima i prema ugledu u životu. Nijedno mjesto nije ostalo prazno. Gavan i njegova žena nisu prisjedali. Oni su nadzirali, oni su se brinuli i bili svaki čas na drugom mjestu. On je bio visok i blagdanski obučen, užaren u licu i užurban u svakoj kretnji. Ona je bila koštunjava i nešto promukla, jer joj jezik već tri nedjelje nema mira, i kraj visoka muža onako niska i neugledna izgledala je kao da je svomu mužu bila u životu samo za šalu i igračku. Gavan se radovao kad je gledao kako

se iz svakoga za stolom smije sreća na svoj način. Gdje mu se činilo da je još nema koliko bi odgovaralo svatovskom raspoloženju, on je u sebi mislio: neka, neka, popraviti će se! Kuća je bila nalik na košnicu. Jedne su žene ulazile punih ruku, a druge izlazile praznih i žurile se u kuhinju, podrum, na dvorište. "Malo mjesta, malo mjesta", molile su zdjele na rukama tanjure na stolu da im se pomaknu; "malo mjesta, samo malo", tražile su boce u rukama da im se čaše na stolu ugnu. Gavan je sve to gledao i svagdje pomagao riječju, kretnjom, šalom. Nutkao je one koji dvore, i one koji su bili dvoreni. On bi u zemlju propao od stida kad bi tko imao pravo reći da je ostao nepodvoren kako treba u njegovoj kući u svatovima.

A svatovi su bili birani i ugledni ljudi. Odmah do mladoženje smjestio se kum njegov na vjenčanju Toma Krpan, vijećnik općine dugopoljske, u crnom blagdanskim odijelu koje se još nije dospjelo protegnuti ni izravnati od ležanja u ženinoj škrinji. Preko prsluka mu se pružio od jednoga džepa do drugoga srebrni lanac za srebrnu uru koja već odavna ne ide. Sjedi do mlade kum njezin Lukan Rajković, odbornik crkve blažanske, u novoj novcatoj maji na kojoj se još poznaju mar i briga prstiju koji su je gotovili. Sjedi do Rajkovića poljar poreske općine dugopoljske Blaž Perlić, nazvan Trlica, jer mu je djed znao tesati trlice ženama, i taj je dar zajedno s alatom od djeda preko oca prešao i na unuka. Do Krpana se zavalio za stol Jakov Baltić, cestar, Amerikanac bez dolara. Na njemu su od Amerike ostale još samo izlizane američke hlače, a odaju ga i zubi kad zine ili se nasmije — tad bljesne u ustima zlatan niz, te misliš: ovoga nije rodila žena od krvi i mesa, nego ga izbacila iz svoje utrobe američka fabrika. Tako sve jedan do drugoga prave širok, svi nut lanac, ni zlatan ni srebrni, ni biseran ni koraljan, već lanac živ i glasan, u kojem je svaka veriga teška i vrijedna na svoj način. Eno Krpana, zadovoljan je sam sa sobom kao dragi bog kad je stvorio ovaj svijet i bacio pogled po njemu — uhvatio je u obje ruke veliku kost pa je glode i sam sebi govori: ja volim ovako, s kosti. Eno Rajkovića na drugoj strani mladenačkog para kako jede za dva čovjeka i hvali se Gavanu: ovakvoj pečenki ne bi ni car otkazao. Eno opet Trlice, kako mu se sjaji loj na prstima, i pred njim stoji čaša crnoga, i on je najsrećniji čovjek na svijetu. Eno se već Baltiću pokazalo vino kao nepouzdan drug, i on se izvlači iza stola i ljuti se na podrigivanje. A u kutu na dnu stola eno Toma Gavran, mladoženjin drug po godinama i školi, nagnuo je jedno uho nad harmoniku, i pjevaju i on i ona za se i za druge. Tako u tom lancu svaka veriga zvoni svojim glasom i diči se svojom cijenom. Gavanu se opet u sredini lanca čini da je to lanac o njegovu vratu, i on se prelijeva od sreće i drago mu je pogledati u sredinu lanca gdje su mu dva prava dukata — sin i snaha.

Žene sa djecom i dječurlijom nagurale se u prednju sobu i uzveličavaju hvalom i odobranjem svetkovinu dana. Juriša Tonković, šaljivdžija bez parca, s velikim crnim brcima, uzima sa stola i dijeli i govori: evo uzmi, draga, pa me poljubi. Gdje zaželi, uštine; gdje mu se sviđi, pritegne k sebi. Kad je Kati Bobanovoj ščepao prevelik komad bedra, ona je digla galamu: a jok, dragi moj, to je samo za moga muža — i izlila mu čašu po odijelu. Sve su se žene s njom složile, a i mužu njezinu među svatovima bilo je drago pa se hvalio Juriši: oštra je moja Kate kao trn, a Juriša ga ispravljao: meka je tvoja Kate kao kudjelja vune, ali samo za te.

Oko ponoći je kum Krpan ustao ozbiljno kao sudac u sudnici. Odmaknuo od sebe tanjur i bocu, da mu bude prostranije, a punu čašu uzeo u ruku. Molim mir! — prozborio je ozbiljno, i svi su odmah znali da mu se hoće govoriti, i sva su se lica uozbiljila, i svi su se pogledi uperili u njega. Baltićeva se žena požurila da otkopča grudi i da ponudi dijete sisom, jer je vrištalo.

Krpan je učeno gledao nekamo u daljinu, i moglo se vidjeti na njegovu čelu kako se u njemu skuplja mudrost. Slobodnom je rukom pogladio jedan brk, pa drugi, i onda mu se odvezao jezik. Počeo je:

Dragi moji mladenci,

(i pri tom svrati pogledom na mladoženju i mladu)

i dragi moji svatovi,

(i poslije toga obiđe očima od jednoga do drugoga kraja stola)

na ovaj današnji svečani dan, kad smo se ovako lijepo pod ovim dičnim krovom skupili, u kući našega dičnoga kuma Mate i njegove drage družice,

(i pri tom potraži u mnoštvu pogledom Gavana i njegovu ženu i nađe ih kako ga slušaju puni blaženstva i zahvalnosti)

pristoji se da kažemo koju.

(I tu onda zasta, duboko uzdahne i prevrnu očima kao žabac. Zatim prijeđe rukom preko čela, kao da bi želio ubrati s njega koju misao, ali ne ubra nijedne već same kapljice znoja. Sto očiju uperenih u njega zbunilo ga kao krivca zatečena na djelu. Osjećao je kako ga je vino, koje mu je bilo saveznik prije nego je ustao i sokolilo ga neka se digne, sad iznevjerilo i potopilo mu sve lijepe i kićene riječi koje mu je u početku došaptavalo i njima ga podbadalo na govor. Sad je eto zapeo i ni slovke dalje! A sto očiju bulji u njega! Pred stotinom očiju strši izložen pažnji kao pop pred oltarom. Netko se nakašlja, kašljucnu i on. Boban gucnu, ali on ne gucnu, nije bilo kada, jer mu se evo vraća prekinuta nit govora. I on važno nadoveza:)

Pristoји se da zaželimo neka bi se u ovoj kući rađalo i množilo, neka bi nicalo i cvalo.

(Potom se stade mislima okretati natrag, kao vol na gumnu kad dovrši oko stožera zamatanje pa se vraća na odmatanje.)

Da bi nicalo i cvalo, da bi se rađalo i množilo u ovoj poštenoj kući našega dičnoga kuma Mate i njegove drage drugarice, pod ovim poštenim i nadaleko poznatim krovom, na radost naših dragih mladenaca, a i svih nas koji smo se ovdje ovako lijepo skupili.

Osjeti se lak kao da je zbacio sa sebe težak teret, i duboko uzdahne. Ali još nije bilo odziva njegovoj nazdravici. Pogodio je što to znači. Da, to oni, oni svi još vjeruju da ima u njemu riječi. Oni su vidjeli da je on za svoga govora već jednom bio zamro pa oživio, te i sad misle da je i ovaj put zamro i da kani opet oživjeti. Zato se još jednom uspravi i s dignutom čašom vikne: da žive naši mladenci, i mi svi skupa s njima! Tada ga zaista razumješe. Ne jedno grlo, ne deset grla, nego puna soba grla tresnu: tako je, živili mladeneci, živili mladenci! i sve čaše, kao da su dobile krila, digoše se u zrak jedna k drugoj da se sastanu i kljucnu. Živili, živili mladenci! — izdvajao se iz zveckanja stakla još pokoји zao-stali glas bez druga, pa bi zamuknuo.

— Kume Mate, dederte malo i sa mnom! — protezale su se prema Gavanu čaše, a on im je sa svojom izlazio u susret i ispijao, ne kako se ispija, nego jednim mahom sve odjednom, kako se izljevaju u bačvu.

— Kume Grgo, kumo Jelo, dederte malo i sa mnom — nudili su se jedan za drugim za kucaј mladencima, a zbunjena mlada i neprisebni mladoženja, kao dvije ptice strpane iz slobode u krletku, nisu znali na koju bi stranu.

Zažarila se Jela pod teškim vijencem u kojem joj se gubi glava, pa joj izgleda kao jabuka u košari cvijeća. Isukao se kraj nje Grgo, nagnut nekako na jednu stranu i prava slika sla-

bo usađene svijeće na oltaru, ni žut ni bijel, već i jedno i drugo. Sve nekako kao da ne zna jesu li to svatovi ili pogreb, jesu li to njegovi svatovi ili čiji drugi. U glavu mu odnekle doletjela misao: zašto otac njega ženi, i nikako neće da ga ostavi. Ded malo, Grgo, ded, jedanput se ženi, ako bog drukčije ne odredi — podbadaju ga, a njemu se od nametljive misli, zašto to otac njega ženi, osušile usnice i s njih se živa riječ ne otkida. Staroj Gavani- ci, sitnoj i nedorasloj, kao da je u četrnaestoj godini prestala rasti, naviru suze, ona ih suši okrajkom pregače i govori ženama pokraj sebe: malo ga je stid, još je mlad i neiskusnan.

Sleglo se kucanje i nazdravljanje. Poteklo vrijeme polagano i staloženo kao rijeka kad side u ravan i zaputi se bez žurbe, jer vidi da ima kada. Noć bivala sve dublja. U rukama Tome Gavrana pripijeva harmonika pa zaslađuje što je kome po naravi milo: vino, kola- če, šalu, pjesmicu. Pridružuje joj se pred otvorenim prozorima i lipa, stara baka, zborom i žuborom, pa se čini da joj je na svakom listu ostala od prošlog dana po jedna pčela. S dvorišta se čuje kako u Gavanovoj staji udaraju lancima volovi o jasle i kako pušu konji. Negdje u daljini netko je pjevao, bilo da je zakasnio te je na povratku kući, bilo da je pod- ranio te je od kuće. To je bio čas kad je bliža zora koja ima doći, nego ponoć koja je proš- la.

Drugi dan mladenci nisu više sjedili među svatovima. Mlada je postala član kuće i sudje- lovala u spremanju jela i dvorbi, a mladoženja se muvao po kući, po dvorištu i vrtu, kao čovjek koji ne zna gdje mu je mjesto. Uz ognjište i na štednjaku bili su pristavljeni lonci i kotlovi. Oni su bez sustezanja obećavali da drugi dan neće zaostati za prvim, samo ako ljudi ne zaostanu. Oni su se puni prelijevali, oni su kipjeli i krkljali. Svaki je od njih pje- vao svojim glasom, svaki je davao svoj miris, na svakom je pokrov na svoj način skaku- tao.

Gavan nije cijelu noć spavao. Ili ako jest kakvu zeru, bilo je to samo nastoječke. Pa ipak je neumoran bio svagdje. Ništa ga ne bi moglo prisiliti da misli na bilo što osim na ove lju- de pred sobom i na njihovu ćud. Prisjedao je sad ovdje sad ondje, da ispija čašu, da pos- luša šalu ili da čas-dva bude svjedok razgovoru. Nigdje se nije htio dugo zadržavati, jer je htio biti svačiji.

Napolju je rastao dan i bivao sve puniji, ljepši i zreliji. Oko desete ure pojavila su se na dvorištu dva nova gosta. Bila je to Ciganka sa sinom od desetak godina. Ona je bila u crvenom rupcu, s velikim naušnicama, o pasu podvezana, bosonoga. Sin ju je pratio uko- rak. Bio je zadimljen, prašan i neopran, jer je takav šator pod kojim je spavao. Na dvoriš- tu su zatekli Jurišu Tonkovića. Cigančić, kako su ga već naučili za ovakve susrete, počeo odmah navaljivati: gospodine, zlatni gospodine, daruj! Kesio je zube kao da mu je već pred nosom ono što je istom prosio. Udijeli, zlatni gospodine, bog će ti vratiti! — razvla- čio je i pružao otvoren dlan. Sagibao se kao da očekuje udarac po leđima. Mati se prihva- tila svoga umijeća i posla otvorenije i jednostavnije. Ponudi Juriši, kako je već hiljadu pu- ta i drugima nudila, da će ona njemu karte prevrnuti. Bolje je da ja tebe prevrnem — na- smija se on siguran u se i posegne rukom za njom. Ona se ne izmaknu, kako se on mož- da nadao, nego sa svoje obje ruke dočeka njegovu i ponudi što je ljepše mogla: ajde, mili moj, za deset dinara. On se počeha po zatiljku i sneveseli, a ona se požuri da se popravi: ajde za pet, no ajde za tri, vidjet ćeš kako ja znam biti vatrena. Juriša je već bio bez svake volje, mogla ga je odvesti i na najtanjem končiću, neće se oteti. A kako bi se istom mogao oteti ruci kad ga je primila i povelala. Vodila ga je iza staje, iza stoga sijena, i dovela do šu- pe za bujad i lišće. Oni još nisu bili pravo ni ušli unutra kadli se stvori Jurišina žena, sva vruća i zažarena u licu. Ciganka je ugleda prije nego Juriša, pa počeh pjevuckavim gla-

som: ajde, zlatna, da i tebi prevrnem karte. Nije imala kada da još i jedno slovo reče. Kate Jurišina sagnula se s muškom kletvom da se baci kamenom na nju. Ciganka, kao mačka koja je htjela dohvatiti kus sa stola ali je bila pretečena i dohvaćena nogom, ostavi plijen i nesta. Osta Juriša, kao spaseni plijen, sa spasiteljicom ženom. Maska li spasa, mrske li spasiteljice, kad su takvi! Zapalila se žena kao baklja i vrca na njega varnice kletvi i poruga. Odbija i zgrčenim rukama i pjenom u ustima i bijesom u očima njegove najmilije i najmekše riječi što ih on nalazi u sebi. Zaletjet će mu se svaki čas u oči, zasipava ga sa "stid te bilo, sram te bilo, gade nijedan". On se pokupi i ode. Ali ne sam! Ide i ona za njim. I još uvijek plamsa. On ide pognut i snuđen, a ona za njim hvata mu korake i sipa: sram te bilo ter te bilo, grdoba nijedna. On se spase u kuću, a ona osta pred pragom stisnutih šaka, kao da je još uvijek pred njom njegova glava, i olakšava uskipjelo srce: ter te bilo, grdobo nijedna. Stari Gavan pograbilo bocu i čašu da je prisili da jenja. Sasuo joj protiv njezine volje punu čašu u grlo, ali ona samo polovicu progutala, a polovica joj se razlila po bluzi. Gavan pruži po drugi put svoj lijek. Slabo je djelovao. Priskoči mu u pomoć i stara Gavanica. Sestrinski meko primi bijesnu ženu i odvede je u kuhinju. "Svi su oni jednaki, kao da je moj bio bolji", govorila je i turala pred Katu tanjur s govedinom. I tu se podmićena ljubomora poče stišavati.

A svatovska soba tresla se od smijeha. Svatko je već znao kako je to Juriši danas crn dan svanuo. Iz bure smijeha i galame dizao se Baltićev ponosan glas:

Naš Juriša Ciganku volio
pa se ženi ljuto zamjerio...

a odmah za njim, kao po dogovoru, odziva se cijela soba glasova:

hej, pa se ženi ljuto zamjerio...

a harmonika prihvaća samo kraj pa ga ubrzava:

hej, ljuto zamjerio, ljuto zamjerio...

Činilo se da će se soba razići, da krov neće obastati, nego će poletjeti kao klobuk s glave na buri. Baltić, koji je sjedio do otvorena prozora, izvadi iz džepa velik revolver na kolo, istegnu ruku kroz prozor i sasu u nebo svih osam zrna. Bum-bum-bum, jeka ode niz polje osam puta jedna za drugom. Dim mirisa od jednoga do drugoga kraja sobe. Baš u taj čas imali su na dvorištu sastanak seoski psi pod tutorstvom krupnoga kudrova i žute kuje u kojoj su zorili mladi, pa su joj na spuštenom trbuhu nabreklo pupale bradavice. Oni svi u jedan mah razumješe da je ta pucnjava juriš uperen protiv njih, pa u skoku kud koji. U to je vrijeme Toma Krpan mokrio iza ugla staje. Čim su prvi pucnji odjeknuli, on zakorači iza ugla da vidi. Još nije dobro ni zakoračio, kadli mu se pas, velik kao ovan, bezglavo zaleti među raširene noge. Njega bi bio i dobar vjetar oborio da je popuhnio, pa ga zato i taj neočekivan napadaj izvrnu s lakoćom na zemlju, i on pritisnu pod sobom psa. Životinja zarezha i ciknu, a Toma prekle strašnu kletvu i osjeti pod samim nosom gadan vonj. Životinja se iskopa ispod čovjeka, a čovjek osta na zemlji smotan u hrpu mesa koja je živjela. Činilo se da je to čovjek rvanjem nekoga smotao pod sebe pa ga drži, a nije

nikoga, već se samo rvaio pod sobom sa zemljom koja se nije dala svladati. Pritezala ga je na sebe i mučila kao crva. Gle, on joj se nekako otimlje i osovljuje se na noge! A ona ne pušta! Opet je na njoj, opet kopa rukama i nogama, hvata je da uhvati, ali je ona preogromna za čovječje ruke. Okružio čovjeka vijenac radoznale i zlude dječurlije, ceri se i poskakuje kao po žeravki. Čovjek ne zna zašto taj hi-hi-hi, što to na njemu draži na smijeh, pa samo po običaju, s pravom svojih godina, psuje deriščadi mater i hoće na noge. Na nevolju ljudi lete kao muhe na kruh. Taj put nisu, nego su svi navrnuli na prozore da se mogu izdaleka ceriti i pucati od smijeha. Našla se nad Tomom samo jedna žena, njegova vlastita. I nešto ona, nešto on, i nestalo bi povoda za smijeh da se ljudi nisu baš htjeli, baš silili da se smiju. U prozore se natiskavalo svatovskih glava više nego ih je moglo stati. I iz tih prozora dolijeću strelice, umočene u otrov zlude, i zabadaju se u Tomu i njegovu ženu. Zazujila je jedna naročito otrovna: zatvori, kuma Julka, još zja, zatvori... ali ju je ona odbila onamo odakle je doletjela: ... ti svoju jezičinu, i pošla je s mužem u kuću.

Stari Gavan i Gavanica opet moradoše glumiti milosrdnog Samaritanca. Ona je na sav glas klela pse i rukom, mjesto kefom (tko bi je našao), kefala kuma i skidala mu s odijela slamke i ovčje dlake. Gavan se ljutio na one koji su bacali psima kosti u dvorište, a sam je naredio da se bacaju, a i sam je bacao. Vodili su kuma u sobu među svatove. Nije se trebalo ni nadati da će ih tamo dočekati sa suzama u očima, da će proplakati: gle, siromaha, što ga zadesi. Dočekala ih je pjesma, šta bi drugo? Opet je Baltić prodornim glasom zatresao sobom:

Toma Krpan jaše konja vrana
konja vrana, kera nesedlana...

a čitava je soba kao zdogovorno prihvatila:

hej, konja vrana, kera nesedlana...

a harmonika je nastavljala talasasto i brzo:

hej, kera nesedlana, kera nesedlana...

— Uh, što nema još u njemu! — ljutio se na sav glas Baltić, misteći na ispražnjeni revolver.

— Da ti je bar kuća bliže, ja ne bi žalio truda da ga još jednom napuniš — vikao je, da nadviše galamu u sobi, hvalisavi Boban.

— Pa da još jedanput ispraznim u oblake, a da oborim Krpana — smijao se Baltić, da mu je trbuh odskakivao. — Ha-ha-ha — tresao se on, a od njega i stol na koji se upro prsima. Gavan je bratski tetošio Krpana. Govorio mu je: Neka ih voda nosi, dragi Krpane i kume! Oće da se u tuđoj nevolji operu od svojih vlastitih. Držao je na Krpanovu ramenu lakat, jer je za toliko bio viši od njega. To je za Gavana značilo kao da ga je zagrlio i da hoće s njega skinuti i na se preuzeti njegovu zlovolju, jer je on psovao i kleo u stol nad kojim mu je visila glava. A mi ajde da se kucnemo — gurao je laktom Krpana i točio dvije čaše. Gle, ovako — hvalio se zatim kad je nadušak izvrnuo u se čašu. Nuder, nuder, još, još,

još, taaaako — završi zadovoljno i kratko odsiječe ono zadnje — o kad je Krpan s nategom ispraznio čašu.

Juriša Tonković, otkako je ono napolju na njega naletio onaj zli slučaj, nije sjedao. Pokušao je, ali ga je uzbuđenje diglo prije nego se spustio na stolicu. A onda valjda je samo nebo natjeralo na Krpana onu psinu! Njegov slučaj ode niz vodu. I on se počeo brzo oporavljati, i oporavio se na Krpanovu jadu, bez vidljive brazgotine u srcu. U njemu se javio stari bećar koji ne boluje dugo od jedne boli. Izišao je nasred sobe i sam, bez muzike i druga, počeo razvijati medvjedi ples, kao da je učio u medvjeda. Tako mi neba, i umirući bi se smijao, ne zato što je Juriša znao plesati, nego zato što je učio kako ne treba plesati. Ruke su mu lomatale zrakom, kao da zaimaju negdje ispred sebe vodu i zapljuskuju tijelo. Ko će uz mene, ko će uz mene? — širio je zadihan ruke oko sebe, ne mogavši dohvatiti nikoga, jer su mu svi izmicali. On je u praznom krugu bio sam. Ahaha, ahaha, kad neće nitko, oću ja sam — udarao je nogama i letio po krugu neobuzdanosti bez ikakve mjere i zakona. Pridružila mu se i harmonika, ali je on ne čuje. Ona je udarala svoje, a on svoje. Ahaha, ahaha — stenjao je i tresao se cijelim tijelom, pa se od toga nije tresao samo pod, nego i stol, poskakivale su i čaše i boce i tanjuri, osjećale su to i slike na zidu, i prozori i vrata, dabome ne s miljem i dragošću, nego s čudom i strahom. Lovio ga je Tomo Gavran s harmonikom, ali on se nije dao uloviti niti pristati uz nju. Baltić ga je dugo i dugo mjerio okom, ali nije nikom kazivao što kani odmjeriti. Samo odjednom, kao da se nečemu dosjetio, lupi šakom po stolu i ustade. Skinu nečiju sliku sa zida, pa viknu Juriši: na, evo ti druga! Juriša zasta. Bio je u nevjerici. Koga mu to pruža? Još je drhtao svakim mišićem i svakom žilicom tijela. Baltić mu nije dopuštao da dođe k sebi. Pružao mu je preko stola sliku. Juriša zakoraknu, a drugi je dohvatiše i turiše mu je u ruke. On je postavi pred sebe kao zrcalo i zapilji se u nju. Gledao je mlada, lijepa momka. Na koščatu, napetu licu čitao je pouzdanje i mir. Nos su ograđivali prema gore završani brčići. Na momku je bila nova vojnička mondana, stegnuta remenom, da bude slika stege i reda. Pod vratom mu je feljbapska čast, a od pojasa do zemlje seže teška sablja kao treća noga. Prepozna Gavana kad je služio cara. Zali ga smijeh koji se razli po sobi širok i otegnut. On se ukoči po vojnički i salutira: javol, veršanden! Zatim privine mladog Gavana na grudi, kao da ga hoće ugrijati, pa ga onda otkine od sebe i podiže visoko na jednoj ruci. Započeo je novi ples. Sad su plesala dva nejednaka plesača, licem u lice, dva odjelita svijeta — Juriša težak, medvjedi nezgrapan, jer takovi su svi muški Tonkovići, a mladi Gavan nad njim lak i mlad u tuđoj ruci. Juriša je prebacivao Gavana iz jedne ruke u drugu, kako je negdje vidio neku ženu da pjeva s nekakvim uzdignutim sitom u ruci i lupka po njemu. Ded, Mate, ded sablju ti tvoju! — tresao je Gavanom, a staklo je u rasklimanom okviru zveckalo. Što si se tako ukočio kao pred generalom? Što si se tako stegnuo? Razveži se, poskoči, ovako kao ja, kao ja! — vikao je nad sobom vojniku koji se nije micao iz svoga stegnutog mira. Jurišu je slijedila harmonika — ona u kasu za njim, kao jahač na napetom odskočljivom sedlu, a on pred njom kao neujahani vranac koji je zbacio sa sebe jahača pa juri u krugu gledališta pred napetim licem gledalaca. Praskaju mu uzvici: hej, hej, hej! lome mu se noge u križ, razbacuju se u stranu, tapkaju na jednom mjestu i pokazuju da se spremaju na novi skok. Tako, tako, Juriša! — čestita sam sebi, a odmah zatim viče na Gavana: ma daj, Mate i Gavane, il ću te probuditi iz tvoga mira! I drži riječ: zamahuje mladim Gavanom, misliš hoće ga razbiti o pod, ali ga ne razbija već ga s pola puta diže opet u zrak i nosi u ruci burnim krugom svoga plesa.

Prekinule su ga žene dvorkinje, kad je prva iz poredana niza ušla među svatove s punom zdjelom u rukama. Boban je viknuo: ruke i noge k sebi, prevrnut ćeš. Juriša se počeo

sputavati i začas se sputa — prva je žena već prolazila mimo njega, zaklanjajući pruženom rukom zdjelu. On je bio klonuo, noge su se pod njim lomile. Curkom mu je curio znoj niz lice i slijevao se pod raskopčan okovratnik. Gavan u ruci bio mu je težak. Dodavao ga je Baltiću: evo ti ga, objesi ga! Kamo? — smijao se Baltić. Na klinac, kao razbojnika! — puhao je on na sva usta i pružao mu ga preko Bobanove glave. Zatim je oteturao na svoje mjesto. Svi koji su dijelili s njim dugačku stolicu, osjetili su kad se on spustio na nju.

Sa ženama su ušli u sobu svakojaki mirisi. Oni su donijeli sa sobom novu ćud i novo zadovoljstvo. Trlica se odmah dao na posao. Na njegovu je tanjuru ležao komad govedine, on je glasno mljeo svoje zalogaje i kroz puna usta govorio: e, baš sam se nasmijao za sav život. Svi koji su ga slušali vjerovali su, jer je njega malo tko vidio da se kad smije. Boban se hvalio i junačio: kad se piruje, neka se piruje! — i uz te riječi dizao sa zdjele nabodenu na vilicu grudu govedine na kojoj se tresao žut i topao grozd loja.

Napolju se protegao od istoka do zapada širok dan. Negdje u sredini bilo je sunce, zlatna ura neba. Tko se po njoj ravna, ne pozna žurbe, i lako mu se događa da ga zateče večera uz ostatke obilna objeda.

Te je noći na granici južnog neba i zemlje iznikao velik oblak. Niti je rastao niti se smanjivao. Njegova boja i mir pokazivali su da nije oblak od skore kiše. Nije plovio, nego se samo težak, težak zibao na jednom mjestu. Gornji mu se rub sa zadnje strane nešto jače svjetlucao. Činilo se da iza njega gori veliko svjetlo. Od časa do časa taj prostor iza njega bivao je sve dublji i puniji sjaja. Nazupčan gornji rub sve se više opšivao jarkom trakom. Svjetlost se već spuštala preko njega i niz prednju stranu i rasipavala se po velikim škrapama, udubinama i zaobljenim humcima oblaka. Vidjelo se da se to netko sjajan sprema da uzide, i samo još zateže da čekanjem doda sjaju svoje ljepote. I gle, pojavi se najprije srebrn okrajak, od njega posta četvrtina, od nje malone cijeli kotač, i napokon isplovi u punom sjaju mjesec neboplovac. Tko ga je takvog vidio, lako je mogao reći da nije vidio ljepšeg mjeseca u ljepšoj noći. Isplovio je on, zna se, da gleda i da bude gledan. Ne zna se koga je sve te noći vidio i od koga je bio viđen, al se pouzdano zna da je Gavanova kuća svojom dužom stranom okrenuta prema jugu i da je s te strane nije sjenom štitilo nijedno stablo. Vidjelo se kako je u tren oka sva južna strana Gavanove kuće postala meta mjesečevim zrakama; i kako se svaka stvarca na njoj prenula: grana bršljana koja se verala po zidu, snena buba pod listom i lastavica u gnijezdu pod strehom. Sva su tri prozora bila otvorena. Kroz njih su navrnule u sobu bujice svjetlosti i obasule sjajem sve što su zahvatile. Zacaklile su se boce i čaše, zasjali su tanjuri i žlice, oživjela su smeđe politirana vrata što dijele svatovsku sobu od susjedne. Još je samo nekoliko svatova bilo za stolom, a u susjednoj su sobi i kuhinji žene svršavale zadnje poslove poslije sita dana. Tri su se radoznala dječaka iz sela ušuljala u svatovsku sobu da kupe ostatke pirovanja. Oni su, kao da krađu, a znali su da ne krađu gdje je pir, kupili ispod stola čahure iz Baltićeva revolvera, nudili se vinom i pazili da što ne prevrnu na stolu. Jer Trlica je spavao na stolu. On nije disao na nos nego na usta, pa je grmio: prrrh, prrrh. Brk mu se tresao od toga vjetra, i sva mu je glava bila ovijena mjesečinom. Malo dalje od njega jedan je čelom poklopio rub stola i puhao među raširene noge pod stolom. To je bio Boban. Kraj njega se vidjela njegova žena. Ona je spustila glavu tešku od nesna, složila ruke u široko krilo i nešto trzala prstima, kao da raščihava to srebrno runo od mjeseca u svojem krilu.

To su vidjela tri dječaka iz sela i izašla iz sobe tiho, kao da su bili u krađi.

Pirovalo se i treći dan. Svatovi su nadolazili kad se tko zaželio. Dva sita, napita i nasmišana dana nisu silila da se treći dan žure k stolu. Na krovu staje čučao je već od jutra sit mačak i promatrao kako oko njega prelijeću vrapci i kruže lastavice. Na ogradu je uzletio gospodar dvorišta pijevac i zakukuriknuo selu da je malo prije obljubio kokoš pod pragom staje. Gavan je bio čiliji jer je par sati odspavao. Spala mu je s očiju vinska mrena, omaglica galame, žurbe i vreve. Svaku je sitnicu jasno vidio i znao je li u redu, ili joj što treba dodati da bude u redu. Svračao je oči na snahu. Bila mu je nevesela i snuždena. Ako joj je rekao: daj ovo, ona se prihvaćala nečega drugoga. Ako ju je zamolio: dohvati to, ona nije znala gdje se nalazi, a bilo joj je pod rukom. Zagleda joj bolje u lice i vidje da je plakala. Ohoho! — kimne on glavom i tijelom mu prostruji zla slutnja. Uzme je meko za ruku i izvede na dvorište, podalje od kuće, da budu nasamo.

— Ti si mi plakala, dijete? — upita on bez okolišanja.

Ona odvrnu od njega lice i ne odgovori.

— Ti si plakala, reci! — navaljivao je on.

Ona se pokoleba i prizna da jest.

Njemu je već polovicu istine time otkrila. Zapita, da sazna i drugu polovicu:

— Gdje mi je sin? Gdje ti je muž?

— Ako je vama sin, meni nije muž — zaplaka mu snaha.

— Šta, nije s tobom spavao, kako spava muško sa ženskim? — snebi se on i ružno iskesi lice.

Snaha nije odgovarala.

On je navaljivao:

— Reci, daj, reci, nije spavao kao muško!

— Ni ruke nije položio na me — projeca ona.

Gavana stegnu oko srca željezan obruč. Ali srce, gavansko srce, odolje.

— Ni ruke nije položio! — vrisnu on kao uboden i primi se s obje ruke za glavu. Zatim dignu uvis stisnutu šaku negdje na sina za koga nije znao gdje je, pa opsova: Kujin sine, a sramoto moja! Škrgutao je zubima, i kamen bi se valjda mrvio među njima. Opsjedoše ga ružne, nepodnošljive misli. Gleda sebe mrtva i vidi kako preko njega još neohlađena pružaju ruke braća, sestre, rodbina, i grabe, razvlače što je on sticao. Ne, ne, nikada! — bunio se u njemu sav njegov život što je protekao, i sve godine što su još u njemu sirovomu bile.

I ne čekajući da prođe minuta, okrenu se na jednoj nozi, kao nekad na zapovijed u soldačiji, i odjuri. Jedva što je otišao, kad evo ga iz kuće s Tomom Gavranom. Više ga je vukao nego vodio, jer mu nije ni riječi govorio. Dođe s njim pred snahu i poče:

— Evo tebe, evo nje, a evo mene!

Gavran još nije razumio što govori. Ali mu Gavan nije dopuštao da dugo bude u dvomici.

— Neću glagoljati kao pop u crkvi — odreza ravno. — Imao sam sina, želio sam imati od njega sina, tako zakon traži, da moje može ostat moje. Ali ja nemam sina. Zatim se obrati k Tomi: Ti si volio nju (i pokaza rukom na snahu), pa se obrati k snahi: Ti si volila njega (i pokaza rukom na Tomu), evo, budite svoji! Zatim opet oslovi Tomu: Dosad si mi dola-

zio u kuću za ispomoć kad sam te trebao. Budi mi odsad stalna pomoć, budi mi do smrti potpora, jer ja sam, Gavrane, sâm, ja sam sâm. Šta će biti tvoja prazna kuća i ti sam u njoj. Evo ti moja puna. Bit ćeš mi više nego sin, a dosad si mi bio sluga. I obrati se k snahi: Ne misli na selo, ne misli na popa, ne misli ni na boga ni na đavla. Ti si moja zakonita snaha i što rodiš bit će zakonito. Tvoj će ti vjenčani muž biti sluga u kući, a evo će ti Toma Gavran biti ono što si mislila, pa sam ti ja luda pokvario.

To je izgovorio nadušak. Bio je stomljen, i mek, i dobar, kao da više nije Gavan. Vadio je iz džepa ključ od komore u kojoj su spavali mladenci, i turi ga Gavranu u džep.

— Na, to tebi, da znaš svoje pravo — reče i ostavi ih same.

Otišao je u kuću, i tu je, ne priznavajući poraza, zagalamio:

— Kolji! Peci! Toči! Neka se zna da sina ženim!

Malo poslije bila je već na dvorištu povaljena na klupi šarena junica. Stezali su joj noge da se ne otimlje. Glavu su joj držali pritisku na dasku klupe. Njoj je u glavi kružilo veliko preplašeno oko. U njemu se odražavalo nebo, a onda časkom bljesnu još u njemu naoštren nož u Gavanovoj ruci, s rukavom zavrnutim preko lakta.

Rječnik

avantira (franc.) – pustolovina, avantura

cvancika (prema njem. zwanzig, dvadeset) – dvadeset krajcara, sitni austrijski novac

feljbapski – pridjev prema feljbaba (prema njem.), narednik

gramp (njem.) – kramp, trnokop, pijuk

isklenuti – izjarmiti, pustiti iz jarma

javol, verstanden (njem.) – da, razumijem

kalača – kanta za vodu ili mlijeko

mondura – uniforma, odora

navadan – uobičajen, po navadi, navici

obmama – omamljenost

plovanija – župa

podnimiti se – poduprijeti se, nalaktiti se

škrlet – bolest šarlah

uklenuti – ujarmiti

wagon-lit (franc.) – spavaća kola u vlaku